

Григорій Гончарук
Мемуари професора

Григорій Гончарук

МЕМУАРИ ПРОФЕСОРА

Книга друга

Сутички з університетською елітою

Одеса
«Бахва»
2016

УДК 82-94(477)

ББК 84(4Укр)

Г657

Гончарук Григорій

Г657 Мемуари професора. Книга друга. Сутички з університетською елітою. – Одеса: Бахва. – 2016. – 152 с.

ISBN 976-966-8783-66-1

Книга присвячена трьом рокам викладацької роботи автора в Одеському державному (тепер – національному) університеті імені І. І. Мечникова. Йдеться про навчальний процес, про організацію Всесоюзної і Всеукраїнської наукових конференцій, про своєрідний драматичний рекорд з підготовки кандидатської дисертації, про конфлікти з партійним комітетом, окремими вченими й адміністрацією. Автор був свідком комуністичного знущання над українцем за походженням, ректором університету Олександром Івановичем Юрженком.

Адресується передусім вихованцям університету й зацікавленому колу читачів.

УДК 82-94(477)

ББК 84(4Укр)

ISBN 976-966-8783-66-1

© Гончарук Г.І., 2016

© Видавництво «Бахва», 2016

ЗМІСТ

Пролог.....	5
Перерваний відпочинок.....	11
Дружина-загадка.....	45
Загальмована дисертація.....	65
Приймальний «котел».....	87
Вогонь зі всіх стволів.....	101
Катування лежачого.....	129
Епілог.....	145

ПРОЛОГ

Перша книга «Мемуари професора. Зберегти і знайти себе» містить документальні спогади про моє затьмарене війною дитинство, навчання в середній школі, де не вистачало вчителів з вищою освітою, відчайдушне бажання вирватися з напівкріпацького колгоспного села, про навчання у військовому авіаційно-технічному училищі, про кар'єрну катастрофу, про шалене, напівказкове бажання вивільнитися з лещат військової служби, про відданість мрії вступити до університету, а також захоплююче навчання в ньому.

Усупереч моїм настороженим очікуванням, книга була сприйнята читачами, скажімо так, терпимо. По-перше, що особливо несподівано, до неї позитивно поставилися письменники. Ще до публікації з рукописом познайомився Анатолій Степанович Глушак. Мені були і раніше відомі його вимогливість і безкомпромісність до літературних творів. Тому від його позитивного відгуку про написане я декілька днів перебував в якомусь небуденному, скоріше святковому стані.

А поет Олекса Сергійович Різників опублікував у газеті «Чорноморські новини»¹, відверто кажучи, надихаючу на нові пошуки рецензію. Він знайшов те позитивне в книзі, а, значить, і в мені, про наявність чого я навіть не підозрював – певні літературні здібності. Тож треба такому лиху трапитись на восьмому десятковій життя!

1 Олекса Резників. Шлях до себе // Чорноморські новини. – 2015. – 29 серпня.

Олекса Різників

Ще виразнішим і лаконічним був письменник Володимир Григорович Рутківський. Прочитавши рукопис, він по телефону сказав: «Григорій Іванович, пишть!»

Усі троє – лауреати багатьох літературних премій, а Володимир Григорович удостоєний найвищої премії – національної імені Тараса Шевченка. Тож хіба після таких надихаючих оцінок і порад я міг не сісти знову за чистий папір?

Слід сказати, що я ціную думки своїх колег-істориків. З огляду на те, що спогади хоч і відносяться до літературних праць, але вони документальні. Тому займають своє, відведене тільки їм місце серед історичних джерел. Для дослідників має значення не тільки присутні у творі документи, а ще й ставлення до них автора, його аналіз документальних свідчень у тісному зв'язку з життям конкретного персонажа в конкретних хронологічних, епохальних подіях, в яких вони діяли, а отже знаходились у стані взаємовпливу і, по-своєму, так би мовити, зсередини, сприймали дійсність не тільки розумом, а й почуттями, не на історичній відстані, коли втрачені емоції і загублено чимало конкретних фактів й факторів, а безпосередньо. Тому для історика думки інших істориків викликають професійний інтерес, як оцінки фахівців, знавців відповідних періодів і процесів із загальнолюдських позицій.

У своїх рецензіях в «Вечерней Одессе»² професори Ілля Миколайович Єримичой і Семен Антонович Цвілюк не тільки пози-

2 Ілля Єримичой, Семен Цвілюк. Критические углы атаки Григория Гончарука // Вечерняя Одесса. – 2015. – 17 сентября.

тивно сприйняли вихід книги, але й фанатично вимагають продовжити мемуари і висвітлити причини звільнення з Одеського державного (тепер – національного) університету імені І. І. Мечникова «за власним бажанням» після захисту кандидатської дисертації, що майже не трапляється в житті вчених і в практиці вищих навчальних закладів.

Оригінальну рецензію з історико-політологічних позицій підготували і надрукували в газеті «Одеські вісті» політологи, професори Елла Вікторівна Мамонтова і Любов Іванівна Сухотеріна. Вони знайшли у моїй книзі ознаки характерних рис минулого, назвавши її «як мінімум документ епохи, історична дійсність очима сучасника подій»³.

16 жовтня 2015 року відбулася презентація книги в Ананьївському краєзнавчому музеї. Тут зібралися представники інтелігенції міста, був серед них і Ананьївський міський голова Павло Ілліч Маковецький, який уже встиг прочитати книгу і мав свою позитивну думку про неї. 17 жовтня 2015 року в моєму рідному селі Новогеоргіївка на святі до дня його заснування, яке чудово організувала сільській голова Тетяна Іванівна Гончарук, відбулася ретроспективна презентація моїх десяти книг, у тому числі і названого видання.

Ці книги я подарував Ананьївській центральній районній бібліотеці і краєзнавчому музею, а також двом бібліотекам свого села. То було свято і моєї книги на Ананьївщині,

Тетяна Гончарук

3 Елла Мамонтова, Любов Сухотеріна. Документ епохи. // Одеські вісті. – 2015. – 19 жовтня.

про що раніше розповіли новинні інтернет-портали «Ударний Ананьїв» та «Ананьїв-інфо»⁴. Ця подія у моєму житті була прикрашена чудовими художньо-патріотичними і гумористичними, зворушливо-ліричними віршами відомого поета, лауреата-багатьох літературних премій Олекси Сергійовича Різника, який виступив на презентації і в Ананьєві, і на моїй малій батьківщині.

Мене особливо зворушили слова підполковника міліції Тетяни Володимирівни Ковальчук і співробітниці університету імені І. І. Мечникова Анни Олександрівни Бадєєвої, які, неначе домовившись, у телефонній розмові повідомили, що не могли утримати сліз жалю, коли читали сюжет про прощання з коровою Полею. А співробітниця Одеського національного політехнічного університету Світлана Іванівна Мардаренко та її чоловік Віктор Вікторович із 30-річним офіцерським стажем в один голос сказали: «Ми маємо надію, що сучасна молодь знайде в книзі для себе багато повчального, особливо в досягненні своєї мети».

Мої колеги по кафедрі історії та етнографії України, сподіваюсь, щиро порівнювали мою книгу з художніми виданнями одеських письменників і знайшли суттєву особливість: якщо письменники-земляки придумують, вигадують героїв своїх книг, наділяючи їх, як самі вони кажуть, зшитими рисами, взятими з життя різних осіб, то персонажі моєї книги справжні, чимало їх ще живі й не гірші, а часом кращі придуманих, нафантазованих. Це синтезовані думки Галини Голудець, Лілії Іваніченко,

4 Шхалахов О. Історик Г. Гончарук та поет О. Різників зустрілися з ананьївцями [Електронний ресурс] : [сайт] / О. Шхалахов // Ананьїв-інфо. Провінційні хроніки. – 2015. – 17 жовтня. – Режим доступу: http://ananiev.info/news/istorik_g_goncharuk_ta_poet_o_riznikiv_zustrilisja_z_ananjivcjami/2015-10-17-7620. – Заголовок з екрана. – Переглянуто: 19 жовтня 2015; Седов В. Григорій Гончарук: Знайти й зберегти себе [Електронний ресурс] : [сайт] / В. Седов // Ударний Ананьїв: Вісті Ананьївщини. Новини. – 2015. – 6 серпня. – Режим доступу: <http://ananiev.org.ua/page/grigorij-goncharuk-znajti-j-zberegti-sebe>. – Заголовок з екрана. – Переглянуто: 12 серпня 2015.

Катерини Корнієнко, Марини Кучерук, Олени Ричило та Алли Федорової.

Зайве казати, що наведені відгуки читачів спонукали мене, як кажуть, не відкладати справу в довгу скриньку, а сісти знову за той самий письмовий стіл та продовжити спогади, знову-таки – тільки на документальній основі. А, як кажуть історики, документальну базу склали, в основному, матеріали Державного архіву Одеської області. Передусім, – протоколи партійних зборів партійної організації Одеського державного університету імені І.І. Мечникова та документи архіву названого університету, газети різних рівнів: від органу Центрального комітету Комуністичної партії Радянського Союзу «Правди» до малотиражної університетської газети «За наукові кадри». У процесі роботи над першоджерелами виникла думка, яка переросла в мету: окремим виданням підготувати тематичне дослідження, а саме: «Персональное дело коммуниста Юрженко Александра Ивановича». Я глибоко переконаний, що істинні причини партійного катування ректора, котрий був з 1960 по 70-й рік на чолі університету і зробив чимало для його розвитку, ще не названі. Хочу розповісти про нього читачам і спитати їхню думку. Своєрідним джерелом даної праці стала книга колективу авторів «Истфак, каким мы его помним»⁵. Це спогади випускників історичного факультету Одеського державного університету імені І. І. Мечникова. Відповідальним редактором, укладачем і одним з найрезультативніших авторів є Володимир Варламович Багацький. Мені не слід аналізувати й давати оцінку цьому виданню з наступних причин: по-перше, книга побачила світ після першої книги моїх мемуарів і вже ніяк не вплине на їх зміст, хоч і присвячена деяким подіям, а також викладачам і вченим, що знайшли місце в моїй книзі;

5 Истфак, каким мы его помним (Воспоминания выпускников исторического факультета Одесского государственного университета имени И.И. Мечникова) / Отв. ред. В.В. Багацкий. – Одесса: Изд-во ВМВ, 2015. – 340 с.

по-друге, недостатньо документовані спогади нагадують переко-
нання, яких не забороняє Конституція України; по-третє, мені
більше до вподоби мемуарний стиль Ірини Вікторівни Немченко
в її спогадах про доцента Ірину Володимирівну Зав'ялову.

Отже, маю стимул, є натхнення, досить документальних дже-
рел, тож слід поспішити з виданням наступної книги мемуарів,
поки ще Бог дав таку можливість.

ПЕРЕРВАНИЙ ВІДПОЧИНОК

Кожна молода, а можливо не тільки молода людина по закінченню навчального закладу, до зустрічі з колективом, у якому доля та адміністрація призначили їй шукати свою кар'єру, щастя, спокій, душевний комфорт, живе здогадами, власними прогнозами, фантазіями успіхів, очікуваних труднощів. Я теж не виняток. І у мене були такі думки, почуття, відчуття, а різні передбачення, тривожні очікування штовхались в голову, в душі, серці.

То була, скажімо так, психологія очікування побачень та співпраці з живими особами, від яких у значній мірі залежить моє майбутнє. Декого з них я знав. Двоє викладали у нас історію КПРС. Це доцент Іван Григорович Леонов, репресований, реабілітований, відсидів за «шпигунство» на користь Парагваю, і доцент Іван Петрович Нікіфорчук, майбутній ректор Ізмаїльського педінституту.

Завідувача кафедри, професора Івана Васильовича Ганевича трохи знав за його виступами на партійних зборах, по плітках серед студентів та бібліотечній картотеці, з якою я встиг поспілкуватись після призначення мене на названу кафедру. Картотека бідна. Дві праці про діяльність Комуністичної партії Болгарії... Бібліотекарки казали, що була іще монографія Ганевича, присвячена китайському кормчому Мао Цзедуну і вона стала основою його докторської дисертації. Але за розпорядженням інстанцій вилучили її з каталогів і обмежили доступ до неї у зв'язку з загостренням стосунків між СРСР та КНР з кінця 50-х років. Піз-

ніше, уже на кафедрі, мені крадькома показала цей принтерний фоліант одна з лаборанток. А чутки про завідувача були різні. Переважно негативні. Серед них: дисертацію йому писали усім колективом кафедри, тому що вимога обкому партії була негайно забезпечити посаду завідувача доктором наук. Його відрізняло погане знання російської мови, жарти його від незнання мови ставали анекдотичними. Захоплювався жінками, як він сам себе називав «охотник» і схвально ставився до «охотників». Здавалось, що його фізіономія вдало відображає його інтелектуальні, душевні, моральні та аморальні якості.

Чув про доцента Якова Мироновича Штернштейна. Про його здатність створювати власний імідж можна казати чимало. На підтвердження чуток спрацювала віньетка нашого курсу, що подана у першій книзі моїх «Мемуарів». Туди якимось чином вмонтована фотографія молодого Штернштейна, який не мав жодного відношення до нашого курсу. До війни він начебто був кореспондентом обласної комсомольської газети «Молода гвардія». Під час війни був чи то зенітником, чи військовим кореспондентом. Ходили чутки, що під час оборони Одеси він і його однопумці створили якийсь клуб, де жваво обговорювали одну і ту ж тему: «Хто був правий – Троцький чи Бухарін – стосовно безперспективності Радянського Союзу». Про це розповідав Давид Самойлович Бельфор, доцент кафедри наукового комунізму, який з високою температурою, при запаленні легенів, у трусах вийшов зранку на поріг головного корпусу університету під час заходу студентів на першу пару, «свідчив» про антирадянську суть Штернштейна. Про це антирадянське збіговисько у дні оборони Одеси у 1941 р. мені розповідав доцент Чухрій, син якого був полковником КГБ. У зв'язку з тим, що прізвище Штернштейн складалось з двох німецьких слів «Schtern» і «stehen», що означає «зірка встає» («восходящая звезда»), то Яків Миронович скромно часто подавав до публікації матеріали під псевдонімом Звез-

дов. Він міг показати себе в різних іпостасях. Наприклад, продемонструвати своєю зовнішністю, що він марксист. Будучи невисокого зросту, завів бороду і зачіску à la Карл Маркс, взяв поліровану дерев'яну ковіньку і своїми надуманими манерами наполягав, що він європейський марксист, а спираючись під праву ногу на ковіньку, нагадував оточуючим чи зустрічним, що він ще й інвалід війни. Але серед студентів його авторитет, як казали, був сумнівний. Про це свідчить такий випадок: студент відправив свою малу нужду на порозі доцента. Студента виключили з університету, про доцента ще мова попереду.

Іван Ганевич

На згаданій кафедрі був доцент Назим Мухаметзянович Якупов. 1928 року народження, з освітою у сім чи вісім класів, він закінчив військово-політичне училище, під час придушення Угорської революції у 1956 році був політруком танкового батальйону, поранений, лікувався в Одесі, хоч ознак інвалідності не спостерігалось, вступив на історичний факультет, закінчив аспірантуру, захистив кандидатську дисертацію, перебував у партійній організації історичного факультету, постійно носив Золоту зірку Героя Радянського Союзу. У нас з ним стосунки були скоріше як колишніх офіцерів – авіатора й танкіста. Він інколи жартував, мовляв, в авіаторів вся служба проходить у холодочку під крилами літаків, а я у відповідь: танки грязі не бояться. Він мої жарти сприймав у переносному значенні і тримався дистанційно, обережно, хоч з іншими студентами – комуністами був безпосереднім. Ходили різні чутки про його геройство. Головна,

яку Назим сам підтримував, що він врятував своїм танком радянського посла від розправи з боку повстанців. Інша: що після розчавлення повстанців гусеницями, всі танкісти перед заходом на територію своєї військової частини мили танки у водах Дунаю, а Назим з кусками тіл на скривавленому танку повертався в частину, що послужило для «особистів» вагомим доказом його «боевої» доблесті. Цю інформацію підкріплювали начебто спогадами товаришів по службі Назима. Пишучи ці рядки, я звернувся до Інтернету. Там знайшов оповідання земляка Назима. Його автор художньо описує, як після підбиття танку в арці напроти будинку Угорського парламенту, Якупов кинувся з гранатами через площу і вразив гармату, що стріляла по танках. Я бачив цю арку, ту простору площу. Жаль, що її не бачив автор цього оповідання. Якби він її побачив, то йому довелося б шукати новий сюжет оповідання.

А тепер, шановний читачу, прошу зі мною разом поміркувати і відповісти на запитання: чому у справі героїства Якупова чимало версій? На мою думку, слід диференціювати версії за їх авторством. Перше. Якщо автором версій у різних хронологічних ситуаціях є сам герой, то ці версії направлені, з одного боку, на поховання істини, а з іншого – бажання відбілити себе відповідно до зміни політичної ситуації. Уже в незалежній Україні він видав себе за сина полку. Друга. Якщо авторами версій є особи, не причетні до героїства, то їхні версії, здогади, фантазії направлені на пошуки істини. Незнання – джерело фантазій. І в першому і в другому припущенні не вистачає документів. Автор цих рядків деякі з них знайшов. Перший документ: автобіографія, написана рукою Назима Мухаметзяновича. В ній зазначено, що звання Героя Радянського Союзу він отримав за виконання завдання уряду СРСР. Це близьке твердження до його першої публічної версії про порятунок радянського посла. Другий документ. «*Н.М. Якупов. Краткая справка о жизни и творческом*

пути к 80-летию со дня рождения» підготовлена, очевидно, для представлення до чергової нагороди. Тут сказано: «В 1948 году призван в Советскую Армию. В 1951 году окончил Львовское военно-политическое училище. Служил в качестве политработника в частях отдельной механизированной армии в Румынии. Осенью 1956 года замполит танкового батальона Н.М. Якупов в составе 33-й гв. мехдивизии принял участие в подавлении контрреволюционного мятежа в Венгрии.

В бою за овладение сильно укрепленного объекта 5 ноября возглавил штурмовую группу, был ранен и контужен, но поставленную задачу выполнил.

Указом Президиума Верховного Совета СССР от 18 декабря 1956 года за мужество и отвагу при выполнении воинского и интернационального долга Назыму Мухаметзяновичу Якупову присвоено звание Героя Советского Союза с вручением ордена Ленина и медали «Золотая звезда» (№10809)».

В цій довідці маємо факти незаперечні. Назви військових частин, номер зірки тощо. Але сам факт подвигу суперечить записам самого Назима та його публічної першої версії про виконання завдання Уряду та порятунок радянського посла. Більше того, довідка про предмет подвигу базується, очевидно, не на документах, а на інформації самого героя.

При подальшому пошуку відповіді на інтригу автор цих рядків наштовхнувся на невеличку книжечку самого Назима Якупова «Контрреволюционный мятеж в Венгрии. Воспоминания и размышления о событиях в Венгрии в 1956 году». Всього 74 сторінки. Є ілюстрації. Видана у 2007 році в Одесі. Видавництво не названо. Тираж – 100 примірників. Присвячена воїнам-інтернаціоналістам. У книзі – повна, беззастережна підтримка СРСР у придушенні угорської революції і відповідно виправдання своєї ролі в кривавих подіях осені 1956 року в Угорщині. Вважаю, що ніхто зі знайомих Якупова не сумнівався у його непохитності чи

сподівався його власного розкаяння у здійснених гріхах в Будапешті. Але я шукав його опису свого останнього чи єдиного бою, щоб раз і назавжди покінчити з інтригами.

Книга написана незадовго до його смерті і мусить нести читачу сповідальну істину. На 30 сторінці читаю: «По улицам, под арками домов – пушки, в районе Карвина (Карвін – назва провулку в Будапешті) – многотысячная вооруженная толпа, пушки и т.п. Генерал решил, что я должен быть в главной штурмовой группе. Потом суждено мне было возглавить штурмующих, так как танк командира был подбит.

Бой описувать не буду. Но хочу обратить внимание на одну публикацию. «Аргументы и факты», кажется в 1991 году, опубликовали заметку...» Далі не те, що я шукав. Залишилось питання: А чому Назим не став описувати найважливіший бій? Можливо, самому стало страшно від вчиненого. Все-таки старість, нерви, серце.

Не знаю, читачу, які у тебе думки та емоції, бо у мене такі: Назим і цього разу ухилився від правди. Ясно одне: був багатотисячний натовп, був провулок, було завдання просуватись. Ні раніше згадуваного радянського посла, ні будинку парламенту, ні великої площі перед ним, ні гармати, ні броньованого лафета, ні в'язки гранат. І далі беззаперечно: якщо танки просунулись по вузькому провулку, а натовпу діватись нікуди, то старший колони підлягає належному нагородженню.

Редакція книги «Истфак. Каким мы его помним» на стор. 154 навела таку думку: «*О Н. М. Якупове, человеке, оккупанте, который на советском танке давил и расстреливал в 1956 г. венгерских революционеров, восставших против коммунистического режима... На наш взгляд, вопиющей профанацией всех достижений цивилизации и культуры и осквернением памяти корифеев мировой науки – выпускников и преподавателей ОНУ является размещение памятной доски в честь Н.М. Якупова на фронте главного корпуса университета*».

Читаю, очевидно, готовий поставити запитання: мовляв, чому Гончарук товчється на подвигу Якупова? Відповідаю: у наведеній книзі говориться: «Более того, в одной из последних своих книг – воспоминаниях, он пишет об оккупации советскими войсками Венгрии, где якобы видел среди венгров-повстанцев «пьяных вооруженных украинцев, одетых в гражданское». А таке бачення міфічних українців крізь танкову щілину, ворожих Москві, не виключає бачення українців-ворогів уже й при відкритих зустрічах в Одесі. Чи не так?

Колектив нашої кафедри був значним: біля тридцяти осіб. Були аспіранти. Назим був докторантом, але працював у Москві, казали, що під керівництвом академіка Мінца.

Тема його кандидатської дисертації «Боротьба більшовиків за завоювання солдатських мас Одеського військового округу в період підготовки і проведення Великої Жовтневої соціалістичної революції» (Одеса, 1965). Тема докторської «Боротьба партії більшовиків за завоювання солдатських мас у період підготовки і проведення Великої жовтневої соціалістичної революції (березень 1917 – березень 1918 рр.)». Писав, що підготував 60 кандидатів з числа аспірантів і здобувачів, перебуваючи головою спеціалізованої вченої ради, але ця цифра не піддається перевірці. Він теж про це знав.

Все свідчить про те, що якщо хто зацікавиться названим персонажем, то належить знайти в архівах Москви достеменно описання змісту, предмета подвигу, передусім в поданні на присвоєння звання Героя.

Про майбутніх моїх колег, про свою роботу мова попереду. А зараз про те, як мені чомусь дуже захотілось до батьків, до родичів, у рідне село. Особливо кортіло маминого борщу, того що варився на маслянці, з курочкою, свіжою капустою, свіжими помідорами, молодю морквою і квасолею, кропом, петрушкою, зажарений салом з цибулею, за столом на подвір'ї під кроною красивої акації.

Та початок відпочинку видався трошки іншим, ніж планувалося. До приємного слід віднести те, що ніби зговорившись, приїхала у відпустку сім'я старшого брата Феді з Ленінська. Це місце розташування військових та їх сімей, що прикуті до космодрому Байконур. Його дружина Галя і двоє діток, старшенька Валя і маленький Серьожа, хоч більшість часу перебували у сватів десь на Восьмій чи Десятій сотні, але частенько приходили до батьків свого батька на Четверту сотню козацького села. Приїхала і молодша сестра Олена зі своїм чоловіком Олексою, учасником бойових дій, з донецького міста Ілловайська. У найближчу неділю прийшла до батьків старша сестра Надя з чоловіком Іваном та двома синами Валерієм і Федею. Старший перейшов у 10 клас і всі ламали голови про його подальшу долю.

На нашому невеличкому подвір'ї давно не було чути стільки гамору. Батько, передбачаючи інтерес гостей до нього і мами, тієї неділі змінив свої багаторічні звички: не пішов на базар до Ананьєва, куди носив на продаж зроблене ним взуття, а полаштував столи та лавки під широкою кроною акації, що накривала холодком значну частину подвір'я. Мати поралась з приготуванням страв аж на двох вогнищах: одне – в окремії будівлі-кухні, доботно збитої з червоної цегли ананьївського цегельного заводу, де, крім печі і окремої плити під дрова, була ще газова (балонна) плита, а друге – вогнище-кутуня, зроблена на дворі під дрова на два казани з вертикальним приготуванням страв, а також наступним розміщенням казанів у середину кутуні у нагорілий жар.

У першій книзі писалось: всі три хати братів Тимошки, Ригора (так у селі називали Григоріїв) та мого батька Івана стояли поруч на одній лінії, неначе підкреслювали свою непохитну спорідненість. Наша хата – посередині, як і належить середньому брату. Старший брат Тимошка завітав зі своєю дружиною Параскою. Вона принесла свою коронну страву – завиванці і поставила на довгий стіл, де вже стояли три пляшки казбонки «Московської»,

три графини по два з половиною літри первака, скляні кофейниці з кислцею, овочевий салат, а маленька Валюша вже рівнесенько розставляла тарілки з виделками.

Тут слід сказати, що за час мого перебування в армії та університеті побут батьків значно покращився: окрім новенького посуду, що зараз поповнювався на столі, і низки полірованих стільців зі спинками, що продовжували лавки для сидіння, в хаті з'явилися електрика, радіо і навіть телевізор, а також велика шафа з червоного дерева, м'який диван тощо. Очевидно, з відправкою дітей у самостійне «плавання» витрати батьків зменшились, а прибутки збереглися, що дозволило їм більше турбуватися про свій домашній затишок. З'явився різноманітний посуд, закручені скляні трілітрові банки фруктів та овочів.

Та повернемося до гостей. Враховуючи гонористий характер молодшого брата Ригора, батько особисто пішов до його двору і запросив його з дружиною Тетяною потрудитись пообідати разом з братами, їхніми дружинами і дітьми. Той погодився. На радість усім прийшли мамина сестра Юля з чоловіком Сашком.

Поки жінки допомагали мамі носити страви на стіл – холодець, картопляні котлети («драники»), засмажені в казані зі шматками свинини, голубці, тушену капусту з м'ясом, плацинди, бринзу, копчену домашню ковбасу тощо, чоловіки посідали на колодах з акації та верби, що роками сохли на вулиці при воротах і ділились згадками про своє воєнне минуле та турботами про сьогодення. Діти галасували біля гойдалки, що для них зробив дідусь.

Хоч батько був прискіпливим у складанні своїх планів та їх виконанні, цього разу він змушений був вносити зміни у свою діяльність. Точніше, скоротити заплановане. А річ у тому, що за «другим столом» (так називалось продовження обіду після перерви) батько планував відкрити бочечку з вином. Та бочівка мала деякі особливості: зроблена братом Тимошкою з дубових кле-

пок на 10 відер вина і щільно закупорена в момент наповнення, вона могла довго зберігати вино тільки до розгерметизації. Після зриву чопа і попадання повітря в середину впродовж наступних двох тижнів вино починало прокисати і поволі перетворювалось в оцтову рідину. Тому батько мав надію, що велика кількість гостей вип'є значну кількість вина і зменшить ризик щодо його псування. А була ще одна, скажімо, людська слабкість: похвалитись міцним вином зі свого винограду, що був у минулому році соловодкий, так би мовити, винодатний.

Але старший зять Іван поламав батьківський план. І ось як це трапилось: коли він з сім'єю вже зібрався йти до батьків, до магазину привезли пиво (тоді пиво в селі було рідкістю). Іван узяв емальоване відро з кришкою, пішов до магазину, наповнив його пивом і прийшов з ним в гості. Всі були приємно здивовані. Особливо сестра Олена. Вона привезла чудову тараньку, яку частенько купувала у Таганрозі (навіть мені присилала за місцем служби), і про краще застосування риби годі було й думати. Один батько змарнів. Стало ясно, що його бочковий план поламався. Вино і пиво не сумісні. До того ж пива багато: нап'ються всі.

Але провалом винного задуму батьківські сюрпризи не вичерпались. Трапилось таке: коли гості сіли за стіл, поналивали чарки, місця батьків на почесному торці столу були пусті. Напруга наростала. Губились у здогадках, куди ділись тато і мама. Хтось сказав, що вони мабуть посварились. Почали кликати. А їх нема. Я вже підвівся, щоб їх шукати. І ось раптом диво: батьки з'являються на ганку у білих вишиванках. Неначе сонце заглянуло до нас з півночі. Німа сцена. А потім – аплодисменти. А я, опинившись поруч, кинувся їх цілувати.

За радянських пір вишиванки в українському селі в післяхрущовський час ніхто не одягав. То був гріх проти комунізму. Батьківські вишиванки лежали десятки років на дні великої скрині з одягом. І тут воскресли.

Тато з мамою підійшли до столу. Мати сіла. А батько мовив тост за щастя своїх дітей, внуків, братів, сестер і їх чоловіків та дружин. А потім пішли тости за здоров'я батьків, за благополуччя. Після третьої чарки вже лунали локальні тости. Потім згадали про пиво і тараньку. А далі дядько Василь і дядько Ригір зняли пісню «Посіяла огірочки близько над водою, сама буду поливати гіркою сльозою». Хоч ця пісня особисто нікого не торкалась, але у жінок з'явилися сльози на очах. Мені здалося, що в той час це була завуальована пісня про долю України. Потім чоловіки стали в коло, поклали руки один одному на плечі і заспівали гуртом «Думи мої», «Реве та стогне Дніпр широкий» і ще, і ще. Коли вже насадали сутінки, дядько Василь затуляв свою улюблену «Будьте здорові, живите багато, а ми уезжаєм до дому, до хати». Розпрощались. Але ще довго чути було, як дядьки Василь, Сашко та зять Іван по дорозі (а вони йшли разом), розспівують українські народні пісні «Повернуся я з Сибіру», «У Царграді на риночку п'є Байда мед-горілочку».

Після дружного прибирання слідів застілля брат Федя запросив батька, Олексу і мене присісти на лавочці. Бажана вечірня прохолода піднімалась з долини, а через долину, куди збігались городи від хат з двох протилежних похилих гір, на другій стороні Четвертої сотні, неначе якесь загадкове довге намисто засвітились вогники-лампочки різної яскравості. Ці дві вулиці-сотні, що дивились одна на одну вже два століття, бігли до центру села, там поєднувались, щоб зникнути. А зі сходу, на хлів викотився м'яко розмальований променями місяць, що накрив своїм ласкавим прохолодним світлом розпечене удень село.

Федя розпочав:

— Тату, я вирішив: завтра зранку ми всі четверо замінимо стовпчики штахетника, що похилився. Наріжемо з акаційного дерева. Акація буде в землі стояти років 15-20.

Тато спробував заперечити:

— Федюня, я хотів просити вас допомогти мені почистити і покрити сребрином стики на швах даху.

Федя у відповідь:

— Тату, ми від'їжджаємо післязавтра до Одеси. Візьмемо у Гришуні ключі, в його квартирі поживемо тиждень, а потім новосибірським потягом до Казахстану. Олена з Олексою теж збираються їхати післязавтра до себе в Ілловайськ. Залишається один Гришуня. Будем всі його просити привести в порядок покрівлю.

— Там багато роботи. Я думав, що сам упораюсь зі штахетником, – пробував заперечити тато.

— Буде так, як я сказав, – підкреслив Федя, і батькові нічого не залишилось, як з ним погодитись. Він знав, що Федю важко переконати, скоріше неможливо.

Все діялося за планом брата. У вівторок ми з батьком і мамою випроводжали до сільського автобуса Федину сім'ю, що в Ананьєві пересіла на одеський автобус, і Олену з Олексою, що поїхали в Жеребкове на потяг Одеса-Ростов.

В середу, четвер і п'ятницю (зранку і аж поки не прожене поволі скаженіюче сонце) – я на даху з жесті тих 40 корит, які мати привезли восени 1959 року з Ростова. Про це написано в першій книзі мемуарів. А покрив ладно хату той самий молодший брат батька Ригір з двома помічниками.

У п'ятницю, під вечір, коли я завершив чистити і покривати сребрином стики крівлі, почув голос листоноші:

— Гришуня, тобі телеграма. Злазь. Розпишись.

Читаю: вам належить у вівторок об одинадцятій годині прибути на кафедру. Підпис: Ганевич. Тут я звернувся до листоноші, яка буде проходити біля хати Миші Ліщинського, передати йому моє прохання прийти до мене в неділю біля 16 години, а також передати те саме Толі Власову, який жив в іншому кінці великого села.

За вечерею батьки подякували мене за роботу на даху. Мама спитала, що мені за це приготувати смачне на завтра. Та мої думки одна за одною летіли в Одесу, на кафедру. Губився в здогадках. Викликати з відпустки справа серйозна, відповідальна. На це мусить бути вагома причина. Що за причина? Можливо, якась надзвичайна по партійній лінії? Чи щось трапилось на кафедрі, в університеті, яке торкається мене? Можливо якась провокація з боку поганих друзів? А можливо, щось по лінії КГБ? Можливо, можливо... Все можливо і нічого не відомо.

А шкільні друзі прийшли у неділю в призначений час. І знову батько ставить під акацією стіл, а мати все необхідне на стіл. Правда, і стіл, і те що на столі цього разу у зменшених розмірах. Кількість гостей не та, що була в минулий вихідний. Знову батько зі своїм вином.

— Ви що хочете кажіть, а бочонок зараз відкриваю. Кращих гостей у нас не буде.

Взяв чотирилітровий бутель і пішов у погріб. А погріб був чудовий: вкопаний у щовб (вся батькова земля піднімалась на схід), і стіни обкладені почищеними від кори колодами, вхід (шия) з двома віддаленими одні від одних на метрів два дверима, а зверху, над стелею, велика, з очерету, споруда у вигляді даху і вся забита пахучим лісовим сіном. Все забезпечувало навіть у жарке літо прохолоду, взимку тепло. Іншими словами, зберігало відносно стабільну температуру. Чого в тому погребі тільки не було. І картопля, і капуста, і червоний буряк, і морква, і цибуля, і часник, і... А до дерев'яних стін прикріплені широкі, товсті дошки-полиці, на яких вишикувались різні закрутки – трілітрові скляні банки з різноманітними овочами і фруктами. І все розгороджено дрючками, дошками. Окремо в кутку припіднято стояла та сама десятилітрова дубова бочка з вином. А поруч, зверху на стіні – червона шланга і велика лійка. Незабаром з погреба донісся батьків голос:

— Хлопці, потрудіться підійти сюди.

Ми зайшли з жаркого подвір'я в погріб. Неначе у другий світ. Нас облягла чудова ніжна м'яка прохолода. Вона ласкала обличчя, шию, руки, добиралась під сорочку, навіть проникала знизу в штани. Батько молотком розхитав на бочці чоп, взяв шлангу, лійку і став точити вино в бутель. А потім налив вина в білу емальовану літрову кружку і дав випити мені, кажучи при цьому:

— Перший пробує вино той, хто в 1956 році посадив виноград. Це вино з ювілейного, десятирічного винограду.

Мені здалося, що вино за смаком нагадує щось середнє між каберне та мускатним. Я не знавець ні виноградив, ні вина. Той виноград, що я посадив і про який сказав батько, у нашому селі був найпоширенішим і називався чомусь битим. Лоза його порівняно з іншим виноградом коротка, але товста і міцна. Вона могла витримувати великі темно-сині грона. Мною були посаджені й інші сорти винограду, які у нас називалися «розтрьопою», «красильщиком» тощо. Але їх було значно менше і вони під вино майже не практикувались.

Потім дав вина попробувати Міші і Толі. І тільки після схвального відгуку сказав:

— А тепер, діти, йдіть, сідайте за стіл.

Він приніс чотирилітровий бутиль вина, поставив на стіл і сказав: «Пийте все на здоров'я!».

Коли сонце схиялось за гору, ми всі троє пішли до Будинку культури. Так, я не помилився, саме Будинку культури, який за рік збудував голова колгоспу Олексій Кіндратович Заїченко, зруйнувавши той старий, про який йшлося в першій книзі.

У цій будівлі були просторий зал місць на п'ятсот, кінозал, бібліотека, більярдна тощо. Пам'ятаю, по дорозі до Будинку культури ми привітали жінок, які сиділи, пліткуючи під хатою тітки Ірини Дідух. Одна не утрималась:

— А пам'ятаєш, Гришуню, коли ти ходив до школи, якось я тебе спитала, чому ти голову нахилиєш униз, а ти мені відповів: «Пустий той колосок, що високо голову тримає».

У Будинку культури ми зустріли вчителів, що вже прийшли займати зручні місця в кінозалі. Тут була директор школи Ганна Онисимівна Гінжул, яка нас випускала. Вона, добра по своїй природі, зраділа, вийшла нам назустріч, сказала: «Гришуня, хоч ти не перший з наших випускників маєш диплом про вищу освіту, але ти перший володієш червоним дипломом». Директор узнала про це від своєї доньки Міли, що вчилась паралельно зі мною на хімічному факультеті. Приємною виявилась зустріч з директором Будинку культури, колишнім незмінним завідувачем клубу Колею Єрмоменком і так само незмінним завідувачем бібліотеки Васею Сиротою, сільським фотографом-любителем.

Будинок культури с. Новогорьківка

Частина тих фотографій, що увійшли до першої книги спогадів, зроблені саме ним.

Ми, троє друзів, не затримались ні у Будинку культури, ні на випитому вині й вирішили ще заглянути в «Чайну». Нас там зустріли радісними вигуками хлопці, чоловіки і стали запрошувати за свої столи.

Коли повертався до дому з гори повз цвинтар, то побачив саме таке явище природи, яке бачив при поверненні додому вночі після випускного вечора у 1956 році: два бузково-рожеві промені один з півночі, інший зі сходу з небесної висоти тупим кутом сходились над нашою хатою. Я здивувався. Подумалось, може зайве прийняв хмелю. Наче ні. При чистій пам'яті. Тоді що це? Може, гра місячного світла? Може, повітря насичується росою? У першому випадку мені спочатку подумалось, що то може мій радіоприймач «Родина» на батареях працює і якісь чудні радіохвилі тягне до себе. Але, коли я спитав батька, чи не вмикав він радіоприймач і він сказав, що ніколи його не торкався, то ця інтрига природи запам'яталась на все життя. І ось знову. Знову запитання: що це? Але цього разу я згадав неначе аналогічний випадок, що трапився у мою бутність у Васильківському військовому авіаційно-технічному училищі. Там на навчальному аеродромі, поруч з яким знаходилось занедбане єврейське кладовище, вартовий курсант Федоренко уночі відкрив вогонь з карабіна. Коли ми прибігли з караульного приміщення на підмогу вартовому, то з'ясувалося, що з-під чудового пам'ятника з полірованого граніту виривається на поверхню світло-фіолетовий промінь. То випромінювався фосфор. Але цього разу було щось інше. По-перше, довжезні високі промені. А по-друге, вони світилися немов справжнє Північне сяйво і після того, як цвинтар залишився позаду. А зникли, як я піднімався на гору і наближався до своєї хати. Повторюю: у мене не вистачає знань ні з метеорології, ні з астрономії, ні з географії для пояснення того, вочевидь, знаменного явища.

Назавтра в очікуванні в Ананьєві одеського автобуса біля шашличної, де працювала дружина мого двоюрідного брата Прущака Івана Васильовича Ганна Олексіївна, зустрів доцента кафедри історії України університету імені І. І. Мечникова Віктора Миколайовича Немченка. Ганна нас швидко обслужила сухим вином і шашликом, а він мені повідав, що сам він ананьївський, а його мати викладала у моєму селі до війни німецьку мову. Я згадав, що моя мати розповідала про цю вчительку, яка десь у 1949 році допомогла дістати довідку про те, що у Ананьївській середній школі №1, де вона тоді працювала, мій брат Федя начебто там закінчив сім класів. Докладніше про це йдеться в першій книзі. Віктор Миколайович, високий, красивий, учасник бойових дій, вижив на своїй кафедрі тільки тому, що був надто обережний у своїх висловлюваннях щодо історії, політики, оцінок керівництва і колег.

А завтра, у вівторок, я в Одесі, на вулиці Петра Великого, 2, де головний корпус університету. На першому поверсі, у правому крилі зліва перші двоє дверей це кафедра історії КІРС, а в іншому крилі перші двері справа – редакція газети «За наукові кадри», а другі – це партійний комітет.

На кафедрі у своєму кабінеті мене очікував завідувач кафедри професор Іван Васильович Ганевич. Він з тих людей, у яких інтелект вдало проявляється на фізіономію. Описувати не стану. Краще розташую його фотографію, а читач сам прочитає його обличчя. Кабінет вузький, на одне вікно, до якого спиною за столом сидить володар кабінету. Чи то кабінет такий вузький, чи то стіл такий довгий, але кидається в очі інше: стіл одним торцем упирається в ліву стіну, а іншим не досягає правої стіни рівно стільки, щоб між ними упівоберта міг пройти до свого місця завідувач. Навколо несмак. Чомусь над цим вузьким проходом висить велика тоненька рамка з розкладом занять викладачів, хоч йому місце у викладацькій. Перед столом біля лівої стіни якийсь

з товстого металу квадратний ящик 50×50×50. На ньому якась ганчірка. Начебто підстилка. А сам ящик відіграє роль стільця для відвідувачів. З іншого торця кабінету стіл і стілець для завідувача методичним кабінетом, якого не було у наявності.

Завідувач зі свого місця простягнув через стіл мені руку. Привітав мене з призначенням на кафедру. І зразу до справи.

— Розумієш, Григорію Івановичу, Заїра з Раковським мене і тебе «умокнули». Затіяли Всесоюзну конференцію «Пролетаріат Росії на шляху до Жовтня». Це потрібно Заїрі для докторської дисертації. А тепер хочуть нашими з тобою руками витягнути каштани з вогню. Зараз підемо до секретаря парткому і він сам тобі все розповість.

Я не звертав увагу на те, що професор часто руське «и» вживає замість «ы», і навпаки, а очікував бесіди з Леоном Хачиковичем Калустьяном, секретарем партійного комітету. Він мене знав. Навіть порадив тодішньому секретареві комітету комсомолу запросити мене на засідання і пропісочити за мою гумористичну замітку «Хто куди рухається» у «Комсомольській іскрі»: про мовні казуси інколи розгублених студентів-практикантів перед школярами. Коли на засіданні я почув, про що збираються вести мову, то мовчки встав і вийшов, не звертаючи уваги на майже окрик Нізова залишитись. Нізов, звичайно, доповів Леону про мою «непартійну» поведінку. Це я відчув по похолоданню ставлення до мене секретаря парткому.

Хитрий Леон, побачивши нас в дверях, вийшов з-за столу, подав нам руку і запросив сісти за великий стіл членів парткому. Всі меблі, а навіть книжкова шафа і стільці, були поліровані, світлого кольору. Леон розпочав:

— Вибач, Григорію Івановичу, що ми тебе відкликали з відпустки. На відомому тобі історичному факультеті завал з підготовкою Всесоюзної конференції. На прохання декана факультету Заїри Валентинівни Першиної та члена парткому завідувача ка-

федри історії СРСР професора Раковського на минулому тижні відбулася нарада у парткомі із запрошенням Івана Васильовича Ганевича. З'ясувалось, що люди, яким була доручена організаційна робота, не приступали і не мають наміру приступати до неї. А справа, сам розумієш, політична. Наближаються 50-ті роковини Великого Жовтня. Заїра Валентинівна, продовжував секретар, категорично наголосила: врятувати може тільки Гончарук, який бездоганно, блискуче організував навесні Першу Всесоюзну студентську конференцію. Я з нею згоден, тому що сам контролював підготовку і хід конференції. Тема серйозна – традиції Жовтня. Пам'ятаю, як ти чудово доповідав на засіданні парткому про готовність до проведення конференції. А ти що скажеш ?

— Розумію складність і відповідальність ситуації. А як це буде юридично забезпечено? Потрібен наказ ректора про відкликання з відпустки.

Тут підключився до розмови Ганевич. Очевидно, вони очікували мого заперечення і розподілили ролі обробки мене.

— Григорію Івановичу, кафедра не залишиться в боргу перед вами. Яюсь компенсуємо. Можливо, під час зимових канікул. Будемо підміняти вас на семінарах, коли ви будете їздити до інших міст в архіви.

Тут двері відчинилися і до парткому зайшов ректор Олександр Іванович Юрженко. Більш як на голову вищий від нас усіх, широкоплечий, з густою копицею волосся. Подав свою важку, з широкою долонею руку спочатку секретарю парткому, потім завідувачу кафедри, потім мені. На мить зупинився переді мною і питає:

— Гончарук, ви чому не відпочиваєте? На вас очікує важкий навчальний рік, тому і важкий, що перший. Вам належить оволодіти методикою викладацької роботи, писати статті, дисертацію, скласти кандидатські іспити, а не транжирити відпустку. Профспілки кажуть: як ми відпочиваємо, так і працюємо.

Я мовчав. Леон кинувся виправдовуватись:

— Олександрє Івановичу, у нас до Гончарука є серйозне прохання, партійне доручення.

— Леоне Хачиковичу, ні КЗОТ, наскільки мені відомо, ні партійні документи не передбачають партійні навантаження під час відпустки. А я зайшов до вас з таким проханням: факультетські секретарі приймальної комісії стверджують, що підозріло велика кількість абітурієнтів пишуть в анкетах, що їхні батьки партійні, державні працівники, сподіваючись, що це придасть їм більшої ваги на конкурсі. Ви не змогли б допомогти молоді якимось чином протидіяти цій тенденції. Розумію, що справа не проста, але щось треба робити. Можливо, щось підкажуть в обкомі партії, у профспілках.

— Я подумаю, Олександрє Івановичу, – сказав секретар.

— Дякую, – попрощавшись з нами, ректор вийшов.

Наступила важка мовчазна пауза. Перервав її Леон.

— Григорію Івановичу, ти все чув. Що скажеш ?

— Леоне Хачиковичу, тут словами нічого не вдієш. Завтра зранку за роботу. Я вам буду доповідати про хід підготовки.

— Але краще Заїрі Валентинівні...

— Краще, Леоне Хачиковичу, якщо ви будете її інформувати. Я їй не підлеглий. Але прошу вас забезпечити мене робочим місцем та друкаркою, хоч би на кілька тижнів.

Тут Калустьян кивнув на Ганевича, а той одразу:

— Григорію Івановичу, у вашому розпорядженні ключі від викладацької, а також від мого кабінету, де є міський телефон. Допомогати вам буде старший лаборант Інна Євгенівна. Вона чудово працює на друкарській машинці.

Я зібрався виходити з кабінету. Секретар парткому і завідувач кафедрою наздогнали мене біля виходу, потиснули мені руку і побажали успіху.

А на завтра з десятої години ранку була Одеська наукова бібліотека ім. Горького. Зала каталогів. Шукав, знаходив, акуратно

випишував авторів монографій, дисертацій, матеріалів конференцій, їх адреси, точніше, місця роботи. Якщо на картках не значились потрібні дані, то брав адреси видавництв, друкарень, які хоч яким чином наводили на слід, що вів до спеціалістів з проблеми «Пролетаріат Росії на шляху до Жовтня», в тодішній редакції – «Пролетаріат Росії на пути к Октябрю». Там, у цьому чудовому храмі науки пройшов майже тиждень. А потім два – неначе в рідній науковій бібліотеці університету.

Маючи у своєму розпорядженні купу адрес та взявши у приймальній комісії, що розташувалась поруч з кафедрою, Довідник для вступників до вишів, почав складати список потрібних авторів, наукових установ і вищих навчальних закладів та їхніх адрес. А принцип обрав такий: у першу чергу – автори дисертацій, монографій, статей, тез виступів на наукових конференціях, потім – партійні наукові заклади – Академія суспільних наук ЦК КПРС, Інститут марксизму-ленінізму при ЦК КПРС, вищі партійні школи, за ними – університети столиць союзних республік та провідних наукових центрів – Москви, Києва, Ленінграда, Харкова й Одеси, де були історичні факультети. Всього надіслав майже 120 інформаційних листів про конференцію, що планувалася на листопад.

Коли повідомлення відправили відповідно до складеного реєстру і я отримав декілька днів передиху, у дверях кафедри з'явилася декан історичного факультету Заїра Валентинівна Першина. Зі злою посмішкою вона промовила:

— Григорію Івановичу, до мене дійшли чутки, що ви не хочете мене бачити. Ця немилість за всі мої добрі справи?

У першій книзі повідомлялось про її «добрі» справи стосовно мене, як студента істфаку. Але тепер я перебував у іншому статусі і треба було формувати стосунки на іншій, вже професійній, колегіальній основі з урахуванням перспективи наукової праці. Впродовж декількох секунд мені належало яки-

мось словом вибити з голови Першиної цей заряд агресивності. Я сказав:

— Заїро Валентинівно, а в парткомі не ходять чутки, що я вас хочу не тільки бачити? – натякаючи на те, що приводом для її атаки могла стати моя відмова секретарю парткому доповідати про хід підготовки конференції декану, а робити це йому особисто. Про це міг сказати їй тільки Леон.

Її зла посмішка вмить змінилась на задоволену, а обличчя торкнулась легка рожевість.

— Краще б ви ці слова сказали моїй Марині.

Я запросив її присісти і продовжив:

— Заїро Валентинівно, любов – почуття до кінця не вивчене, не кероване, хто зі сторонніх втручається в делікатні почуття, часто опиняється в кумедній ситуації. Я чув, що ваше чарівне, привабливе, небесне творіння має чудового кавалера. Морського вовка. Капітана корабля. І ніхто не має права відбирати у неї право на любов.

— Не кажіть, Григорію Івановичу, який корабель, такий і капітан. То капітан нашого університетського катера. А дівчатам, та й жінкам, подобається бути об'єктами боротьби чоловіків. І вони врешті люблять переможців. А у вас є всі шанси перемогти.

У мене з'явилась підступна думка спитати її, кого переміг професор Раковський в боротьбі за її любов після смерті її чоловіка – секретаря парткому Чорноморського пароплавства, яке напряду підпорядкувалось тільки Москві? Однак ця думка здалася занадто колючою, нетактовною і я перевів стрілки розмови на інше.

— Сама любов – боротьба двох почуттів двох чи більше осіб. Але нам необхідно поки що виграти битву за конференцію, – з цими словами я показав реєстр. Заїра Валентинівна лукаво усміхнулася:

— У вас ще живе авіатор: «Первым делом самолеты, а девушки потом».

Уважно подивилась і каже:

— Ви поспішили. Мені потрібно було раніше зайти до вас. Справа у тому, що я вже по телефону запросила декількох діячів, яким ви теж направили інформацію про конференцію.

— Заїро Валентинівно, кажуть – кашу маслом не зіпсуєш. У вас запрошення особисті, і вони, сподіваюсь, будуть належним чином сприйняті адресатами. А у мене офіційні. Від імені оргкомітету. Таких понад 120. Це засвідчить нашу належну відповідальність і організованість .

— Хай буде вже так. Однаково ж поправити нічого не вдається. Скажіть, які у вас труднощі. Чим вам допомогти?

— Труднощі виникнуть на етапі редагування і публікації матеріалів конференції. Занадто стислі терміни. Та редколегія, що ви пропонуєте, я зрозумів, фіговий листок. Доведеться і вам особисто, і професору Раковському, а я попрошу технічного редактора і коректора, як слід попрацювати над тими доповідями і тезами виступів. Тема серйозна. Не дай Бог якоїсь помилки, знайдуть не тільки авторів і редколегію, а також ініціаторів конференції, – з останніми словами я подивився на неї. Вона все зрозуміла. А я продовжив:

— Часу обмаль, треба вплинути на Облліт, щоб швидше закінчити з цензурою.

Вона зі мною погодилась. Подякувала за роботу і за поради. Простягнула мені для поцілунку свою біленьку пухку ручку. Просила своєчасно інформувати її про хід конференції та можливі труднощі.

Не стану втомлювати читача тією рутинною роботою над доповідями і тезами виступів, рецензуванням і редагуванням різними одеськими вченими, до яких мені довелося звертатися. Обсяг відредагованих матеріалів змусив мене звертатися до машинописного бюро, що було на вул. Подбельського і там залишити майже всю свою асистентську зарплату. А ще здавались безкі-

нечними відвідування типографії університету на вул. Щепкіна, і походи до Облліту, і прохання прискорити цензуру матеріалів, складання програми конференції та верстки двох частин збірників матеріалів, письмових запрошень учасників конференції і ще, і ще...

Врешті-решт – завтра форум. Заїра Валентинівна і своєю появою на нашій кафедрі особисто до мене, телефонними дзвінками наполягає негайно принести з типографії сигнальні примірники матеріалів конференції. Я вирішив останню ніч ночувати в типографії, щоб хоч якось прискорити друк збірників. Останній дзвінок Першиної:

— Григорій Іванович, завтра зранку з Москви прилітає академік Мінц Ісаак Ізраїльович, найкрупніший спеціаліст з історії Жовтневої революції і зразу зустрічається з ректором, а у вас ні програми, ні збірників матеріалів.

— Заїро Валентинівно, по дорозі до ректора зайдете з академіком до нашої кафедри, отримуєте по примірнику всіх публікацій, а інші учасники конференції отримають їх при реєстрації. Мої студенти проінформовані, красиво одягнуться, будуть гостинними, приємно посміхатися. А ви спіть спокійно. Вам потрібно справити враження на зірок по вашій темі. Не забудьте, ви обіцяли мене познайомити з академіком. До завтра.

Я начебто запевнив її в завершенні роботи, але знаючи її перестраховку, сумніваюсь, що вона мені повірила.

О дев'ятій годині ми зі студентами принесли з типографії і програми, і збірники, дівчата сіли за столи на другому поверсі головного корпусу в коридорі біля актового залу. Почалась реєстрація. Останній раз підійшов до дівчат. Подивився список прибулих. Їх було понад 80 осіб. До залу стали підходити викладачі і студенти нашого історичного факультету. Я спустився на кафедру. Дивлюсь на годинника. Дев'ять годин тридцять п'ять хвилин. Першим твердою ногою входить Мінц. Невисокий, впевнений. Я

його зустрічаю першим з матеріалами. За мною стоїть завідувач Ганевич. Заїра Валентинівна вискочили вперед. Каже:

— Ісаак Ізраїльович, це Григорій Іванович Гончарук. Не тільки начальник штабу, але і душа конференції.

Мінц подав мені руку. Уважно подивився. Сказав, що чув про мене, бо цікавився ходом підготовки конференції, йому приємно познайомитись зі мною.

— А я, Ісааку Ізраїльовичу, в сотні раз більше чув про вас, а ще більше читав ваші праці, – сказав я, взявши зі столу приготовлені видання. Вручив йому. Він подякував і почав з інтересом дивитись програму, а потім збірники. Звичайно, як і кожний на його місці, став шукати себе, знайшов, прочитав заголовки. Потиснув ще раз мені руку. Сказав спасибі. Я вручив публікації Першиній і ще декільком особам, що супроводжували академіка. Всі в чудовому настрої. Заїра Валентинівна запросила їх до ректора, кажучи, що він на них чекає. А потім все, як кажуть, було в штатному режимі.

Наукова конференція як збори осіб дослідницької діяльності з метою обміну досягненнями у розробці окремих тем, проблем і визначення завдань на майбутні розробки поняття хоч часто зустрічається на практиці, само по собі мало розроблено психологами. Зокрема, відсутня така категорія, як пафос наукової праці. Нам відомий пафос літературної творчості, художньої, навіть в історії був придуманий пафос соціалістичної праці, а стосовно наукової, принаймні мені, не зустрічався. А між тим дослідницька діяльність не може існувати без пафосу, тобто без натхнення,

Ісаак Мінц

пристрасті, душевного, емоційного піднесення, задоволення науковця своїми досягненнями, рівно як і засмученнями від невдач.

У зв'язку з тим, що сама дослідницька праця має низку етапів – від діяльності початкуючого науковця до академіка, то й пошукові заняття мають як загальні, так й індивідуальні емоції, пафос. Окрім конкретних, скажімо так, тематичних особистих переживань конкретних діячів, ще є пафос ініціаторів, організаторів та благословителів конференцій. Названа тема конференції незворотно передбачала свого патрона – компартію. Пролетаріат політично був привласнений комуністами ще з часів Карла Маркса і Фрідріха Енгельса – як гегемон революції з компартією на чолі. То, відповідно, наукові дослідження на цю тему контролювались не тільки цензурою, а й безпосередньо партійним керівництвом як в самих дослідницьких структурах – інститутах і кафедрах, так і присутністю партійних керівників на наукових форумах. Цю схему легко прослідкувати на названій конференції «Пролетаріат Росії на шляху до Жовтня 1917 року». Офіційно визначались організатори конференції: Інститут історії Академії наук СРСР, Міністерства вищої і середньої освіти СРСР та УРСР, Одеський державний університет.

Читач по статусу виступаючих може здогадатись, з яким пафосом вони говорили. Відкрила конференцію секретар обкому КП України Лідія (в Одесі її називали Ліція) Всеволодівна Гладка. Вона, хоч і була доцентом, але ніякого відношення як вчена до теми конференції не мала. Її пафос: партійне вітання, вона вже знайома з матеріалами конференції (очевидно ще коли вони були в Облліті), всі дослідження відповідають марксистсько-ленінському вченню про пролетаріат, і Одеський обком партії не сумнівається в успіху конференції. Керівний партійний пафос був виражений в бездоганній поведінці і мові секретаря, яка з неприхованим задоволенням собою сіла на своє місце в центрі президії конференції.

Привітав конференцію ректор університету Олександр Іванович Юрженко. У нього свій пафос: він задоволений, що університет став місцем проведення такої конференції, подякував основним організаторам конференції, привітав її учасників і побажав успіхів в роботі.

Пафос Мінца Ісаака Ізраїльовича був іншим. Він у сімдесятилітньому віці відчував себе неперевершеним фахівцем історії КПРС, Жовтневої революції та громадянської війни. Єдиний в аудиторії академік Академії наук СРСР, двічі лауреат Державної премії, в zenіті слави очікував на Ленінську премію та ще звання Героя Соціалістичної праці. А ще й член КПРС з 1917 року. Тут читачу важко навіть уявити букет пафосних, заздалегідь недосяжних для інших науковців вершин почуттів московського гостя.

Інших головуючий називав більше не за науковим досягненням, а за партійним стажем: Ф.С. Григор'єв – з 1908 року, А.К. Романов – з 1917 року. У їхніх виступах було більше гордості за перебування багато років в лавах партії, ніж за свої наукові досягнення. Нічого нового для себе я не почув у доповідях історичних авторитетів із Москви: М.С. Воліна, П.В. Волобуєва, Л.М. Іванова, киянина Ф.Є. Лося та інших¹. Соромно було за виступ завідуючого кафедрою наукового комунізму ОДУ, кандидата наук, доцента Д.М. Щербакова. Його доповідь «В.І. Ленін про шляхи виховання пролетаріату як гегемона визвольного руху» скоріше

Олександр Юрженко

1 За наукові кадри. – 1967. – 22 листопада.

нагадувала агітаційну проповідь на все горло на мітингу, ніж виступ на науковій конференції.

Якщо названі виступаючі зображали з себе скромних вчених, розуміючи свою наукову нікчемність, обмеженість, то наш Щербаков був на вершині зльоту – у присутності поважних гостей говорив «про все і про найголовніше».

Наступного дня працювали секції. Одну з них «Гегемонія пролетаріату у визвольному русі» очолили доктори історичних наук П.В. Волобуєв (Москва), доктори історичних наук К.Д. Петряєв (Одеський університет) та Ф.С. Гаровий (Перм). У другій секції «Морально-політичні і культурно-побутове обличчя пролетаріату на різних етапах визвольного руху» керівниками були доктор історичних наук М.Ю. Раковський та ще два кандидати наук.

У звітах керівників зазначалось: прослухано понад 80 доповідей. Саме доповідей, а не повідомлень. Якщо кожна доповідь триває як мінімум 10 хвилин, то помнож, читачу, 80 на 10 і матимеш 800 хвилин, тобто більше 13 годин роботи секції в один день. А я був свідком того, що секції працювали з 10 до 14 години. Її величність «показуха»!

Автор цих рядків говорив тільки про пафос виступаючих. А між тим був свій пафос у слухачів, передусім молодих дослідників, для яких вельми корисним було послухати не стільки «відкриття» наукових авторитетів, скільки познайомитись з ними і заручитись згодою на опонування дисертації чи майбутню зустріч – консультації десь у Москві, Ленінграді, Києві. Всього було представлено на конференції 25 міст країни. Корисними були домовленості про майбутні публікації, можливо, спільні та інше. Тобто у молодих дослідників був свій, так би мовити, прагматичний пафос-інтерес.

Що ж до участі у конференції студентів, то у них була подвійна вигода: з одного боку, побачити живими тих авторитетів, на яких у своїх лекціях посилаються викладачі, а з іншого, – краще конференція, ніж академічні звичні заняття.

Культурна програма конференції, що продовжила її третій день, доповнила дослідницький пафос пафосом, так би мовити безрангового, рівного для всіх відпочинку. Я це написав і зрозумів, що помилився. Академік Мінц після пленарного засідання разом з професором Раковським зникли на університетському катері серед хвиль Чорного моря майже на добу, а потім москвич відбув до столиці. Так що у нього були інші почуття від культурної програми, ніж у інших.

Передбачаю питання читача: а коли Гончарук розповість про свій пафос від конференції? Уже розповідаю. По-перше, як людина у значній мірі відповідальна за організацію і проведення конференції, я відчував задоволення за її відносний успіх. По-друге, розчарування її театралізованим, а не науковим змістом мене засмутило. Не тому, що у мене з'явилися якісь крамольні думки стосовно доповідей світил. Ні, таких не могло бути. Мені здавалось, що пролетаріат своїм злиденним, безправним життям був гідний правдивого дослідження істориків, а не навішуванням йому ярликів гегемона революції. По-третє, я не знайшов жодної

зачіпки для визначення теми своєї дисертації та навіть бажання з кимось зі світил проконсультуватись з цієї теми. І це було найбільшим моїм і найпершим здобутком від цієї конференції. Тобто домінував у моїй душі негативний пафос. Що це? Хоч негативний, та все-таки пафос. Світила для мене погасли, так і не засяявши.

Пам'ятаю, в останній день конференції хтось мені сказав, що мене розшукує Першина. Я знайшов її і спитав, що мені треба зробити. Вона каже:

— Григорію Івановичу, ви зробили більше, ніж від вас очікували. А зараз я вас запрошую в «Лондонський» (так по старому називали ресторан «Одеса» на Приморському бульварі) на каву. Це вам потрібно для визначення теми своєї кандидатської дисертації і обрання потрібних консультантів, знайомих, а можливо і партнерів.

Я відповів словами Михайла Лермонтова:

*– Я, Царь Небесный, хорош уже тем,
что просьбой лишней не надоем.*

— Заїро Валентинівно, дякую за запрошення, але я людина маленька, стаж асистента кафедри декілька місяців. І моє місце не в ресторані, а в бібліотеці. А вам бажаю всіляких подальших успіхів.

Найбільший, найхвилюючий пафос, за моїм уявленням, вирував у серці, душі й свідомості саме Першиної. Тема конференції повністю відповідала темі її майбутньої дисертації. А від московських і київських світил в значній мірі залежав успіх визнання дисертації ВАК СРСР. Тому вона була замаскованим ініціатором конференції, і як ніхто, зацікавленим у її успіху, а тепер стояла переді мною із задоволеною посмішкою, не приховуючи своєї безмежної радості.

— Григорію Івановичу, нас конференція здружила. Запам'ятайте: я завжди готова допомогти вам у викладацькій роботі.

З цими словами вона подала мені для поцілунку свою пухку білу ручку.

Ці запевнення у дружбі, у допомозі я сприйняв з прихованою усмішкою, бо таке я вже чув у травні того ж самого 1967 року, коли організував першу Всесоюзну наукову студентську конференцію, а при розподілі після випуску отримав від декана Першиної насмішливе нехтування моєю особою. Про це згадано в першій книзі моїх мемуарів.

Зате не забув про мене ректор О.І. Юрженко. У його наказі № 2134 від 12.12.1967 року відзначено: *«За активное участие в подготовке и проведении Всесоюзной конференции, посвященной 50-летию Великой Октябрьской социалистической революции объявлена благодарность»*. Наказ в архіві ОНУ імені І.І. Мечникова, а подяка – перший запис в моїй трудовій книжці в розділі *«Сведения о поощрениях и награждениях»*.

Йшов до бібліотеки ім. Горького без натхнення працювати за темою дисертації. Був я засмучений, у пригніченому стані. Мучила думка: якщо історичні «зірки» першої величини більше, краще, глибше не сказали про пролетаріат, ніж Карл Маркс, Фрідріх Енгельс і Володимир Ленін, а всі як змовились, те й поспіль робили, що посилались на них, то де тут наука і що очікувати від тих дослідників, які ще не «засвітилися» і майже обожнюють московських авторитетів. Ніхто навіть не сказав, що сам Ленін спочатку не називав ту подію восени 1917 року революцією, а тим, на що вона заслуговує – «октябрьским переворотом». А при взятті Зимового палацу загинуло, навіть по завищених даних, декілька осіб, а в уряді пролетаріату Росії не було представленого жодного пролетарія чи представника цієї верстви, ба, навіть жодного російського. Таким був кінець гегемона – пролетаріату Росії на шляху до Жовтня 1917 року.

Треба б шукати тему дисертації хоч ззовні не наукову, та не затиснуту до смерті існуючими обов'язковими постулатами. Але якщо вдасться зменшити хоч трохи посилення на догматику класиків, то партію не обійдеш через перебування на суголосній кафедрі. Наука і партійність, як сказав поет, «близнець-братя». А жити надією, що не за горами певні зміни – марні очікування, система ще міцна. Ми знали про шістдесятників. То група літературних митців і вчених України кинули на десталінізацію і хрущовську «відлигу» у своїх творах та громадською діяльністю спробували відроджувати національну свідомість, сприяти збереженню української мови та культури, активувати суспільно-політичне життя в Україні. У пресі звучали прізвища Дзюба, Нечерда, Драч. Їхня діяльність і творчість залишиться в історії як опір ідеологічним догмам соціалістичного реалізму, захистом загальнолюдських цінностей та ідеалів. Але їх справа нагадувала комариний укус слона. Система зреагувала: значна частина з покоління шістдесятників опинилась під жорнами комуністичної ідеологічної системи, зазнала переслідувань, репресій.

Все це було в Києві. В Одесі ходили чутки про антикомуністичну діяльність декількох початкуючих поетів, прозаїків. Я їх не знав, не бачив і не дуже хотів їх шукати. Мені було ясно: для руйнування багатонаціональної імперії потрібна національно-революційна ситуація. Ще під час слухання лекцій з історії КНРС, зокрема про ленінську теорію революційної ситуації, а йшлося про соціалістичні революцію, я в думках малював передумови національної революції, тобто національно-революційної ситуації. Вона, як ленінська, складалась з об'єктивних і суб'єктивних факторів. Перша: на мій погляд, мусить бути загальна (економічна, соціальна, політична, науково-історична, моральна) криза імперії. Друга: злиденність народу нижче звичайного. Третя: пануюча нація не зможе керувати по-старому й не здатна управляти по-новому і готова застосовувати зброю проти громадян. Чет-

верта: не сприйняття, точніше, ненависть до пануючої нації з боку пригнобленої гірше звичайного. П'ята: наявність у пригнобленої нації інтелектуальної, патріотичної, мудрої, згуртованої еліти, здатної очолити народні виступи. Шоста: здатність пригнобленого народу до всіх форм боротьби, аж до кровопролитної.

На той час, на кінець 1967 року, жодної з цих передумов в Україні не було. То і вести якісь розмови про антирадянську діяльність – заняття безперспективне. Потрібно було в існуючих соціально-політичних рамках робити все можливе для нарощування нехай формальних, не наукових м'язів, придбати можливі наукові ступені і звання, щоб мати право наукового голосу при зміні соціально-політичної ситуації.

Зупинився, пам'ятаю, перед входом до бібліотеки. Подумалось: нема чого туди ходити. Тему дисертації остаточно не сформував. Плану дослідження не склав. Повернувся на 180 градусів. Попрямував на Грецьку площу (тоді Мартиновського), сів на тролейбус дев'ятого маршруту і поїхав до самотньої квартири. Ще була одна не вирішена серйозна проблема – створення власної сім'ї.

ДРУЖИНА–ЗАГАДКА

Загадковість дівчини, жінки як складова її привабливості... Чи існує вона? Чи може це плід уяви чоловіка? Чи його нездатність пізнати, розгадати цю загадку? Шукаю в літературі, бо в архівах такої відповіді не знайдеш. Ця тема ніколи офіційно не розглядалась, і відповідно, не документувалась. Розкриваю книги.

Загадковість жінки була і залишається предметом роздумів великих постатей, переважно філософів, у різні періоди життя суспільства. Фрідріх Ніцше, наприклад, стверджував: «Все женщины – загадка, и все в женщине имеет одну разгадку: она называется беременностью»¹. У більшості випадків мудреці пов'язують загадковість жінки у стосунках, відношеннях з чоловіком (мужчиною). А. Г. Алексін бачить іншу красу: «Женщина, у которой нет личной жизни, часто с утроенной энергией бросается в жизнь общественную»².

Однак, ХХ–ХХІ століття, які покликали жінок до різних соціальних професій, громадської та політичної діяльності внесли значні корективи у думки філософів. Часто спостерігаємо одружених, що мають своїх дітей, на різних посадах, мають наукові ступені та звання, відмінні професіонали в різних галузях науки і техніки тощо. Тож хіба мислима загадковість у цих родах діяльності? Тут би загадковість дорівнювали б злочину, кримінальній

1 Philosophy. Фридрих Ницше. Так говорил Заратустра. К генеалогии морали. Рождение трагедии. Воля к власти. Посмертные афоризмы. – Минск, 2009. – С. 54.

2 Мужчины о женщинах и о любви. – Москва: ОЛМА. Медия Групп, 2011. – С. 23.

відповідальності. Науковий, технічний прогрес, техногенні революції внесли суттєві поправки в існування жінки: поєднувати загадковість у спілкуванні з чоловіком (мужчиною) і бути бездоганною у відповідальних сферах діяльності. Тому погодитись з вищенаведеними твердженнями філософів майже неможливо. Деяко інша справа, точніше, відтінок загадковості – привабливість. Вона, загадковість, є похідною від поняття загадки, як жанру народно-поетичної творчості і береться на озброєння жінками як складова привабливості. Хоч загадковість застосовується дівчатами, жінками вибірково, поза службовими чи іншими відповідальними функціями, вони ніколи від неї не відмовляться, як не відмовляться від косметики, красивого одягу та інших прикрашаючих речей. Також відмовляти жінці у загадковості – не мужня справа. Краще милуватись її загадковістю. А справжня жінка ніколи не стомиться бути привабливою, а врешті-решт загадковою. Чоловіки сприймають жінок індивідуально. Тому й думки різні.

Кажучи про жінку взагалі, не маю права не торкнутись своєї дружини. Хоч розумію, що справжні чоловіки про своїх дружин поганого не можуть казати, то зосереджусь не стільки на приємному, на загадковості, як творчості, а її походженні. Вважаю за необхідне це написати не тільки тому, що до мене доходили різні неправомірні чутки про її національність, а ще для своїх славних онучок, які, можливо, колись зацікавляться своїм родоводом.

Затяжне холостяцьке життя врешті-решт приведе до шлюбної кризи. Це не гострий, але повільно-пригноблюючий стан, провокуючий думки про формування комплексу неповновартості, не кажучи про появу чуток про підозру оточуючих можливих якостей щербатості колеги. Мій пізній шлюб був викликаний намаганням перехопити кермо життя в моїй упертій долі і повернути його у бік моєї мрії. Про це йдеться у першій книзі твору. Про сім'ю не могло бути й думки. У моєму розумінні сім'я настільки

серйозна справа, що вимагає матеріального, комфортного забезпечення на довгі роки. Стабілізуючий фактор сім'ї – улюблена професія і впевненість у завтрашньому дні. Поки цього нема, про міцну сім'ю годі думати. Саме така впевненість з'явилась у мене після другого курсу навчання на історичному факультеті. І не тільки у мене. Низка моїх однокурсників раніше за мене створили сім'ю. Моя незручність, точніше, несхожість полягала у моїх літах. Я та ще Брагінець Іван Іванович були найстарші на кафедрі: нам було по 28 років. Про мій внутрішній стан у якійсь мірі говорить той факт, що у пам'яті тоді поселилась пісня у виконанні Марка Бернеса. Наведу її слова:

*Ну что сказать тебе, мой друг?
Мы в этом сами виноваты,
Так много девушек вокруг,
А мы с тобою не женаты.
Любили девушки и нас.
Но мы, влюбляясь, не любили.
Чего-то ждали каждый раз,
И вот одни сидим сейчас.
Что толку в комнате твоей,
Сидим и слушаем мы вьюгу
Но с каждым днем нам все нужней
И все трудней найти подругу.*

А дівчат, дійсно, було багато кругом. Це держуніверситет. Переважно гуманітарний заклад. А це означає – переважно дівочий заклад. Поруч з нашим історичним факультетом, наполовину чи більше дівочим – філологічний і факультет романо-германської філології – майже дівочий. Вибору кращого й бути не може. І вони, дівчата, кругом. В аудиторії, в бібліотеці, в їдальні, на різних зборах, самодіяльності, концертах тощо.

І дівчата чудові. І красиві, і привабливі, і загадкові, і розумні, і ще, і ще. А душа і серце неначе бронжилети оділи. Непробивні. Йдеш від чергової знайомої, а думаєш зовсім не про неї. І не запалила, і не засвітила. А незабаром і отримувати квартиру. Мабуть, черга підходить у списку офіцерів, звільнених в запас. Було б чудово поставити ще й дружину на квартирний облік, щоб удвох увійти в нову квартиру. А де ж шукати ту дружину?

У 1965 році нас, студентів історичного факультету, з інших гуртожитків переселили в новий корпус на вулиці Довженка. Якось заходжу в гуртожиток і бачу на лавочці коменданта гуртожитку Якова Трохимовича. Здоровенного, симпатичного. Він підполковник запасу. Звільнився з посади інженера авіаційної дивізії. Я підсів до нього. Як колишні авіатори, мали про що говорити. Тоді питаю:

— Якове Трохимовичу, ви краще знаєте своїх поселенців. Кого ви мені порадите в жінки. Роки летять, а дівчину знайти не можу. Чи то не зустрів свою, чи то вже не здатний.

Він каже:

— Гришо, тобі пощастило. По-перше, я тебе розумію. Сам був у твоїй шкурі – пізно одружився. По-друге, я тобі допоможу, а ось мені нікому було допомогти в цьому питанні. Слухай мене уважно. Завтра закінчуються канікули. Розпочнеться поселення. Воно продовжиться три дні. Всі студенти будуть у мене на прийомі. Ти сядеш поруч зі мною за столом, неначе мій помічник. Якщо якась дівчина впаде тобі в очі, ти тихенько ткнеш в мій черевик, і я передаю тобі її паспорт, ордер і номер кімнати. А ти можеш ставити якісь красиві питання і вносити кожен кандидатуру у свій таємний список, а потім розташуєш осіб, що тебе заінтригували, по рейтингу, а я тобі розповім, як вони себе поведуть і який у них порядок у кімнатах.

Я все зробив, як велів Яків Трохимович. Їх було десять. Першою у рейтинговому списку опинилась моя майбутня дружина

на ім'я Ніна, студентка третього курсу механіко-математичного факультету. Після першої зустрічі і першого, так би мовити, офіційного побачення мені захотілось зустрічатись з нею ще і ще. А це означало, що холостяцький бронезилет пробитий. Холостяцькі життєво важливі органи вражені.

На одному з побачень у провулку Кирпичний перед спуском до моря я запропонував їй, як кажуть руку і серце. У неї на очах виступили сльози. Я мовчки чекав відповіді. Вона зібралась з думками, змахнула сльози і каже:

— Дякую вам. Але у нас нічого не вийде. Я з єврейської родини. А євреїв дехто не любить.

— Що ти з єврейської сім'ї, я дізнався того дня у гуртожитку в кабінеті коменданта, коли тримав твій паспорт і ставив тобі якісь чергові запитання. Твоє прізвище Ландібаум в наших умовах може бути тільки у євреїв. А що євреїв дуже не люблять, я не знаю. Це не тема моїх досліджень. Якщо навіть і так, як ти говориш, то вважай мене винятком, і давай відповідь.

Сльози у неї заструмували. Вона схлипнула. Закрила обличчя руками і каже:

— Про таке щастя я навіть гадки не мала.

Кинулась мені на шию, обійняла, стала цілувати і голосно казати:

— Згодна, згодна, згодна, – обливаючи мене слізною вологістю.

Деякий час, обійнявшись, ми стояли і дивились у далечінь. За спинами було чути шум п'ятого трамваю, що мчав чи в Аркадію, чи з Аркадії. А попереду безмежне Чорне море. Черга суден, що стояли на рейді і кожен світився букетом вогнів: це нагадувало якесь гігантське, фантастичне намисто, розтягнуте від горизонту до порту. А від намиста до освітленого берега на дзеркальній воді ледве колихалась місячна доріжка. Навкруги було багато нічного світла. А далі якась бузкова темрява, неначе щось приховала від нас.

Ніна

А потім огляди, чи оглядини. Це було, мабуть, у кожній шлюбній парі. Тому розповсюджуватись немає сенсу. Схематично це було так: поїхали спочатку до моїх батьків з Ананьєва на таксі до хати. На нас чекали всі близькі родичі. Судячи по реакції, Ніна сподобалась зібранню. На завтра на моєму мотоциклі «Ява», що зачекався мене у батьків, шлях на Котовськ до батьків Ніни. Перед від'їздом мама каже:

— Гришуня, якщо в Котовську буде все гаразд, то май на увазі, що ми вам зробимо весілля у себе. Ми до цього часу чекали, готувались. Треба все так робити, як люди роблять. Як ми робили, скажімо, Феді. А якщо дасть Бог тобі сім'ю, витрати твої збільшаться, то пам'ятай: ми з батьком кожній дитині дали по корові, а хто хотів грішми, то грішми вартість корови. Твої три з половиною тисячі карбованців в Ощадкасі на твоє ім'я. А далі буде видно. Зможемо, то обов'язково допоможемо.

У Котовську на нас теж чекали. Батько Ніни, як він підкреслив, Михаїл Мойсейович, майор запасу. Обличчя єврейського походження. Мати відрекомендувалась: «Валентина Анатоліївна Івановська». У метриці Ніни вона була Ландібаум. Загадка. Красива, волосся майже каштанове. З говіркою, здається в'ятською. Помітно окала і якимось по-російськи вимовляла «Л». Крім них було дві пари: співслужбовець батька і його дружина Броня, яка часто казала, що вона з Валентиною Анатоліївною служили разом багато років і зустрілись в Котовській бані. Була єврейська пара. Ізя, Берта Ізраїлівна, вчителька математики. Викладала Ніні у старших класах. Цікаво розповідала, як Ніна була секретарем комітету комсомолу, добре вчилась. Потягнула на золоту медаль. Вона пишається своєю ученицею Ніною.

Броня розповідала про авіаційне їх життя після війни у Раухівці, Одеської області, потім Баку, Ростов-на-Дону, потім туркменський Небіт-Даг.

Михаїл Мойсейович розповідав, як він прогавив квартиру в Одесі. Міг би поїхати в місто-герой, стати на квартирний облік і вже мав би чудову квартиру. Проклинав свого вітчима, який начебто ублажав його і сім'ю залишитись з ним в Котовську. Він був власником великого будинку. Напише заповіт. Весь будинок дістанеться йому – Михайлу Мойсейовичу та його сім'ї. Але коли відчув себе зовсім погано, племінниця вітчима, медична сестра, помістила в клініку та приголубила, доглядала, і дід написав заповіт на її ім'я на весь будинок. Головний лікар цей заповіт засвідчив. Казали медичні працівники, що дід жалкував, навіть плакав, залишаючи маленьких дітей без квартири. Суд визнав заповіт дійсним частково, присудивши Ніні та її сестричці Тані четверту частину будинку.

Коли гості розійшлися, а дівчата дружньо прибирали зі столу і дивились телевизор, а Михаїл Мойсейович добре випивши, пішов спати, я трохи походивши по вулиці, повернувся у двір, сів уже за прибраний стіл і почав розглядати прискіпливіше все навкруги. І цей великий стіл на вкопаних стовпцях, над ним арматурна арка, густо обвита виноградом, який розвісив свої великі грона над столом і лавками. Будинок, дійсно, був великий. Десь 15x25 метрів. Город з декількома розкішними фруктовими деревами соток на 20. Михаїл Мойсейович міг спокуситись на все. Але, як в Одесі кажуть, жадоба фраера згубила. І в Одесі не отримав квартири, і в Котовську три четвертих нерухомості втратив. Правда, кинувся хоч частково реабілітуватись: поставити поруч будівлю, яка за документами вважається сараєм, але має два вікна і дві чудові кімнати з додатковим кутком для вугілля, дров тощо. Але біль втрати всього господарства до кінця життя не покидала його, хоч пізніше вступили в будівельний кооператив і отримали чотирикімнатну квартиру на дві сім'ї – Таня одружилась з Геною, народили доньку Свету і всі жили з батьками. Але це було не скоро. Повернемося в бесідку.

Підійшла Валентина Анатоліївна. Присіла за столом навпроти мене і питає:

— Гришо, сподобається у нас?

— Аби вам було добре. Мені тут не жити. Краще скажіть, а я вам сподобався? Підхожу у зяті?

— Більше, ніж підходиш. Якщо ви з Ніною один одному подобаетесь, то нам залишається тільки радіти.

Я передав їй наміри моїх батьків зробити весілля в своєму рідному селі. Вона, очевидно обережна в рішеннях, сказала, що повідомить нам пізніше про весілля після того, як порадяться з Михайлом. Вже не пам'ятаю під яким приводом вона почала розповідати про своє дитинство. Школу закінчила з медаллю у Волхово, Ленінградської області, у 1941 році. (Про Волховську ГЕС я дізнався з ленінського плану ГОЕЛРО – електрифікації країни). Війна. Евакуація. На початку вересня вона з мамою Івановською Марією Прохорівною з посвідченням голови виконкому Волоховської міської ради депутатів трудящих евакуювались в Саратов і влаштувались на трикотажну фабрику. Батько, Івановський Анатолій Адамович, поляк, католик, працював у Волхові машиністом паровоза і помер ще в 1937 році. З мамою працювали тяжко. Повертались з роботи пізно. Спали на одному ліжку. Одного ранку, продовжувала вона, я прокинулась. Мама мовчить. Я її торкнулась, а вона холодна. Залишилась одна. Десь в Магаданському краї був брат. Поселений там за хуліганство, але з ним зв'язки були втрачені. Проходячи повз автодорожний інститут в Саратові, зазирнула в приймальню комісію. Узнали, що я медалістка, прийняли автоматично на автомеханічній факультет. Одинокій, без матеріальної підтримки, наполовину голодній вчитись було нелегко. І я погодилась на прохання «покупців» поступити на курси по підготовці начальників гідрометстанцій і гідрометспостерігачів і закінчила їх в липні 1943 року. Потім дали призначення у військову частину на посаду метеоспостерігача, де

служила до звільнення у 1946 році. Вона замовкла. Настала пауза. Валентина Анатоліївна мовчала. Я очікував, що вона у своїй розповіді підійшла до найважливішого і поринула мовчки у свої згадки.

Я питаю:

— Валентино Анатоліївно, ви сьогодні назвали себе Івановською, а в свідоцтві про народження Ніни ви значитесь Ландібаум, і там сказано, що Ніна народилась у військовій частини, а де це було?

— Так, вона народилась у військовій частині, яка дислокувалась в Будапешті. Але то була не та частина, що називається у свідоцтві. Такої частини не існувало. І взагалі те свідоцтво майже фальшиве. Моє прізвище там названо неправильно. Ніколи не була Ландібаум. Ім'я батька там вказано не те. Зверни увагу: на першій сторінці свідоцтва пишеться, що воно видано 5 січня 1946 року, а на другій – 5 січня 1949 року. Та ще й на офіційному бланку оригіналу рукою написано «Копія».

— А чому так? – поцікавився я.

— Тому що Михайл Мойсейович і начальник Нейківського ЗАГСУ писали його після важкої випивки напередодні, – вразила вона мене відвертістю, а потім ще більше заінтригувала:

— Гришо, що було далі, розкажу іншим разом, а зараз повідай про свої плани на майбутнє. Я так зрозуміла, що ти людина, яка не може без перспективних планів.

— Мої плани. Вчитись. Створити сім'ю. Закінчити університет. Працювати. Отримати квартиру. Може, Бог дасть дітей. Виховувати, як нас виховували.

Мене відправили спати в нову будівлю. Там було затишно. Працював телевізор. На ранок була неділя. Час в Одесу. На прощання Михайл Мойсейович сказав:

— Ми порадились і вирішили: весілля справимо в день оформлення шлюбу на квартирі у твого брата, що на сьомій стан-

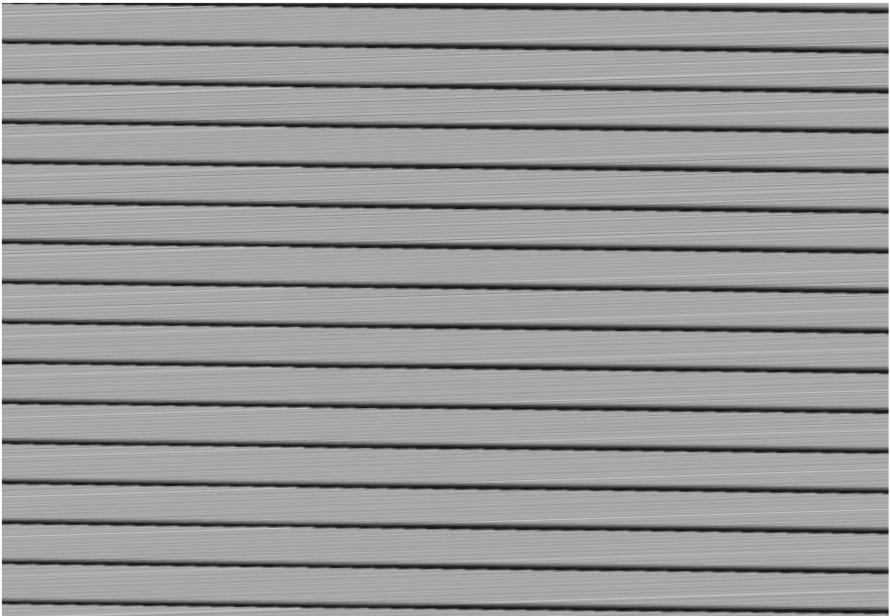
ції Великого Фонтану, за наш з Валентиною Анатоліївною рахунок. Запрошених по 10 осіб з обох боків. Ти не заперечуєш. «А ви з моїм братом домовились?» – запитав я. Ми вважаємо, що це питання ти сам узгодиш. А ще, Гришо, я хотів тобі сказати: ти потрапив у хорошу сім'ю. У нас хліб ріжуть великими шматками.

На що я відповів:

— Ваша сім'я – це ваша сім'я. Я хочу створити свою. І хліб хочу їсти свій. Який шматок буде, чи то великий, чи то малий. Який дасть Бог.

А далі було стандартно. Загс, оформлення шлюбу. Наполовину студентське весілля.

Крім наших однокурсників, сусідів по проживанню в кімнатах гуртожитку, були мама, сестра Надя, тьотя Аня і дядько Льоня з Києва, про яких я згадував у першій книзі. З боку Ніни, крім

Шлюбний сюжет

батьків, ще якісь одеські пари з дітьми. За тиждень-два поставив Ніну на квартирний облік, занурився у навчання. Разом з Ніною обідали, вечеряли, ходили в кіно, театр. По університету пішли чутки, що я одружився на єврейці. Однокурсники, які вже налаштувались на партійно-комсомольську кар'єру, начебто були неприємно здивовані. А один, який вже працював в міській комуністичній партії і перевівся на заочну форму навчання, сказав:

— Гришо, ти вчинив необережно. Мій шеф збирався запросити тебе на бесіду і запропонувати тобі роботу в міській комуністичній партії. Узнав, що ти одружився на єврейці, зупинився.

А Пантелеймон Григорович Чухрій, секретар партійного бюро історичного факультету, так і запитав:

— Ти що наробив? Не міг порадитись зі мною. Тепер тобі одна дорога – вчителем в село.

— Шановний Пантелеймоне Григоровичу, по-перше, я одружився на дівчині, а не на політиці партії. А по-друге, ми з вами обоє помилились. Я думав, що одружуюся на єврейці. Але не вийшло, бо вона росіянка. По-друге, її мама Івановська, а хто батько, поки що не вияснив. Щодо пліток, то ви всі повинні мені дякувати за те, що я дав вам кістку в зуби. Хоч чимось урізноманітнив життя не тільки історичного факультету, але й інших.

Поговорили тиждень-два і заспокоїлись. Дехто з однокурсниць почав казати, що у мене добрий смак і я знайшов собі чудову дружину, з якою, мовляв, не соромно ходити по вулиці і зустрічатись з друзями. Нас почали запрошувати на дні народження. Навіть на студентське весілля. Нічого не передвіщало біди.

Ось як, кажуть: на тобі! За вечерею у студентській їдальні гуртожитку Ніна повідомила:

— Був батько. Він працює на залізниці в Котовську і часто приїздить до Одеси. Вони роблять фонтан на Привокзальній площі. Він ходив до квартирної групи виконкому Приморсько-

го району і дізнався, що ми скоро отримаємо квартиру. Вони з мамою пропонують прописатись у нас. Таке можливо. Батьків до дітей пропишуть. Жити будуть у нас. Батькові обіцяють роботу в Одесі. А потім вони продадуть господарство в Котовську, куплять собі приватний будинок в Одесі або стануть на облік на розширення квартири на залізниці.

— І ти погодилась?

— А чому ні. Мама буде доглядати квартиру, готувати нам їжу, а ми будемо займатись виключно своїми справами.

У мене двох думок не могло бути: прямий замах на квартиру, якої ще немає. І спроба Нініних батьків взяти реванш за втрату можливості жити в Одесі. Зайве казати, читачу, про свій неспокійний душевний стан. У мене не було сумніву, що при його агресивності, нахабстві, відвертим нехтуванням мною та його зв'язкам в Одесі він може досягти задуманого. Спроба переконати Ніну, що жити з батьками в маленькій квартирі, змішувати сім'ї не відповідає моїй мрії про власну незалежну сім'ю. Вона вже відчула себе власницею квартири і дивилась на мене, як на щось другорядне, незначне, на що не слід звертати уваги.

Не вистачало якось ще одного поштовху для рішучих дій. Він стався. Одного вечора Ніна не прийшла в зазначений, точніше, звичайний наш час в їдальню. Після вечері я зайшов до її кімнати. Думав, чи не захворіла. Дівчата чи то з сумнівом, чи то з ехидством, чи зловтіхою сказали, що вона пішла на зустріч зі своїм старим другом, якого вигнали з першого курсу і відправили в армію. А тепер він чи то у відпустці, чи то звільнився. Я спитав:

— Він одесит?

— Ні, залітний.

Наступного дня, після занять, я був у Приморському райсуді міста Одеси. Взяв листа до газети «Чорноморська комуна» з проханням опублікувати оголошення про те, що Гончарук Г.І. порушує питання про розлучення з Гончарук Н.М. В суді сказали: «Як

завичай газета дає оголошення впродовж місяця. Після чого суд без зволікань розглядає справу».

Іду в «Чорноморку» до головного редактора. Він мене знав. Розповів йому все. Він каже: «Оголошення в газеті буде післязавтра». З газетою йду до суду. Помічник судді призначає слухання на наступному тижні. Дає мені повістку і просить передати дружині. За день до суду ввечері несу повістку Ніні. Її в кімнаті немає. Дівчата не знають, де вона. Залишив повістку, і просив передати її Ніні. Вони мовчали, неначе німі. Суддя порадив помиритися. Я був категорично проти. На другий день взяв рішення суду, пішов в ЗАГС і попросив видати новий паспорт. Прохання прийняли. Через пару днів отримав новий паспорт. А ще через пару днів зняв Ніну з квартирного обліку, як таку, що розлучилась з офіцером запасу.

Ще прискіпливіше зайнявся своїми навчальними справами та писав в газети, про що більше сказано в першій книзі «Мемуарів»

Мені не хотілось бачити ні Ніну, ні когось з її сім'ї. У грудях, як кажуть, знову неначе свині ночували. Здається, щось писали, прохання кимось передавали. Та у мене не залишилось бажання реагувати на все. Звідкілясь узнала, що я отримав квартиру, прийшла побачити. Заплакала. Запропонувала свої послуги щодо прибирання. Я поїхав у рідне село, зняв із ощадкнижки частину грошей, що на моє ім'я поклали батьки. Зібрався купити якісь меблі. Ніна дуже просила взяти її в магазин. Допоможе вибрати кращі. Я погодився. Так, двічі холостяк, прожив на вул. Космонавтів, 38 у кв. 13 два роки. Ніна ходила до мене, але увечері поверталася у гуртожиток. Так вимагали батьки. Вони удвох чи батько сам заходили до мене. Перепрошували. Обіцяли більше так зі мною не чинити. Мені не вірилось. Чогось чекав.

Я, читачу, не нав'язую свого розуміння післяшлюбного періоду. На жаль, ні у письменників, ні у психологів мені не доводилось знайти розкриття його суті чи змісту. Але на моєму

прикладі можу зауважити, що цей час складний, напружений і драматичний. По-перше, тут відбуваються вибухи загадковості дівчат-жінок. Вони швидко розсекречуються під впливом досягнення прагматичних цілей. По-друге, подружжя веде різноманітну боротьбу за сімейні вершини, за верховенство в сім'ї. По-третє, сторони шлюбу в особах батьків чітко проявляють свої інтереси – чи то солідарні, чи то корисливі. По-четверте, це час уговтання як суб'єктів шлюбу, так і їх сторін.

У жорстоких гуманних позаетичних змаганнях проявляються сили і слабкості учасників, втрата і майже відсутність химерних прибутків. Частіше в результаті торжествує безглуздя колотнечі і гіркі душевні жалкування про скоєне. У моєму випадку радикальні дії не тільки призупинили, але звели нанівець агресивні дії протилежної сторони. Та не заглушили природніх почуттів між мною і Ніною. Суд нас розлучив. Але небо не підкорилося рішенню суду і діяло за своїми таємними, недосяжними розуму людини законами. Якщо правда, що шлюби здійснюються на небесах, то земне їх оформлення – рутинна одноманітність десь у пеклі. Вона не здатна відмінити, навіть послабити небесне веління. І це веління перемагало у душі Ніни і не знаходило спротиву у моєму серці. Його не можна було відкинути, забути, не зустріти. Воно було присутнє майже щодня і вимагало формального визнання державною установою – ЗАГСом.

Я пам'ятаю, між велінням Божим та наступним ЗАГСом стався такий випадок. Я вже працював асистентом на кафедрі історії КПРС, як мені завідувач каже:

— Григорію Івановичу, завтра о 17 годині прийду до тебе. Підготуй мені слив'янки і закуски.

Слив'янка, виявляється, була слабкістю цього болгарина, можливо, національним напоєм. Тоді в гастрономах стояло на полицях чимало фруктових напоїв на спирті: кальвадос, малинівка тощо. Іван Васильович випив три стограмових склянки і каже:

— Григорій Іванович, я прийшов тебе сватати за доньку Заїри Валентинівни Першиної Марину. Вона прислала мене на переговори. Обіцяє златі гори. Запросила нас з тобою до себе на якесь свято. Там у тебе буде можливість придивитись до Марини, а в неї до тебе. Що скажеш?

— Іване Васильовичу, – відповів я, – і мені, і багатьом Марина подобається. Вона не може не подобатися. Це якесь небесне творіння. Ніжна, красива, вихована. Але мені відомо, що у неї є кавалер серця. Заважати славній дівчині любити – це гріх. На мені і так багато гріха. Більше досить.

— Григорію Івановичу, Заїра просила передати, що вона все владнала. Марина згодна розірвати стосунки з капітаном університетського катера.

— Іване Васильовичу, у справі одруження я прихильник самотійного пошуку. Штучні шлюби хоч широко практикуються, особливо в Одесі, але мені бажані Богом послані. До того ж Марина гідна кращого нареченого, ніж я, селянський син. В сім'ї Заїри Валентинівни мені не знайти затишку.

— Ти правий, Григорію Івановичу, – сказав завідувач кафедри, – там ти будеш якщо не рабом, то невільником. Така теща не потерпить заперечень або невиконання її вимог і наказів.

Ми з ним допили слив'янку і розійшлись.

Коли пишуться ці рядки, коли у мене є два сини, дві невістки, одна екс-невістка і три онучки, мені стає більш зрозумілими намагання Заїри Валентинівни влаштувати щастя своїй Марині. Але як це важко, нестандартно, неприємно. Скільки людство не існує, а дійового рецепта щастя не винайшло. Мабуть, тому, що це не земна робота, а небесна. І Мариночка його знайшла. Має троє славних діток і низку онуків. А що може бути прекрасніше?

1968 рік. Весна. Невблаганно наближався час розподілення випускників університету на місце роботи. Ніні, як і більшості, «світило» село. Мені належало прийняти доленосне рішен-

ня. Якщо нам формально поновити шлюб, то вона залишається за місцем проживання чоловіка. Нервувала Ніна. Нервували її батьки. Нервував і я. Переді мною була дилема: або я з нею не розписуюсь і вона їде в село, а потім, якщо Бог не поселить когось в моєму серці, шукати її в якомусь селі, або оформити шлюб і дати їй всі необхідні права на створення спільної сім'ї. Я зупинився на останньому. І в кінці квітня відвідали ЗАГС. Уже весілля не було. Теща не приховувала сліз радості. Тесть постійно виходив на балкон курити. А Ніна у чудовому настрої готувала святковий обід.

Іншим разом, коли ми залишились одні з тещею, я їй нагадав про те, що під час першої нашої зустрічі вона обіцяла розповісти про місце народження Ніни. Вона на хвилинку задумалась і розпочала:

— Казати треба багато, а слухати нема що. Гришо, то була весна 1945 року. Наближався кінець війни. Вже всі жили незворотною перемогою. Я служила метеостерігачем у батальйоні аеродромного обслуговування. Кругом офіцери. Пілоти – «парни бравые». Хотілось трохи відволіктись від напружених днів боїв. Нас було декілька дівчат в гарнізоні. Як бачиш, я не належала до некрасивих. Інтерес до мене з боку офіцерів був значний. Не утрималась, як у пісні співається: «Виновата ли я? Виновата ли я, что мой голос дрожал, когда пела я песни ему?»

Вона на мить зупинилась, начебто їй не вистачило сміливості, сил продовжувати відкривати найглибші таємниці. А потім, перевівши дух, продовжила:

— Коли вже не можна було приховувати свого гріха, мене викликав командир полку. У нього в кабінеті сиділи командир батальйону, комісар і начальник метеорологічної станції нашого 869 батальйону аеродромного обслуговування 144 винищувальної авіадивізії Михаїл Мойсеевич Ландібаум.

Командир командним голосом розпочав: «У нашому гарнізоні надзвичайна подія. Коли люди ще гинули в небі, на землі займались любов'ю. Це трапилось в ОБАТО, – він подивився в сторону командира батальйону. Ситуація ускладнюється тим, що Івановську ніяк не можливо відправити в Союз. Ні транспорту, ні квитків. І їхати їй нікуди. Вона сирота. Тому наказую старшому технік-лейтенанту Ландібауму бути Валентині Анатоліївні як чоловік, а майбутній дитині як батько. Вона, Івановська, ваша підлегла, вам за неї відповідати в першу чергу. Сподіваюсь, що керівник партійної організації не стане заперечувати проти такого доручення комуністу Ландібауму, – він подивився на комісара. Той кивком голови погодився.

Михайл Мойсейович не утримався вступити в розмову із запереченнями:

— Товаришу підполковнику, я юридично не маю права. До того ж Івановська зустрічалась з пілотом Героєм Радянського Союзу...

Командир його перебив:

— В Союзі будемо говорити про юридичні права, а зараз кругом воєнний стан. Героя давно викликали до штабу Главкома. Його ніхто шукати не буде. Він давно забув про нас. Все, Ландібаум. Потрібна буде допомога – звертайся. А зараз поселить Івановську до жінок медперсоналу. Забезпечте всім необхідним.

Останні слова він адресував командирі батальйону. Минуло трохи більше місяця після народження Ніни, як у мене з'явився махровий мастит. Потрібна була операція. Нас спочатку розташували на приватній квартирі і майже зразу помістили в приватну клініку Уйпешта. Це околиця міста Будапешта.

— А чому ні в якому документі про ваше перебування за кордоном не згадується дитина? – спитав я.

— Командування всіляко приховувало факт ЧП в частині від дивізійного начальства, тому не лишало зайвих слідів.

— А чому Ніна ні на кого з вас не схожа? – допитувався я.

— Може на когось і схожа, та ми його не бачимо. Інколи мені здається, що дитину могли свідомо чи помилково підмінити в клініці. Вона схожа більше на мадярку.

— А чому Ніна каже, що ви з Михаїлом Мойсейовичем приховуєте від неї і сестри Тані свої документи, свідоцтво про шлюб, паспорти?

— Ми певний час на території Союзу користувалися довідками зі штабу полку. А чому потім приховували і зараз приховуємо, дізнаєшся після нашої смерті. Ти історик – у документах розберешся.

— Тож якої національності Ніна?

— Вона росіянка, і про це зазначено у паспорті.

Щоб закрити цю тему, забігаючи наперед, скажу, я розібрався: після смерті Михаїла Мойсейовича був потрібний витяг для оформлення пенсії дружини з його особистої справи, яка знаходилась в Одеському облвоєнкоматі. Я попросив архіваріуса дати мені можливість ознайомитись з його документами і матеріалами. І знайшов, що він до війни мав дружину і сина в Кіровоградській області в селі Медовка Устинівського району. Про це нікому з його котовських дітей не було відомо. І ім'я його справжнє не Михаїл, а Муня. Стало ясно: він боявся кримінальної відповідальності за двоєженство. Вона, Івановська, напевно про це знала і теж мовчала, щоб не позбавити себе чоловіка, а дітей батька. А ми з Ніною зажили своїм життям. Хоч не заможним, не легким, зате цікавим, радісним. Навесні 1969 року нам лелека приніс Тарасика. Пізніше Толика, а ще пізніше онучок Машу, Лізу і Надію. Про них згодом.

ЗАГАЛЬМОВАНА ДИСЕРТАЦІЯ

Статистика доводить, що серед випускників вищих навчальних закладів тільки 15 відсотків проявляють інтерес до наукової діяльності, здатні написати дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата наук, і тільки 4 відсотки з них мають інтелектуальний потенціал для підготовки докторської дисертації. Дисертація – від латинського слова, що означає міркувати (судити, мислити). Характерною рисою, невід’ємною складовою дисертації є її публічний захист. На мій погляд (чи це було властиво тільки мені), дисертаційні дослідження пов’язані переважно з двома основними ідеями. Перша – це поєднання автора з самим поняттям дисертації, його переконання у власному покликанні написати дисертацію, його внутрішня готовність викресати цю іскру Божу у своїй душі, яка вже відчуває народження цього небесного вогню у глибинах грудей. Друга ідея – це сама сутність дисертації, її тема і червона лінія майбутнього дослідження, що народжується слідом за словесним одягом самої назви пошуку.

Повторюю: пишу на основі власного досвіду. А кожний дослідник – це сукупність відомого раніше і створеної ним як фізичної, так і розумової дослідницької лабораторії. Ідея написання дисертації з’явилась у мене в студентські роки, навіть на перших курсах. Чим більше я читав книжок, монографій по темах курсових робіт, тим глибше переконувався, що сам напишу монографії не гірші, ніж читав. А мої аналіз і критика авторів цих книжок, підтримані, навіть схвалені комісіями із захисту курсо-

вих, давали мені додаткові підстави сподіватись на власні, скажімо так, дисертаційні сили.

До формування другої ідеї – назви, вибору теми дисертації я ставився обережно, з огляду на чисельні катастрофи попередніх дослідників, що зазнавали переслідувань, репресій. Остаточне облюбування теми настає після врахування низки обставин: недостатня повнота її дослідження, тобто наявність предмета, сенсу дослідження, наявність достатньої джерельної бази – документів, архівних матеріалів, фактів, періодичної преси, а також організаційної ситуації, і, особливо, необхідність підтримки колективу кафедри і визнаних вчених-авторитетів за межами університету. У моєму випадку я шукав можливість публікувати результати досліджень не тільки в наукових збірниках, а ще й у газетах.

Після недовгих роздумів стосовно теми дисертації, вирішив не винаходити колесо, а наблизити кандидатську дисертацію і за проблемою, і за історичним періодом дипломної роботи, звузивши часові рамки, розширивши географію, урахувавши профіль кафедри. Дипломна називалась: «Трудовий подвиг молоді промислових підприємств і порту Одеси в роки перших п'ятирічок», а тема кандидатської так: «Діяльність Комуністичної партії України по розвитку трудової активності комсомольців і несоюзної робітничої молоді в роки другої п'ятирічки 1933-1937 рр. (На матеріалах півдня України)». Чим більше розмірковував над темою, тим глибше переконувався у правильності вибору.

Врешті-решт тема неначе стала рідною. Обидві ідеї – сенс написання дисертації і вибір напрямку поєдналися, підштовхували одна одну і стрімко попрямували до їх реалізації. Тут доречно навести слова Карла Маркса про силу ідеї. Дам їх у російському перекладі, бо неморально, незручно нефахівцю перекладати класиків: «... **идеи же**, которые овладевают нашей мыслью, подчиняют себе наши убеждения, и к которым разум приковывает нашу

совесть – это узы, из которых нельзя вырваться, не разорвав своего сердца, это демоны, которых человек может победить, лишь подчинившись им».¹

Я давно зрозумів, що від організації у значній, а точніше, у вирішальній мірі залежить доля кожної справи. Неначе на підтвердження моєї практики і думок зустрів книгу з підбіркою праць Леніна «Организация удешевляет силы». Ця назва хоч опосередковано, але могла торкатись мене. Треба було чітко продумати систему написання дисертації. Визначити основну ланку, всі важливі складові, порядок введення їх в дію та їх взаємодію, взаємозалежність, взаємовплив. На це були спрямовані перші наміри постановки роботи над дисертацією. Порівняно з аспірантами, які не мали інших турбот, крім дисертації, у мене як асистента, були надто несприятливі умови і для збору матеріалу, і для його аналізу, і для написання тексту. Асистент мав навчальне навантаження 12 академічних груп, а це 24 години занять на тиждень. З урахуванням навчального процесу у мене вимальовувався графік дослідницької праці: після занять бігцем до партійного і державного архівів Одеської області, у суботу і неділю в Одеській науковій бібліотеці ім. М. Горького, на зимові канікули і під час відпустки – праця в Партійному архіві Інституту історії партії при ЦК КП України – філіалу Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС, в обласних партійних і державних архівах низки областей.

У такому режимі я працював майже п'ять місяців. Але, як кажуть, біда ходить по людях, а не по лісі. Як і в день розподілення на роботу випускників, про що йдеться в першій книзі, по дорозі від Грецької площі, у міському саду я відчув, як чиясь сильна, важка рука взяла мою праву вище ліктя. Я повернув голову. То був ректор університету красень – здоров'як Олександр Іванович Юрженко.

1 К. Маркс. Ф. Енгельс. Соч., т. 1. С. –118.

— Григорію Івановичу, я вас призначив заступником відповідального секретаря приймальної комісії. З травня по жовтень вам доведеться працювати з доцентом-математиком Норкіним, він відповідальний секретар, секретарями факультетських комісій і, звичайно, зі мною як головою та екзаменаторами. Робота напружена, відповідальна, невдячна, але без неї жодний навчальний заклад не може обійтись. Що скажете?

— А що тут казати. Я ваш боржник. Ви особисто залишили мене в університеті. А борг платіж прикрашає. Беру під козирок. Де взяти інструкцію, щоб ознайомитись зі своїми обов'язками?

— У навчальній частині. У проректора. Всі документи вже чекають на вас.

Ми разом пройшли до головного корпусу університету, що на вулиці Петра Великого, 2 (тепер Дворянська). Він подав мені свою величезну руку. Я повернув направо, на кафедру. Він піднявся по мармурових сходах на другий поверх, де знаходиться кабінет ректора.

Ця новина мене приголомшила. Графік роботи по збору дисертаційного матеріалу опинився під загрозою: він був зруйнований. Тут свою допомогу запропонувала моя дружина Ніна. Передусім у переписуванні газетного матеріалу. Серйозні зняття копій з офіційних документів, статей, заміток, кореспонденцій тощо. Вона стала своєрідним ксероксом, про існування якого в Радянському Союзі навіть не підозрювали. Ми відпрацювали графік взаємодії: зранку йдемо до бібліотеки ім. М. Горького. На заздалегідь замовлених підшивках газет я показую, а вона записує назву матеріалу, робить закладки і переписує в шкільний зошит назву і дату газет, журналів та інформацію. В обід зустрічаємося, обідаємо. Потім знову за роботу. Після закриття приміщення приймальної комісії я поспішав до бібліотеки, щоб допомагати Ніні. У вихідні ми теж у бібліотеці.

Коли матеріалу накопичилось вдосталь, Ніна зшила його в хронологічному порядку відповідно до назв розділів і параграфів. Ці пакунки в такому вигляді збереглися в моєму архіві і донині. Восени, після закінчення роботи приймальної комісії, впродовж двох тижнів ми з Ніною працювали в Кіровограді, Миколаєві і Херсоні. Зранку у державному архіві я відмічав, з якого документу зробити копію. Ніна залишилась це здійснювати, а сам – до партійного архіву. Там дозволялось працювати тільки дослідникам-комуністам. А потім відпустка, мерщій до моїх батьків. Тут я опанував світлицю. Великий різблений стіл поставив біля вікна. Стіл навантажив зшитими матеріалами з архівів і газет, ручкою, папером. Через відкрите вікно мама і Ніна подавали мені підкормку – в основному овочі і фрукти. Сніданок, обід, вечеря – за жорстким розкладом. Через кожну годину – фізпауза. Комплекс фізичних вправ. Як це було під час навчання у військовому училищі. І так по 10-15 аркушів від руки написаного тексту кожного дня. Потім носив друкарці написане. Дорого. Підраховали. Дешевше буде, якщо купити машинку і Ніні навчитись друкувати. Купили німецьку новеньку «Optima». Ніна її швидко освоїла. Відпустка закінчилась. Я після семінарських занять мерщій додому: читати і правити надруковані аркуші. Наближався 1969 рік. Перший варіант дисертації готовий. Тримаємо в таємниці. Не повірять.

Пам'ятаю, новий рік зустрічали у нас із Козленками – Віталієм Васильовичем та його красивою дружиною Галиною Микитівною. Після університету вони працювали в селі Приморське Одеської області. Він – історик, був директором школи; вона – філолог, вчителька української мови та літератури. Потім він закінчив навчання в аспірантурі, його залишили на кафедрі асистентом, а її влаштували їхні однокурсники, обкомівські працівники директором школи-інтернату, що на проспекті Гагаріна в Одесі. Віталій Васильович захопив з собою надруковану першу

главу дисертації і після перших новорічних чарок почав читати главу, пояснюючи деякі фрази і підкреслюючи, як важко давалось йому написання цього тексту. Ми з Ніною мовчки слухали його і часті коментарі Галини Микитівни до читання Віталія. Главу вони обоє видали за неабияке власне досягнення. Це, виявляється, результат праці майже чотирьох років: трьох в аспірантурі і року асистентом. Потім я запропонував вітальний тост за успіхи Віталія Васильовича і побажав йому завершення дисертації.

Потім Козленко спитав, які у мене наміри, чи скоро будемо на засіданні кафедри затверджувати тему і план моєї дисертації. Я відповів:

— Ні тему, ні план розглядати не будемо.

— Чому? – спитав Віталій, – не треба боятись. Виходь сміливо. Я підтримаю.

— Не підтримаєш ти мене, Віталію Васильовичу. Тобі не дозволять.

— Як не дозволять? А хто мені заборонить? Я багатьох підтримав. Ти ж сам чув, як на минулому засіданні я підтримав Піщевського.

— Чув. А мене не підтримаєш.

— Гришуня, та ти мене ще не знаєш. Все буде добре.

Я встав з-за столу, відкрив секретер. Дістав оправлену в синього кольору обкладинку дисертацію і передав фоліант Віталію. Галина Микитівна, яка сиділа поруч з ним, теж зацікавилась побаченим.

Віталій Васильович подивився титульний аркуш, зміст. Було видно, як у обох змінюється колір обличчя з рожевого на блідо-сірий. Потім він піднявся. Якось чи то посмішка, чи гримаса не наче судомно звела його рот. Він дістав цигарки, сірники і вийшов на балкон. Услід за ним вискочила Галина Микитівна. Через відкриті двері було чути, як вона його заспокоює, а потім до нас донеслося:

— Віталій Васильович. Це унікальний випадок. Григорій Іванович сотворив чудо. Він, виявляється, талановитий дослідник. Просто ми його мало знаємо. Йому зараз буде важко. Ніхто його не визнає. Але ми давай будемо розумніші. Поздоровимо його. Підтримаємо. Пообіцяємо допомогу на засіданні кафедри, коли буде обговорюватись його дисертація. Ви обоє красиві. Щирі українці. Люди тільки й говорять про вашу схожість, приємну зовнішність та вашу дружбу. Візьми себе в руки і ходім за стіл.

Ніна вийшла на балкон і запросила гостей за стіл, лякаючи їх холодним повітрям та застудою. Вони зайшли. Мовчки сіли на свої місця. Я наповнив рюмки. Віталій встав і каже:

— Я вип'ю стоячи. Такого успіху університет, мабуть, не знає. Ти, Гришуня, своїми штучками вразив нас. І не сподівайся, що тебе відразу визнають. Тобі буде важко. Перший, хто буде чинити опір, це завідувач. Поводь себе спокійно, коли він буде панікувати від побаченої дисертації. А поки що ми з Микитівною вітаємо тебе з нечуваною раніше перемогою. За твої успіхи, за твоє і твоєї сім'ї здоров'я.

Після свят пішов на кафедру. В портфелі фоліант. Зайшов до завідувача. Думав, здивую його своєю новиною. Не вийшло. Він був проінформований. Відкрив дисертацію. Дивився тему. Зміст. Обсяг. Науковий апарат. Список літератури, джерельну базу. Зробив вигляд, що замислився. Але це йому вдавалось важко.

— Григорію Івановичу, хай дисертація полежить у моєму сейфі. Я мушу психологічно підготувати до твого успіху колектив. Люди повинні повірити, що таке можливо.

— Який час потрібен на підготовку колективу? Для цього досить вашого аргументованого оголошення на засіданні кафедри.

— Ні. Ти ще не знаєш нашого колективу. Можуть зразу відправити на експертизу.

— Якщо це можливо, то прошу – зробіть. Я буду радий. Це кращий спосіб зняти напругу.

— Хай полежить. Коли все дозріє, я тобі дам знати.

Я не зрозумів, що повинно дозріти. Але протидіяти завідувачу ніяк не міг. Тому промовчав і вийшов у сусідню кімнату – викладацьку. Сів за свій стіл і зробив вигляд, ніби щось шукаю серед паперів. По поведінці колег, їх настороженому вітанню зі мною можна було здогадатись, що кожний знає про мій вчинок – написання дисертації за рік при навчальному завантаженні 24 години аудиторного часу, та ще й чотири місяці в приймальній комісії. Я себе поводив так, неначе нічого надзвичайного не трапилось. Мовляв, все це будні нашої роботи і не слід вбачати в щоденній зайнятості якісь ненормальності.

Але колектив чисельної кафедри, осіб тридцять, більше реагував, можна сказати, так: загальне ставлення – переважно насторожене, немов чогось очікували. Індивідуальне – у більшості близьке до загального. Вони роблять погоду і готуються до засідання, щоб вставити свою думку чи наміри в кафедральне рішення. Частина викладачів, що закінчили навчання в аспірантурі, не захистили дисертації і за беззаперечну відданість чи хабарі були залишені на кафедрі, уникали зустрічей зі мною, а якщо цього їм не вдавалось, вітались холодно, переважно мовчки. Для них випадок зі мною – це дорікання Господа на землі за їх ставлення до свої дисертаційних обов'язків. Деякі кандидати наук, такі як Петро Степанович Столяр, учасник війни, Олександр Іванович Романовський, кандидат наук, доцент, інвалід війни, обидва щирі українці при зустрічі зі мною один на один, без свідків задоволено тиснули мені руки і по їх посмішках, по погляду можна було здогадатись, що вони пишаються мною. Лаборанти. Їх було четверо чи п'ятеро. Це особлива категорія. Хоч у них була базова історична освіта, писати дисертації не збирались. Хто лінувався, хто не вірив у свою здатність до дослідницької роботи, а кому просто подобався такий статус. Робота у них, як кажуть у народі, «не бий лежачого». Відповідальності ніякої. Звітів ніяких. Щось надруку-

вати. Щось кудись віднести, щось звідкись принести. А більше сидіти і чекати закінчення робочого дня або домовившись з колегами, по черзі закінчувати достроково робочий день на 3-4 години раніше. У них і філософія своя: давати всім викладачам персональні оцінки, творити і розповсюджувати плітки, вступати з викладачами у специфічні свої стосунки, ділитись своїми спостереженнями, інформацією. До мене в лаборантів було ставлення неоднозначне. Хтось підколював гострим словом, мовляв, добрі справи не залишаються непокараними, або одіозність не пробачить талантам їх здібності, або застереженням, що скоро на кафедрі будуть криваві події. Правда, старша лаборантка Валентина Федорівна Головченко, що була репатрійована фашистами підлітком до Німеччини, дружина доцента кафедри історії СРСР Пантелеймона Григоровича Чухрія, мого керівника дипломної роботи, грала дещо іншу роль. А саме: могла мій успіх віднести на адресу свого чоловіка, як керівника студента Гончарука, який першим розпізнав у молодого неабиякі дослідницькі здібності. Тихенько, щоб ніхто не чув, а коли удвох залишались на кафедрі, – то і голосно, інформувала мене про свої спостереження. По-перше, сказала, що таємно експертизою моєї дисертації займається доцент Іванов Аркадій Петрович, інвалід війни (без лівої руки). По друге, завідувач доручив (прізвище не назвала) принести з історичного факультету мою дипломну роботу для перевірки наявності, так би мовити власного плагіату. По-третє, когось послали в архів для підтвердження чи спростування факту моєї роботи в архівах.

Час плинув. Я не мав наміру, склавши руки, очікувати закінчення таємної експертизи. Треба було думати про опонентів, про посилення розпочатих чи встановлення нових зв'язків з авторитетами в галузі історії молодіжного руху, історії комсомолу. І придумав: організувати і провести Першу республіканську наукову конференцію, присвячену 50-річчю комсомолу України, що випадала на осінь 1969 року. В реалізації задуманого годі було

сумніватись. По-перше, досвід проведення наукових конференцій мав. По-друге, на підтримку вчених-фахівців з історії комсомолу і в Києві, і в Москві не сумнівався. Хто з них не захоче в теплу осінь днів п'ять-шість відпочити в Одесі за державні чи комсомольські кошти. Телефоную в Інститут історії партії при ЦК Компартії України Юрію Васильовичу Бабку, заступнику директора Інституту по архівній частині, з яким я встиг познайомитись. Він зацікавився ідеєю. Велить, не гаючи часу, написати обґрунтування актуальності і структуру майбутньої конференції. Назавтра все було готово. Все відправив до Києва. За декілька днів дзвінок на кафедрі. Мене розшукує Бабко. Повідомляє: шеф ідею підтримав. Каже: «Гришо, жми на всі педалі. Закручуй. Розсилай повідомлення всім фахівцям, по всіх вишах. Мені надійшли пропозиції і щодо оргкомітету конференції, і редколегії матеріалів. Даю тобі тиждень».

На кафедрі не могли не звернути увагу на мою, як кажуть, бурхливу організаційну діяльність. Зацікавився і завідувач кафедри. Яюсь викликає на бесіду. Приходжу. Якийсь дивний тон. Десь між допитливістю і допитом.

— Григорію Івановичу, може ти розкажеш завідувачу, що у тебе за пошвавлені зв'язки з Києвом, парткомом, комітетом комсомолу, кажуть, навіть з Центральним комітетом комсомолу України. Всі знають, питають мене, а я, як дурень, нічого не знаю.

— Іване Васильовичу, ви своєчасно поставили це питання. Не тільки розповім, але навіть від себе і Інституту історії Компартії України і ЦК комсомолу України та Академії наук УРСР буду вас просити дати згоду очолити організаційний комітет і бути відповідальним редактором матеріалів Першої республіканської наукової конференції «Комсомол України – активний помічник партії в справі комуністичного виховання молоді», присвяченої 50-річчю ЛКСМ України. Ви – єдиний доктор історичних наук, професор по кафедрі історії КПРС і вам, як кажуть, карти в руки.

За натурою Ганевич був шанобливим, скажемо так, за природою честолюбний без даних на справжню повагу. Тому він легко погодився і спитав, що він повинен робити негайно.

— Затвердити на засіданні кафедри тему конференції, її статус, оргкомітет і редколегію. Зобов'язати когось з лаборантів допомагати оргкомітету у вирішенні технічних питань.

Він питає:

— А доповідь ти сам зробиш?

— У мене все готово. Незабаром будуть надходити заявки з проханнями включити до програми конференції і тези доповідей, і виступів.

Завідувач подякував мені. Призначив дату і порядок денний засідання. Воно пройшло успішно. Деякі колеги, у тому числі і Віталій Козленко, підійшли до мене з низкою організаційних питань. У мене на душі полегшало. Довіра колективу до мене повернулась, навіть зміцніла. Головне питання для мене – доля дисертації, не зрушилось з місця. Завідувач мовчав, неначе проблеми не існувало. Тим не менш, як кажуть в народі, я ламав голову над тим, що можливо зробити, які слова підібрати, щоб схилити завідувача до повернення розмов про дисертацію. І ось знову, як кажуть люди: не було б щастя, так нещастя допомогло. З моєю появою зранку на кафедрі завідувачка методкабінетом (в колективі – начальник штабу) повідомила мені:

— Учора в кінці робочого дня телефонували з приймальної ректора і передали телефонограму: вам належить завтра о 14 годині з'явитись до ректора. З якого питання – не відомо. Але сьогодні після занять вас хоче бачити завідувач кафедри.

Я подякував Ніні Іванівні за інтригуючу новину. А сам і під час занять, і на перерві намагався випередити події і зрозуміти причини тотальної уваги до мене. Здогадки були різні. Але це здогадки. Реальність тривожніша, бо поки що недоступна для розуміння.

Завідувач подав руку через свій стіл. Запропонував сісти на той самий залізний ящик, що відігравав роль і стільця для відвідувачів й почав:

— Ти не знаєш, чому тебе викликає ректор?

Я стенув плечима і зробив гримасу нерозуміння.

— І не здогадуєшся?

Він продовжив:

— Очевидно, йому стало відомо, що ти представив на кафедрі дисертацію. Якщо почне розпитувати, скажеш, що дисертація вивчається, члени кафедри читають і скоро відбудеться обговорення на засіданні кафедри.

— А якщо він спитає, коли саме, що йому відповісти?

— За два тижні.

Я подякував завідувачу і пообіцяв його інформувати про суть виклику до ректора.

На моїй душі посвітлішало. Чутка про виклик ректора передчасно здетонувала. Несміливий завідувач з переляку вирішив припинити гратися з дисертацією і пустити її у звичне, формальне, традиційне русло. Як кажуть, крига скресла. А це краще, ніж тривала мовчанка з невідомими задумами завідувача та його поплічників.

Секретарка у приймальній ректора, побачивши мене, швидко піднялась з-за столу, зайшла до кабінету і, не закриваючи дверей, кивнула про щось ректору і запросила мене заходити. Він вийшов мені назустріч. Подав руку-лопату. Моя рука, хоч і не мала, зникла в його долоні. Показав мені на крісло відвідувача і сам сів у своє крісло, майже закриваючи його своєю масивною, але не жирною, майже спортивною фігурою. Я миттєво оглянув його кабінет. Не тому, що раніше не бачив. Бачив. І неодноразово. А тому, що чув від заступника секретаря парткому, що скоро Юрженко доведеться відповідати за розбазарювання аудиторного фонду. Він назвав кабінет ректора і конференц-

зал, що виникли за часів керування університетом Олександра Івановича.

— Григорію Івановичу, що ви дивитесь, вибачайте, як баран на нові ворота. Ви не вперше у мене.

— Це правда. Не вперше, – відповів я і додав, – але те, що я чув, то було вперше.

Він зацікавився. Я розповів йому про чутки, але прізвище розповсюджувача пліток не назвав. Він каже:

— Можете не називати пліткаря. Таке розпускають в парткомі. А що ви йому відповіли?

— Я сказав, що ви будете найбільший аудиторний корпус на Пролетарському бульварі. Справа йде до завершення. А він заперечив, мовляв, корпус буде держава, а не Юрженко. Я зауважив, що держава була і до Юрженко, а корпусу не було.

Тоді Олександр Іванович перейшов на монолог.

— Григорію Івановичу, будую не для себе, а для людей, для тої самої держави. Університет державний. Раніше кабінет ректора був на вул. Щепкіна, у будинку, що називався ректоратом. За таким принципом будували всі університети, зокрема й Київський. Але там кабінети ректора відповідають своїй назві. А за наш мені було соромно перед іноземцями. Уявіть собі, що італійську делегацію з 15 осіб, яка не вміщалася в кабінеті ректора, мені довелось приймати в пошарпаному актовому залі на 500 осіб. О, тоді мені було за державу образливо. А де відбувались захисти дисертацій? У часто забруднених, з пописаними столами аудиторіях! А захист дисертацій, за моїми уявленнями – ритуал. Секретар парткому цього не знає. Він ніколи не захищався, я чимало зробив, щоб ВАК присвоїв йому вчене звання доцента. А тепер, як той горобець, що замерз, впавши в сніг, накритий коров'ячим млинцем, відігрівся, вибрався зі снігу і чирікає. Захист дисертації – це свято не тільки дисертанта, який роками, часто чи не все життя йде до нього. Це свято колективу кафедри,

факультету, університету, вже не кажучи про сім'ю, про рідню. Це свято відповідної науки. Дисертація після захисту набуває свого безсмертя. Вона стає непідвладною ні ректору, ні парткомуну. І треба відноситись до неї як до суспільного явища. То невже цей ритуал не гідний належного приміщення? Затишного, добротного, мебльованого. Саме таким став наш конференц-зал після капітальної реконструкції однієї з аудиторій на другому поверсі головного корпусу. Що стосується аудиторної проблеми, то вона вирішиться у наступному році, коли буде введено новий корпус на понад 10 тисяч квадратних метрів. Але наші труднощі, як і усього радянського народу і партії теж, у тому, що до парткомів не обирають, а частіше туди самі не йдуть, розумні, талановиті, совісні люди. Керівництво парткомами підбирає угодних йому членів парткомів, часто-густо з обмежених, бездарних людей, які нічого більше не можуть, крім як донести, наговорити, оббрехати тих людей, вчених, які не підлещуються до керівництва парткомуну і не спішають з ними дружити на їхніх умовах, принизливих, примітивних. В результаті ті, хто сам нічого не зробив для науки, вчать вчених, як потрібно підвищувати ефективність наукових досліджень, забезпечувати прогрес науки.

Що торкається мене, то скажу вам, Григорію Івановичу, відверто: – Я вже видихався боротися з цим антисоціальним явищем. Мене обклали звідусіль. Передусім: бо я розмовляю українською. Я приїхав до Одеси за направленням Міністерства освіти зі Львова. Там по-людськи ставляться до кожного громадянина, якою б мовою він не розмовляв. І це природно. І наша Конституція цього не забороняє. В Одесі боротьба з українською мовою, всім українським є невід'ємним фактором зростання кар'єристів. Подивіться на склад парткомуну, чи є там нормальні українці? Більшість не українці! А українці за паспортом якісь залякані, поспішають виконати волю секретаря парткомуну, яка найчастіше буває нелюдська, антипартійна, антинародна, аморальна. Мені

залишилось недовго перебувати в цьому кріслі. Мій колега, хімік Богатський, рвався в декани. Я пішов йому назустріч. Потім – в проректори. Я знову пішов йому назустріч. Тепер він проліз в партком, незважаючи на те, що вже від ректорату є членом парткому ректор. Мета Олексія Всеволодовича – крісло ректора. І він цього доб'ється. Всі члени паркому цього хочуть, а значить, так налаштовані вищі партійні структури – райком і обком. Я тримаюсь виключно завдяки підтримці розумної людини – першого секретаря обкому партії Синиці Михайла Софроновича. Як тільки його в Одесі не стане, на другий день знімуть мене. На голому місці сфабрикують особисту справу, винесуть сувору партійну догану, із занесенням в особову картку. Для початку запропонують кафедру в іншому вузі, а потім попросять покинути Одесу. Такі методи партійно-інтернаціональної антиукраїнської наукової еліти в Одесі, – Юрженко на декілька секунд замовк, замислився, а потім каже:

— Чого це я перед вами так глибоко відкриваюсь? Мабуть, тому, що більше нема перед ким. А тепер розкажіть, як ваші наукові справи.

— Коли на кафедрі стало відомо, що ви мене викликаєте, професор Ганевич мені сказав таке: «Очевидно ректору стало відомо, що ти написав дисертацію. Якщо запитає, то скажи, що професор Ганевич просив вас передати: за два тижні відбудеться обговорення твоєї дисертації. Перші відгуки позитивні».

Ректор змарнів, уважно подивився на мене, неначе шукав ознак божевілля, а потім питає:

— Григорію Івановичу, очевидно, я щось не зрозумів. Ви що, вже написали дисертацію? За півтора року? Без аспірантури? Та ще й п'ять місяців працювали в цьому приймальному вертепі?

— Не за півтора року, а за рік. Ганевич уже майже чотири місяці тримає її в сейфі. Влаштовує якісь експертизи. Каже, нехай ще полежить, бо ніхто не повірить, що таке могло трапитись.

Ректор натиснув кнопку. Двері відчинила секретар. Він звелів:
- З'єднайте мене з професором Ганевичем.

Через секунд сорок в трубці почувся голос Івана Васильовича.

— Професор Ганевич, Олександр Івановичу. Я слухаю.

— Іване Васильовичу, а це правда, як повідомив Гончарук, що ви його дисертацію плануєте обговорити на засіданні кафедри за два тижні?

— Правда, Олександр Івановичу, – так голосно говорив професор, що навіть я почув. – Головні рецензенти схилиються до висновку, що перший варіант вельми вдалий. Прийнемо з позитивною оцінкою. Будуть для порядку зауваження, щоб не зазнався, після доопрацювання рекомендуємо до захисту. Він наробив на кафедрі багато шурхотіння. Думка колективу ще не оговталась після стресу з його рекордом при написанні дисертації, а він вже затіяв республіканську наукову конференцію, присвячену 50-річчю комсомолу Україні.

Ректор подякував завідувачу кафедри і поклав трубку:

— Я вірив у те, що своєчасно напишете дисертацію, але в такий термін і при таких умовах – це важко уявити! Вам буде не легко. Ви кинули виклик не тільки колективу, але самій системі підготовки дисертацій. Ви правильно робите, що ініціювали конференцію. Шукайте точки опори ззовні. Тут їх буде все менше і менше.

Юрженко встав, вийшов, а за декілька хвилин секретар принесла каву. Ми разом її випили. Він ще комусь зателефонував з якихось питань, а потім звернувся до мене з таким проханням:

— Григорію Івановичу, у минулому приймальному сезоні ви працювали бездоганно заступником відповідального секретаря комісії. Пам'ятаю, що на початку кампанії я відсторонив відповідального секретаря за несерйозне ставлення до своїх обов'язків, і вся робота лягла на вас. А зараз прошу вас погодитись бути офіційно відповідальним секретарем приймальної комісії. Більш

підходящої кандидатури у мене немає. І ви теж не зможете запропонувати когось іншого. Розумію, що у вас дисертація, зараз необхідно готуватись до складання іспитів кандидатського мінімуму.

— Олександр Івановичу, до того, що ви сказали, додаю, що у мене син народився.

— Це прекрасно! Нехай здоровий і щасливий буде!

— А ще, Олександр Івановичу, за призначення мене ви можете склопотати собі догану від Міністра. В Інструкції про приймальну комісію чітко сказано, що відповідальний секретар призначається виключно з досвідчених доцентів, а я недосвідчений асистент...

— Повірте мені, що за 10 років ректорства я інструкцію вивчив. Але свою думку вирішую так: хай краще міністр оголосить мені догану, ніж нечесна людина на цій посаді зганьбить авторитет університету.

Він став з-за столу. Піднявся і я. Він підійшов до мене, знову подав мені свою руку, подякував за згоду бути відповідальним секретарем приймальної комісії. І я вийшов з прекрасного кабінету ректора.

А далі було хоч не легше, зате ясніше. Завідувач кафедри призначив дату обговорення дисертації. Лаборантка доповіла, що запрошення на участь у конференції відправлені всім, за списком. Редактор університетської газети повідомив, що наш з Віталієм Козленко матеріал починають друкувати з наступного номера.

Обговорення дисертації, як і очікувалось, пройшло без особливих емоцій. Очевидно, за три місяці пересудів та пліток емоції вщухли. На мою інформацію на засіданні поставили декілька запитань. Серед них – чи є публікації. Я відповів: «Маю п'ять публікацій, брав участь у чотирьох наукових конференціях». Рецензенти доценти Петро Степанович Столяр і Олександр Іванович Романовський довели, що дисертація відповідає вимогам ВАКу до такого роду дослідження, зробили зауваження, рекоменду-

вали схвалити як перший варіант і призначити час наступного обговорення вже доопрацьованої дисертації. Доцент Аркадій Петрович Іванов висловився проти дисертації. Відмітив, що вона незріла. Звинуватив мене у схильності до українського буржуазного націоналізму за те, що я назвав Україну батьківщиною новаторського, стахановського руху, і сказав: «Батьківщиною стаханівського руху є Радянський Союз».

Яков Миронович Штернштейн виступив у своєму амплуа. А саме: роботу не читав сам, судячи з виступів колег, підтримує доцента Іванова. Старший викладач Шиян, не захищала дисертацію, років за п'ятдесят, «своя людина» парткому на кафедрі, висловила сумнів, що я взагалі здатний написати дисертацію і ходять чутки, що дисертацію мені написала дружина. На що Віталій Козленко відповів:

— Дружина Гончарука – математик. Народила дитину і аніяк не могла написати дисертацію на 270 сторінок.

Прийняли рішення: перший варіант дисертації схвалити, дати два місяці на урахування зауважень.

На черзі була республіканська конференція. Програма готова. Вже збирався нести в друкарню, як з обкому комсомолу повідомили, що приїхала представник ЦК ЛКСМУ Полуянова і хоче зустрітися з членами комітету комсомолу університету і з організаторами конференції. Я вислухав її зауваження з приводу окремих доповідей і не звернув на них увагу з причини їх некомпетентності. Потім перейшла до обговорення кандидатур щодо членів оргкомітетів. Я і тут не сприймав її зауважень. Вирішив: все рівно зроблю сам так, як треба нам, науковцям-фахівцям, а не малодосвідченим працівникам комсомолу. Але вона назвала моє прізвище, я насторожився.

— ЦК комсомолу України не зрозуміло, чому якийсь асистент Гончарук включений не тільки до оргкомітету, а навіть в редколегію.

Наступила мертва пауза. Тут слово взяв Віталій Козленко:

— А тому, товаришу Полуп'яная, що Гончарук є ініціатором, організатором конференції і фахівцем з історії комсомолу. На минулому тижні його кандидатська дисертація була схвалена на засіданні кафедри історії КПРС.

Обмовка Козленка у прізвищі гості – замість Полуянова назвав Полуп'яная – викликала сміх, а секретар комітету Тимофій Ткаченко, при підтримці членів комітету і присутніх викладачів категорично заперечили представнику ЦК ЛКМУ вивести мене з керівних органів конференції. Вона промовчала. Зрозуміла, що «залізла» в чужий город.

Конференція проходила 19-22 травня 1969 року. Не стану писати про пафос наукових конференцій. Про нього йшлося у першому розділі. Особливістю нашої конференції було те, що серед учасників переважали молоді дослідники і комсомольські функціонери. Чимало аспірантів, дисертантів мали можливість познайомитись з провідними авторитетами з історії комсомолу не тільки України, але й з Москви та інших міст Радянського Союзу. Наприклад, Долорес Полякова з Дніпропетровська так близько познайомилась з Володимиром Сулемовим, завідувачем кафедри історії ВЛКСМ і міжнародного молодіжного руху Центральної комсомольської школи ВЛКСМ, що незабаром опинилась серед співробітників цієї школи. Я теж мав свої види на учасників конференції. Одним із моїх завдань було провести конференцію на належному рівні, щоб сподобатись учасникам, а друга – приділити передусім належну увагу Юрію Бабку, про якого йшлося вище, та Івану Михайловичу Михайловському, доктору історичних наук, професору, завідувачу кафедри Львівського політехнічного університету, автору єдиної монографії з історії ЛКСМУ. Вони мені були потрібні як потенційні кандидати в опоненти моєї дисертації. Я їх доповіді включив на пленарне засідання та ще й призначив керівниками секцій.

Політичного шуму і наукового ажіотажу вистачало. Із вступним словом виступила секретар ЦК ЛКСМУ Тамара Главак. Вітав конференцію ректор нашого університету Олександр Юрженко. Виступила секретар Одеського обкому КП України Лідія Гладка. Працювала конференція чотири дні. Матеріали конференції було вирішено опублікувати після її завершення з однієї простої причини: не всі учасники, передусім комсомольські функціонери, своєчасно надали тези виступів. До публікації матеріалів повернулись згодом.

Щоб не стомлювати читача дисертаційною темою, завершу телеграфним стилем. Наприкінці червня на засіданні кафедри дисертація була рекомендована до захисту. Призначені опоненти: Іван Миколайович Михайловський, Юрій Васильович Бабко і Петро Петрович Лопата, завідувач кафедри наукового комунізму Одеського політехнічного інституту. Останнього, третього, опонента понад норму призначили для підвищення вимогливості до дисертації, яка передчасно дозріла. Таке страхування практикувалось окремими радами із захисту дисертацій для власного виправдання перед атестаційною комісією Радянського Союзу. Здавалось, «зелений вогник» заблищав в кінці тунелю.

У липні-серпні я написав автореферат і очікував стандартного розвитку подій – складання іспитів кандидатського мінімуму, публікації реферату, визначення дати захисту дисертації, розсилки автореферату до призначених ВАКом адресатів. А потім – захист. Але доля готувала для мене драматичне майбутнє, і воно розпочалося з удару по моїй дисертації. Але про це – через один коротенький розділ.

ОДЕССКИЙ ОРДЕНА ТРУДОВОГО КРАСНОГО ЗНАМЕНИ
ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ им. И. И. МЕЧНИКОВА

ГОНЧАРУК Г. И.

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ
КОММУНИСТИЧЕСКОЙ ПАРТИИ УКРАИНЫ
ПО РАЗВИТИЮ
ТРУДОВОЙ АКТИВНОСТИ КОМСОМОЛЬЦЕВ
И НЕСОЮЗНОЙ РАБОЧЕЙ МОЛОДЕЖИ
В ГОДЫ ВТОРОЙ ПЯТИЛЕТКИ
(1933—1937 гг.)

570. История Коммунистической партии Советского Союза

АВТОРЕФЕРАТ
диссертации на соискание ученой степени
кандидата исторических наук

ОДЕССА — 1969

ПРИЙМАЛЬНИЙ «КОТЕЛ»

У першій книзі «Мемуарів» автор писав, як ректор Одеського державного університету імені І.І. Мечникова втрутився в розподіл на роботу випускників історичного факультету і виділив мені окрему ставку асистента кафедри історії КПРС. Я подякував йому і сказав, що буду його боржником. Він відповів, що обов'язок ректора забезпечити умови для праці здібних людей і єдиною подякою хотів би бачити запрошення його на захист моєї дисертації. Але сталося не так, як планувалося або гадалося.

Маючи 12 академічних груп на семінарських заняттях, а це означає – 24 години на тиждень, я намагався дорозити кожним днем, чи його частиною, чи навіть кількома годинами для праці в архівах та бібліотеках. А ректор зламав мої плани. Уже з квітня по жовтень 1968 року він призначив мене заступником відповідального секретаря приймальної комісії, а у зв'язку з тим, що відповідальний секретар не надав значення регулярному інформуванню Міністерства про хід приймальної кампанії і ректор отримав від Міністра догану, Юрженко звільнив його від обов'язків відповідального секретаря і поклав їх на мене.

А в 1969 році він мене призначив офіційно відповідальним секретарем. Робота не тільки важка і відповідальна, але й неприємна, психологічно незручна. Про неї можна написати окрему книгу. Краще письменникам, ніж мемуаристам. Правда, щоб правдиво описати, треба поваритися у власному соку. Обмежуй декількома сюжетами. Не стільки характерними, як показови-

ми. В обов'язки відповідального секретаря входили організація і контроль за роботою факультетських секретарів, підписи тисяч різних повідомлень і довідок абітурієнтам, шифровка письмових іспитів (творів, рішень, задач), вирішення в ході іспитів низки спірних питань: реагування на скарги, призначення перепроверок письмових робіт, навіть окремих усних відповідей тощо. Важко все перерахувати: що не день, то непередбачуваності.

А тепер про вплив відповідального секретаря на окремі оцінки іспитів. Слід сказати, що у ректора була своя філософія реагування на прохання знайомих чи підстрахувати, чи допомогти, чи уважніше вислухати їхнє чадо. Якось він мені каже:

— Григорію Івановичу, скажіть відверто: інколи допомагаєш комусь покращити оцінки?

— Олександрє Івановичу, у мене порівняно з вами надто обмежені можливості. Дуже рідко і дуже близьким людям. Я боюсь звертатись до малознайомих екзаменаторів. А письмові роботи – справа свята і кримінальна.

Тоді Юрженко вдався до роздумів:

— Давайте з вами поміркуємо. Що ж виходить: залізничники їздять безкоштовно в потягах; авіатори – у пасажирських літаках, медики безкоштовно відпочивають в санаторіях тощо. А ми що, не можемо уважніше поставитися до дитини чи онука нашого доцента або професора, які по 20-30 років пропрацювали в університеті, навчаючи чужих дітей?

Заступником відповідального секретаря було призначено Дмитра Павловича Урсу. Традиційно у вищих навчальних закладах існувало правило: підбирали заступника з перспективою на наступний рік призначити його відповідальним секретарем. Особисто для мене ця кандидатура була незручною. За характером мені він здавався людиною не простою. Якесь внутрішнє, невисловлене самозадоволення, бажання показатися не схожим на інших у своїх судженнях. Для цього, очевидно, були підстави. Він

на 10 років раніше від мене закінчив історичний факультет нашого університету. Працював у селі шість років вчителем та директором школи.

Вступив до аспірантури, коли я був студентом другого курсу. Успішно працював над кандидатською дисертацією на тему: «Робітничий клас Англії на початку ХХ століття і соціальна політика буржуазії».

Науковим керівником у нього був авторитетний професор Костянтин Дмитрович Петряєв.

На історичному факультеті Урсу обрали заступником секретаря партійного бюро і пізніше було обрано секретарем партійного бюро, начебто так хотіла декан Заїра Першина. Про нього неодноразово писала газета «За наукові кадри». Розміщувались і його матеріали на сторінках цієї газети. Наприклад, 7 листопада 1968 року в газеті була надрукована замітка Урсу під назвою «В авангарді» про партійно-звітні збори на історичному факультеті, а 20 листопада 1968 року під рубрикою «Розповідь про комуністів» з назвою «Початок шляху» була опублікована кореспонденція про Дмитра Павловича. В газеті розповідалось про обговорення його кандидатської дисертації на вченій раді факультету. 7 листопада 1969 року – замітка «Ленін великий» і фотографія секретаря партійного бюро історичного факультету Д. Урсу.

Якщо читач це прийме до уваги та ще врахує ставлення дослідників європейської тематики до історії партії, то зрозуміє справжній характер стосунків між Урсу і мною. Я сприйняв для себе його призначення як формальність. Не завантажував його роботою. Навіть коли моє доручення скласти розклад вступних

Костянтин Петряєв

іспитів разом з факультетськими секретарями було під загрозою, то я сам в останню ніч розписав розклад на шпалері п'ятиметрової довжини, з вахтером повісив, а на ранок пішов додому, щоб дві години поспати.

У своїх мемуарах «Факультет» Урсу пише, що він був головою приймальної комісії. Не був. Він не міг бути. Голова приймальної комісії – прерогатива і обов'язок ректора.

Треба сказати, що з огляду на те, що я вважався правою рукою ректора, а протиріччя, навіть ворожість між ректором, секретарем парткому і тими, хто стояв за останнім, поглиблювались, – спостереження за моїми діями, поведінкою посилювались. Одним з таких спостережних пунктів була кімната редакції університетської газети «За наукові кадри». Її місце знаходження було відмінне: перша кімната від вестибюля головного корпусу в лівому крилі. Звідтіля проглядався не тільки вестибюль, а навіть велике приміщення приймальної комісії, у якому двері постійно були відкриті навстіж. Дивна річ: усе літо, коли газета не виходить, її редактор Юрій Самойлович Вайсбейн виходить кожного дня на роботу і сидить з ранку до вечора. Ректор зі свого боку, а секретар парткому зі свого почали знайомити мене з «анонімками». У мене, як кажуть, руки були завжди чисті, і я сприймав анонімки з гумором. Але думка про пошуки автора не покидала, і мені захотілось погратись в детективів. Хто це робив, я з'ясував дуже просто: як тільки побачить Вайсбейн, з ким я стою на вулиці або пішов випити пива, так через два дні анонімка. Якось заходить до мене керівник моєї дипломної роботи доцент Чухрій. Його син Юрій вступав на хімічний факультет. Ми прогулялись з ним по вулиці Пастера, перейшли у скверик на Дерibasівській. Назустріч йде Вайсбейн. Привітався. А через три дні анонімка під копірку в два примірники. Один ректору, другий – секретарю парткому. Мовляв, неважко здогадатися, про що вони могли розмовляти.

Ще приклад. Якось через велике приміщення приймальної комісії, наповнене абітурієнтами і їхніми батьками, йде високий блондин, а в лівій руці – дві круглі, здорові металеві банки дунайського оселедця. Тоді дефіциту. То був лектор обкому партії Іван Кондратюк. Він закінчив декілька років тому нашу аспірантуру. Наші дисертації обговорювались на одному засіданні кафедри. Підійшов до мого столу. Поклав банки переді мною і голосно каже:

— Гриша, це тобі. Зовсім свіжі. Сьогодні прямо з Ізмаїла.

Я оторопів. Остовпів. Ті, хто стояв поруч, почули і стали дивитись на мене. Я вмить отямився і кажу теж голосно:

— Іване Івановичу. Як приніс у лівій руці, так візьми і винеси. – І вже тихіше. – Я на вулиці тебе вислухаю.

Він здивовано витріщив очі. Вони в нього частенько виходили з орбіт. Я повторив ті слова, що сказав голосно. Він підкорився. Взяв банки і так само поважно пройшов через все приміщення назад. Через деякий час вийшов і я. Кондратюк чекав мене ближче до будинку холодильного інституту, що навпроти. Коли я вислуховував його прохання, повз нас пройшов Вайсбейн. А через декілька днів знову анонімка у дві адреси – ректору і секретарю парткому. І в обох дві банки дунайського оселедця.

Третій приклад. Вступав син нашого старшого викладача Сергія Івановича Дятлова. Теж здається Серьожа. Сам Дятлов був відповідальним секретарем приймальної комісії, коли я вступав, у 1963 році. Якщо він просив перед кожним іспитом підстрахувати сина, то цього разу, перед останнім іспитом він прийшов з божевільним проханням: поставити погані оцінки або значно понизити щонайближчим конкурентам його сина. Знову я остовпів. Потім питаю:

– Ви, мабуть, погано спали? Ви хоч розумієте, що ви кажете. Це не тільки злочин. Це гріх. Аморально.

І тут чомусь у приміщенні приймальної комісії з'явився Вайсбейн. Цього разу в анонімках поруч з моїм з'явилося прізви-

ще Дятлова. Вайсбейн його знав. Сумнів зник. Анонімки його справа. Треба було шукати засіб його зупинити. А він, повіривши у свою безкарність, поводив себе зі мною, як з якимось недотепою.

Чув, що клин вибивають клином. Треба було швиденько винайти цей антивайсбенівський клин. На завтра до останньої коми він був готовий у моїй голові. Заходячи до своєї кафедри, а я там приймав абітурієнтів, часто з батьками. Це було в день після іспитів. Я помітив, що в черзі стоїть доцент Чухрій, а з ним поруч чоловік у світлому піджаку з зіркою Героя Радянського Союзу. Коли вони зайшли до мене, я сказав доценту, що його Юра молодець. Хлопець підготовлений. Екзаменатори ним задоволені. А ще повідомив йому, що він був персонажем однієї з анонімок. Назвав підозрюваного. Герой, якого Чухрій відрекомендував як розвідника, каже:

— Якщо у вас є хоч якийсь, навіть незначний компромат проти анонімника, негайно давайте нам.

Я мовчки взяв папір і ручку й миттєво написав: «Співробітники звернули увагу на те, що редактор газети «За наукові кадри», формально перебуваючи у відпустці (а газета влітку взагалі не виходить), знаходиться не на відпочинку чи дома, а в кімнаті редактора. Стала відома і причина його повсякденного «виходу на роботу»: до обіду він зачинається з однією чужою жінкою, а після обіду з іншою. І це відбувається під носом секретаря парткому, кабінет якого знаходиться поруч. Більше того, Вайсбейн не пропустить жодної можливості, щоб при нагоді підкреслити інтелектуальну перевагу Цесевича і Раковського перед всіма членами парткому, у тому числі перед секретарем парткому Калустьяном. Тим самим він розпалює міжнаціональну ворожнечу».

Я поклав аркуш в конверт і передав Чухрію, підкресливши необхідність повернення мені власноруч написаного тексту. То був не клин, а куля в «десятку». Через короткий час поспіль две-

рі в редакцію були відкриті навстіж зранку до вечора. Вайсбейн носився, як посолений, по коридору першого поверху: то в партком, то в комітет комсомолу, то в буфет, то в туалет. Я поводив себе так, ніби нічого не знаю. Декілька разів стикався з Вайсбейном і робив вигляд, що дуже заклопотаний своїми справами, а його метушні не помічаю. На третій день двері в редакцію не відкривались з самого ранку і були на замку весь день. Редактор не з'являвся. Його анонімок далі не поступало.

Читачам, мабуть, кортить спитати мене, чи допомагав я комусь зі своїх рідних або знайомих. Сказати «ні» – значить збрехати. Якось, вийшовши з головного корпусу, я помітив, що на лавці сидять мої земляки. Саша Крижановський і його рідний племінник Толя. З батьком останнього, як з сільським сусідом, я був в чудових стосунках. Став цікавитись причиною їх появи тут. Виявляється, Саша вже четвертий раз поступає на заочне відділення юридичного факультету, а Толя після школи вступив до музичного училища, але теж бажає вступити на юридичний. Вже написали твір і чекають результатів. Я спитав, в якій вони групі. Нічого не обіцяючи, я скільки міг підтримав їх на усних іспитах. Було приємно слухати від екзаменаторів, що мої земляки добре підготовлені, навіть моя підстраховка була зайвою. Але Толя мене здивував після зарахування їх студентами. Він чомусь вирішив спочатку закінчити музичне училище, а потім вдруге вступати на юридичний. Добре, що з ними був його батько. Я запросив їх до себе. Розтлумачив, що немає ніякої гарантії, що Толя ще раз успішно складе вступні іспити. Час сплине. Шкільні знання притупляються. Переконав. Залишилось сказати, що Толя, будучи студентом, на моїх заняттях відмінник, виступав з доповіддю на науковій конференції і був переможцем республіканського конкурсу студентських наукових праць. А зараз Крижановський Анатолій Федорович – ректор Міжнародного гуманітарного університету, а його дядько довгий час був головою Іванівського районного суду в Одеській області.

Можу навести ще приклад земляцьких зв'язків. Вступав на заочне відділення секретар сільради Іван Іванович Шевченко. Я з ним разом вчився в одному класі. Разом з ним – Василь Васильович Заміхановський, вчитель праці, він і кіномеханік в Будинку культури села. Твір написали непогано. З'явилася надія на подальший успіх. Наступний іспит – українська мова і література (усно). В їхню групу був призначений екзаменатором професор Іван Михайлович Дузь. Отримуючи бланк екзаменаційної відомості, він мене спитав:

— Вказівки є?

Його питання мені здалося дивним. Так ніхто мене ще не питав. Мені здалось, що йому хотілось, щоб була якась вказівка. Але навіщо йому це? Не було коли думати і я відповів:

— У вашій групі два моїх земляки – Заміхановський і Шевченко. Якщо у вас буде час і терпіння, надайте їм більше уваги.

Дузь неначе цього чекав. Взяв відомість і в доброму настрої пішов на екзамен.

Не пам'ятаю скільки сплинуло часу, як він з'явився перед моїм столом і чи то просить, чи наказує:

— Підійдіть зі мною, будь ласка, в аудиторію.

Я відчув щось нечисте. І кажу:

— Іване Михайловичу, я не маю права заходити в аудиторію, де проходять іспити.

— А ви зробить виняток з правил. Я це візьму на себе.

Зайшли в аудиторію, перед екзаменаторами за столом сиділи мої земляки. Дузь посадив мене коло себе і каже:

— Ось послухайте, як відповідають ваші земляки. Прочитайте по пам'яті вірша «Швачка». Вони мовчать. Григорію Івановичу, а може ви їм прочитаєте, чи ви теж забули?

Я прочитав цього вірша. Мовчки встав і пішов в приймальну комісію. Мені було соромно не за моїх земляків, а за професора, що так нахабно обійшовся зі мною, неначе з капосним хлопчиком.

Після іспиту Дузь підійшов до мене й питає:

— Тепер вам все зрозуміло?

— Ні, – кажу. – По-перше, незрозуміла ваша поведінка. Ви могли і без мене поставити їм погану оцінку. По-друге, ви штовхнули мене, відповідального секретаря, на порушення правил іспиту. А по-третє, великий професоре, ви не знаєте, що програма з української літератури вимагає знати зміст віршів, а не пам'ятати їх.

— Якщо треба буде, я відповім за свої дії, – він розчервонівся, став нервово поправляти свій непокірний чуб.

— Іване Михайловичу, нікому ваша відповідь не потрібна, відповідайте перед своєю совістю.

Забігаючи наперед, скажу: пройде приблизно півроку і я дізнаюся про причину ненависті Дузя до мене, коли він з брудним памфлетом виступить на зборах партійної організації університету з порядком денним про персональну справу ректора Юрженка. Неначе зараз чую його крик у мікрофон: «Він народився під корчмівською зорею...»

Після випадку з Дузем я зробив висновок: науковий ступінь і вчене звання не покращують мораль людини, а часто погіршують. Вона стає більш самовпевненою, зазнайкою, агресивною, більше поважає себе і менше інших. Дузь в ситуації з Юрженком придбав посаду декана факультету.

Були інші приклади у моїй практиці. На біологічний факультет поступала моя двоюрідна сестра (наші мами були рідними сестрами). Вона киянка. Під час приймальних іспитів жила у нас. Готувалась самовіддано. Навіть уві сні відповідала на передбачені нею питання екзаменатора. З біологів, що в предметній комісії, я ікого добре не знав. Навчений Дузем, я став надто обережним. Питаю чудову людину, декана біологічного факультету Коваля:

— Володя, ти не знаєш екзаменатора у цій групі? – номер групи я показав на розкладі.

Лариса Доброчинська

Він відповів:

— Краще, не звертатись. Буде гірше.

Сестра моя Доброчинська Лариса склала непогано іспити, але у зв'язку з великим конкурсом потрапила в список вибіркового балу і завдяки підтримці Володі Ковалю була прийнята на заочну форму навчання.

Були і провокації. Про одну розкажу детально. Приходить до мене комендант університетського гуртожитку, сідає напроти мене, кладе на стіл якийсь вузлик в цікавому згортку з тканини, розв'язує його й каже:

— Григорію Івановичу, це вам за те, що ви допоможете моему Серьожі вступити до університету.

У вузлику було чимало золотих речей: якісь браслети, обручки, заколки та інше. У мене аж свідомість затуманило чи то від золота, чи то від нахабства коменданта, а може з обох причин разом. Думка-блискавка (вона часто з'являлась у мене у складні секунди) – провокація. Якщо навіть торкнешся, тебе схоплять. Я їй кажу:

— Ви розумієте, я сам не беру. Але у мене є людина, яка візьме. Швиденько зав'яжіть все у вузлик і мерщій йдіть за мною.

Мій натиск був для коменданта такий несподіваний та швидкий, що вона заметушилась, схопила скарби і майже бігом слідувала за мною. Я на такій самій швидкості вриваюсь в кабінет секретаря парткому і кажу: «Леоне Хачиковичу, розумію, що мати уболіває за дитину, розумію, що треба допомогти. Але не розумію, за кого вона мене приймає? Я що – не маю права бути нормальною людиною?»

Леон підвівся з крісла і випалив:

— Що ви наробили, ваш Серьожа вступив би, а тепер не знаю.

Вона сіла мовчки за великий стіл для членів парткому. Я зрозумів, що вони заодно. На душі стало ще мерзотніше.

На завершення розділу передостанній факт. До мого столу, що стояв з протилежної сторони від виходу і замикав буквою «П» столи факультетських приймальних комісій, що розташувались праворуч і ліворуч, підійшли двоє молодиків спортивної зовнішності. Я звернув на них увагу тому, що вони були одягнуті в гарні костюми. Протягнули мені руки, щоб привітатися і вручили папірець. Там було написано: «Григорію Івановичу, прошу виконати прохання тих, хто передасть цю записку вам. Вони служать у військкоматі. У разі, якщо ви не виконаєте їх прохання, вони мене призвуть на скачки».

Підпису не було. Я запитав: від кого записка. Відповідь: «Від Олексія Всеволодовича Богатського». Я навіть уявив собі Богатського з великим животом на коротких ногах на військових «скачках». Перша думка – треба допомогти. Друга, – можлива провокація.

— А що я повинен зробити для вас?

Вони дали другий папірець, де були два прізвища з назвою груп абітурієнтів.

Я сказав:

— Шановні, розумію, що треба допомогти. Але нехай Олексій Всеволодович або зайде, або подзвонить і підкаже, як це зробити.

Мені хотілось переконатись, що це записки Богатського.

Ці хлопці довго про щось розмовляли в приміщенні приймальної комісії. Хтось третій підійшов до них. А потім зникли. Думки неначе хвилі розбурхувались в голові. Богатський проректор. Краще підійти до ректора. Ректор кожного ранку перед іспитами зустрічається з очільниками предметних комісій. Визначає, хто з екзаменаторів буде приймати іспит в тій чи іншій групі. Дає вказівку щодо іспитів у іноземців та студентів, що направлені з

інших республік, прохання партійних і державних діячів щодо підтримки конкретних абітурієнтів, вимоги щодо національних обмежень тощо. А проректор, права рука ректора, – з таким проханням до якогось асистента Гончарука.

Пам'ятаю останнє засідання приймальної комісії. Воно було діловим. Мені здавалось, що декан філологічного факультету Анатолій Жаборюк чимось занадто схвильований. Пам'ятаю, серед інших скарг була заява батьків абітурієнтів з села про те, що дитині поставили необ'єктивну оцінку за твір – двійку. Я сам подивився цей твір. Він мені здався чудовим. Дівчина так художньо, з великою любов'ю, фантазією писала про своє село, про жителів, про батьків, що у мене душа заспівала. Твір був кращий від оповідань деяких письменників, без жодної граматичної і стилістичної помилки. Я викликав Жаборюка і голову предметної комісії. Вони прочитали твір і беззаперечно поставили дівчині «відмінно». Більш того, Анатолій Андрійович вибачився перед абітурієнтом і батьками за те, що екзаменатор не зрозумів суті твору. А прізвище екзаменатора вже називалось у цій главі. Жаборюк згадав про цей прикрий випадок і повідомив комісії що, ця дівчина склала всі іспити на «відмінно».

Після засідання комісії Юрженко взяв мене під лікоть і запропонував прогулятись. День був ясний, але не жаркий. Ми на хвилинку затримались на сходинках головного корпусу, точніше перед сходинками на порозі. Олександр Іванович глибоко вдихнув повітря і полегшено видихнув.

— Що ж, Григорію Івановичу, ми з вами і всією приймальною комісією зробили добру справу. Конкурс був великим. Набір славний. Хай діти шукають своє щастя на ниві знань і науки. Я дякую вам особисто за добросовісну, бездоганну роботу.

Він хотів ще щось сказати, але до нас підійшла дівчина і простягнула ректору якийсь папірець. Юрженко прочитав, змарнів і мовчки передав папірець мені. То була довідка нашої при-

ймальної комісії за моїм підписом, де повідомлялось, що дівчина не пройшла по конкурсу, хоч тут були виставлені екзаменаційні оцінки – всі п'ятірки. А в лівому куточку зверху резолюція Міністра: «Прийняти понад план».

— Григорію Івановичу, негайно розберіться і зайдіть з інформацією до мене.

Я підійшов до секретаря комісії юридичного факультету. Здається, ним був тоді мій троїцький земляк Васильєв, майбутній професор, декан юридичного факультету, показую і питаю: «У чому тут справа?». Він відповідає:

— Я виконував наказ секретаря парткому Калустяна.

Йду до нього. Він зрозумів, що я з добром не прийшов. Нервує. Почервонів. Показую довідки. Питаю: «Це ваша робота»:

— Григорію Івановичу, вона ж з Гуляй Пóля. Це батьківщина Нестора Махна. Вони там всі такі, як він. Партія нас вчить боротись з українським буржуазним націоналізмом.

Тільки тепер я зрозумів, чому Калустяня перевіряв справи всіх абітурієнтів, на що він не мав юридичного права.

— А вас партія теж вчить приймати пачками хлопців з Вірменії, які навіть російської мови не знають?

І він тут розповів про випадок з ним, який, очевидно, став головним принципом при перевірці всіх вступних справ абітурієнтів.

— Розумієш, Гришо, мені поставили двійку, коли я вступав до нашого університету на географічний факультет. Але робітники Одеського порту на мій захист надіслали телеграму Анастасу Мікояну, заступнику голови Ради народних комісарів СРСР і отримали відповідь: «хорошого хлопця прийняти до університету».

— Виходить, що у вашому розумінні хорошого двієчника треба прийняти, а відмінниці відмовити тільки тому, що вона народилась там, де народився Нестор Махно?

Я доповів ректору про розмову з Калустьяном. Сам вибачився перед ним за свій підпис, бо фізично не міг перевірити довідки з факультетських комісій, яких було тисячі.

Тож які можна зробити висновки цієї глави? Очевидно, двох видів. Чисельні чи один? Краще останній. «Приймальний котел» в Одеському державному університеті – це мікротел у гігантському мегакотлі, який називався Радянський Союз. Автор цих рядків дякує Богу за те, що дожив до незалежного оцінювання знань. Слід віддати шану за це також экс-президенту України Віктору Ющенко і экс-міністру освіти Ігорю Вакарчуку, як слід вчитися добрим справам у Європі.

ВОГОНЬ ЗІ ВСІХ СТВОЛІВ

1969-1970 навчальний рік обіцяв бути напруженим передусім через захист дисертації. Спеціалізована вчена рада прийняла мою роботу до захисту. Визначила опонентів: І. М. Михайловського, Ю. В. Бабка і третього, так би мовити для підстраховки, Петра Петровича Лопату, – завідувача кафедри наукового комунізму Одеського політехнічного інституту, кандидата історичних наук, доцента. Це дало мені право готувати автореферат. Невдовзі він був написаний і віднесений в типографію для набору. Забігаючи вперед, читачу слід повідомити такий факт: коли з типографії на кафедру передали верстку автореферату, вона спочатку потрапила до завідувача. Він викликає мене і каже:

— Григорію Івановичу, у кожного аспіранта, здобувача є керівник, а у тебе нема. Незручно. Ти неначе без роду, без племені. Напиши мене.

Щоб не загострювати з ним стосунки, мені довелось поставити його прізвище, хоч він ніякого відношення до керівництва роботою над дисертацією не мав, скоріше гальмував.

З приємних моментів можна назвати таке: як і в минулому році, так і в поточному, на кафедру надійшов наказ ректора (№ 2020 від 17.09.1968 та № 1803 від 13.09.69) з таким ідентичним змістом: «Гончаруку Григорію Івановичу «За добросовісну і бездоганну роботу в приймальній комісії оголошена подяка. Ректор Юрженко О. І.».

Якось зустрів в коридорі голову профкому Валентину Грановську, статну, красиву блондинку. Вона каже: «Гриша, за моїми спостереженнями, ти зранку такий стрункий, свіжий, красивий, а після другої години скособочений, як Квазимодо. Ти виснажений. Тебе спіткав радикуліт. Профком надає тобі путівку в санаторій «Піцунда». Їдь. Відпочинь. Забудь про приймальну комісію, про дисертацію».

Порадившись з дружиною, ми вирішили: вона з маленьким Тарасиком поїде в Котовськ до своєї мами, а я, скориставшись увагою профкому, полечу в санаторій.

А ось і Кавказ. Але не той, про який я мріяв у Васильківському військовому училищі. Замість подорожі по лермонтовських місцях – зустріч зі старогрецькими слідами-руїнами будівель та реліктовими соснами. Сама назва Піцунда у перекладі з грецької мови означає «сосна». Це селище міського типу в Абхазії знаходиться на однойменному мисі Чорноморського узбережжя Кавказу у 20 кілометрах південніше Гагри. Чи то тому, що я був виснажений, перевтомлений й сприймав все навколишнє надто суб'єктивно, чи так воно і було, але Кавказ справив на мене не таке вже казкове враження. Гори, гори. Як за Тарасом Шевченком – «За горами гори». Вони мені здались вельми агресивними. Тісняться, штовхають одна одну. Неначе змагаються за місце під сонцем. Вузьку автомобільну дорогу, що веде від Адлера до Піцунди, погнули, покрутили, ось-ось скинуть її в море. Так і з містами Сухумі, Гагри та іншими поселеннями. Піцунду рятує мис, куди неначе втекли сосни і куди ніяк не можуть добратися гори-окупанти. Та й від самих сосен спочатку я був не в захваті – високі, голі стовбури, тільки на самому верху купчаки зелених гілок. Вони чомусь нагадували худих, розпатланих старих жінок. І тільки по мірі відновлення сил, душевного спокою, з'явилася можливість дивитись на цих посланців з далеких тисячоліть з повагою.

Намагався помітити місцевих жителів (відпочиваючих багато, але вони, як кажуть, залітні. Їх і в Одесі вистачає). Бачив, бачив... Це горці, які ведуть, неначе тягнуть за собою віслюків по вузькій стежці вгору, де очікують на них нехитрі маленькі будівлі, це обслуга в санаторії, це міліціонер, який кричав на земляка, щоб приїжджі боялись переходити там дорогу, де не слід. Він кричав і сам сміявся: «Куда пошел? Тебе что, советская власть не нравится?» А ще нехитрий маленький базарчик з місцевими фруктами та овочами, вирощеними продавцями власноруч. А ще ніколи не забуду на базарчику за драненьким прилавком немолодого селянина. Перед ним інжир, зеленуваті мандарини, інші фрукти. Я звернув увагу на маленькі малосольні огірочки. Їх було кілька штук. Придивився ретельніше. На прилавку стоїть стограмова гранчаста склянка. Ще дивлюсь. Зі старої потертої сумки виглядають шийки пляшок. Підійшов. Привітав горця. Він зацікавлено подивився і відповів. Питаю: «А навіщо склянка?» На питання відповідає своїм питанням: «Чачу хошь?» Кажу: «Хочу». Він швиденько дістає з сумки пляшку, наливає в склянку горілки, ставить переді мною і дає огірочок. П'ю. Від задоволення майже хрипло видихнув. Беру огірочок. Він смачний. Хрустить. Дістаю гроші. Даю йому. Він питає: «Нравится?» Кажу: «Прекрасна річ». Він із задоволенням наливає мені ще одну склянку і каже: «Денег не надо. Ты хороший человек. Сразу видно». Я подякував йому, сказав, що він кращий від мене, бо у мене нема чим його почастувати. Він попросив приходити на базар частіше.

Поруч з нашим висотним санаторним корпусом стояв високий, метрів зо три, бетонний паркан. За ним виднілись невисокі будівлі. Казали, що то дачі ЦК КПРС і що звідтіля вивозили заарештованого першого секретаря Микиту Хрущова. Але мене мало що цікавило. Навіть не хотів поїхати на знамените озеро Ріца. Я багато спав, інколи ходив на якісь нехитрі процедури та масаж. А на пляж пішов декілька разів. Піску там нема. Тверда

галька, кілька тапчанів і холодне море. Через два тижні достроково, майже на десять днів раніше строку я звільнив Кавказ від своєї присутності. В Одесі у мене – важливіші справи.

Але виявилось, на мене очікувала ще й тривожна ситуація.

По приїзду дзвоню в типографію. Верстка автореферату готова. Заходжу, беру його й несу до так званого наукового керівника професора Ганевича. Він підписує і призначає дату іспиту кандидатського мінімуму. З'являюся на іспит. Комісія складалася з п'яти осіб. Відповідаю на всі питання білета і на низку додаткових питань членів комісії. Ставлять «відмінно». Йду до декана факультету романо-германської філології (тоді – іноземних мов). Він призначив іспит за тиждень. Час для мене значний. Мені здалося, що це розумів і декан.

Якось дружина вручає мені повістку Київського райвійськкомату. Викликають, але мету не вказали. З'являюсь. За столом сидить чоловік у цивільному. Відрекомендувався Юрієм Івановичем. Людина приємної зовнішності, говорить коротко і зрозуміло.

— Григорію Івановичу, ви отримали вищу гуманітарну освіту, а воєнна у вас середня. Вам необхідно змінити ВУС (військово-облікову спеціальність). Ми вам пропонуємо облік в лавах КГБ, як офіцера запасу.

Пауза. Я подумав: «Нічого собі гуманітарна спеціальність. І знають коли пропонувати, – автореферат кандидатської вже надрукований. Чув, що по птиці краще стріляти на злеті».

Потім Юрій Іванович розпочав агітацію. Мовляв, саме такі люди, як я, мусять бути в КГБ, а не такі, які були раніше, що здійснювали репресії. На випадок військового стану мене планують оперуповноваженим в авіацію, яку я добре знаю. Я не бачив іншого вибору і погодився. Юрій Іванович подякував, встав з-за столу, подав мені руку і сказав, що зустрінемося через два-три тижні.

Іспит кандидатського мінімуму декан Кожухар приймав чомусь сам, без свідків. Хоч це заборонено, зате можна краще проявляти свавілля. Став питати, як я встигав з німецької на «іс-тфаці». Потім зателефонував моєму викладачу з німецької – Ніні Захарівні Сілло. До мене з трубки доноситься: «Гончарук закінчив чкаловські курси. Єдиний склав держіспит з німецької на «відмінно», але потім відмінили держіспит і іспит став звичайним. Гончарук читає книги німецькою мовою». І ще щось казала, але Кожухар подякував, перебив її і поклав трубку. Потім помовчав і каже:

— Я вам поставлю четвірку і не питаєте чому. Ми з вами добре знаємо один одного з приймальної комісії. Я сподіваюсь, через деякий час, а може зовсім незабаром, ви мене зрозумієте.

Інтрига декана мене приголомшила. Читач розуміє, що у важливих справах невідомість пригнічує. Чогось не сказав декан. Він слова на вітер не кидає. Мене не четвірка засмутила, а натяк декана на щось суттєве, негативне. При вході в головний корпус зустрів Віталія Козленка. Він каже:

— Нам з тобою слід негайно поговорити. Ходімо на вулицю Садову в молдавський винний погрібок.

Я взяв нам по 200 грамів сухого вина. Після перших ковтків він почав:

— Гришуня, у тебе серйозна ситуація. Ти навіть не уявляєш складнощів обставин, в яких ти опинився. Перший секретар обкому партії Михайло Сафронович Синиця відбув до Києва, звідкіля він і прибув до Одеси. А ректор наш Юрженко – це його кандидатура. Значить його дні вже полічені. Кажуть, чи не сьогодні-завтра надійде наказ про його звільнення. А ти, Гришуня, вважаєшся в університеті його правою рукою. Значить, і твої дні теж можна рахувати. Вчора мене викликав завідувач і наказав: з Гончаруком ніякої дружби. Вважай, що він оголошений відьмою. Я спитав: «А за що?» Він відповів: «Кажуть, що Гончарук на по-

С п р а в а

20 лютого 1969 року мною в присутстві
Київського РВХ г. Одеса була проведена бесіда
з вихованцями звання Сов. Франц от. з. ст. ст.
Гончаруком Григорієм Івановичем
1927 р.р. ур. с Новогороднянськ Анатольєв
ска р-ну Одеської обл. ст. КПСР,
с висшим спеціальним, українським

Г. Гончарук після опанування 10 класів
учився в авіатехнічному училищі (1956-59)
С 1959 по 1963 н. вчився в РВХ в СКВ.
Після зв'язування із Сов. Франц от. з. ст. ст.
служ. Гов. університету і з 1962 року
працював викладачем історії КПСР в
університеті.

Проявляє непохитливість вільнодумства.
Хорошо підготовлений в воєнно-технічній,
і політичній літературі. Фізично здоров, з високою
культурою гурти.

В воєнне время працює дуже наполегливо
на організаційній роботі в воєнній академії
ж.б.

Державно значущою особою вважаю
по матеріалам до

21.02.69,

Ур. - Історик -

Довідка за результатами бесіди

Управління СБ України
в Одеській області

МГ-2

РОЗСЕКРЕЧЕНО

СЕКРЕТНО
ЭКЗ. №

" УТВЕРЖДАЮ "

НАЧАЛЬНИК ОСОБОГО ОТДЕЛА КГБ при СМ
СССР по КОДВО - полковник31 " декабрь 1969 г.
Зайцев (ЗАЙЦЕВ)ЗАКЛЮЧЕНИЕпо личному делу и материалам спецпроверки
на ГОНЧАРУКА Григория Ивановича" 3 " декабрь 1969 г.

город Одесса.

ГОНЧАРУК Григорий Иванович, 1937 г.р.,
уроженец с. Новогеоргиевка, Ананьевского
р-на, Одесской области, украинец, чл. КПСС,
образование высшее.ГОНЧАРУК работает ассистентом кафедры истории КПСС Одесского
госуниверситета. Характеризуется активным общественником, умелым
воспитателем студентов, успешно справляется с учебно-педагогической
работой. Подготовил диссертацию на звание кандидата исторических
наук.Скромный, выдержанный, пользуется авторитетом среди преподавате-
лей и студентов. Политически грамотный, морально устойчив. Физически
здоров.Проведенной в 1969 г. спецпроверкой компматериалов на
ГОНЧАРУКА и его родственников не получено.Учитывая положительные деловые ^{и личные} качества ГОНЧАРУКА,ПОЛАГАЮ ВОЗМОЖНЫМ:Зачислить ст. лейтенант ~~хххххххх~~ запаса Советской Армии
в запас КГБ и в военное время использовать на оперативной работе
в особых отделах.СТ ОПЕРУПОЛНОМОЧЕННЫЙ ОО КГБ КОДВО
по мобработе - майор*Боровицкий*
(БОРОВИЦКИХ)

"СОГЛАСЕН"

ПОМ НАЧАЛЬНИКА ОСОБОГО ОТДЕЛА КГБ при СМ
СССР по КОДВО по КАДРАМ - полковник*Петрухин*
(ПЕТРУХИН)**Заклучення по справі й матеріалам спецперевірки**

саді відповідального секретаря приймальної комісії не виконав якогось прохання Богатського. А Богатський, Калуст'ян, Першина, Раковський – компанія «не розлий вода». У них до Гончарука теж чимало претензій. Тому, якщо хочеш, щоб у тебе все вийшло як слід, тебе ніхто не повинен бачити з Гончаруком».

Мені чомусь згадався лермонтовський Печорін перед дуеллю, коли від нього відмовився його лікар-приятель Вернер. І там боягузтво за свій спокій взяло верх над добрими стосунками. А у моєму випадку з Козленком подібне боягузтво виступає ще чіткіше: йому наказали зі мною не дружити. Як мені здалося, він навіть радий, що завідувач йому так наказав, – цей наказ можна видати за привід, поховавши під ним справжню причину. Але вона була комплексна: від мене він отримав все, що міг: і назване, а не фактичне співавторство в публікації історії комсомолу університету, і членство в редколегії матеріалів названої вище конференції, і допомогу вступу його сестри до університету. Все було ясно, як божий день. Мені не хотілось далі з ним розмовляти. Навпаки, хотілось йти від нього якомога далі. Він замовк. Після короткої паузи питає:

— Що скажеш?

Я пробував зібратись з думками, щоб хоч що-небудь йому відповісти, але не міг. Коли він повторив своє запитання, я відповів:

— Я зараз ламаю голову над однією проблемою.

— Якою?

— Не можу уявити, з ким наступним я тут буду пити вино. Не вже сам? – З цими словами я вийшов з погребка.

А тепер прошу у читача дозволу перенестись років на двадцять вперед. Тоді я вже був старожилом в політехнічному університеті, а Віталій Козленко чимало років завідував кафедрою в Інституті холодильної промисловості, що напроти університету. Хтось мені зателефонував, що Козленко потрапив в страшну катастрофу: донька, студентка третього курсу історичного факультету за-

гинула, намагаючись вистрибнути з жигулівського авто, що летіло в глибокий кювет, дружина, яка була за кермом, і Віталій у важкому стані були в лікарні районного центру Ширяєво. Я негайно поїхав. У Віталія окрім чисельних тілесних пошкоджень, порушення поперекових хребців, а його дружина Галина Микитівна була у кращому від нього стані. Після мого співчуття він каже:

— Гришуня, у мене до тебе два прохання. Перше. Не кажи Микитівні, що Аеліти вже не має на цьому світі. Друге. Учора, зразу після нещастя був слідчий. Він відкриває кримінальну справу з приводу смерті доньки, мовляв, чи не навмисне вбивство? Під'їдь до начальника відділу обласного управління міліції Кухти і попроси, щоб він цю справу не допустив.

Я відповів:

— Перше твоє прохання виконати не в силах. Микитівна теж просила мене, щоб я не казав тобі про загибель Аеліти. Вона боїться за твоє серце. А друге виконаю. Якщо Кухта в Одесі, то ти завтра будеш знати результат.

Начальника відділу я знайшов. Він знав про цю страшну катастрофу. Передавав Віталію, що спритність слідчого буде вгамована.

Наступного дня, о сьомій годині ранку, я уже був в лікарні. Взяв із собою з нержавійки двохсотграмову флягу горілки та щось, як кажуть закусити. Передав йому слова Кухти. Потім дістав дві скляночки, розлив горілку. Медсестри ще спали. Ми мовчки випили. Коли я прощався з ним, Віталій затримав мою руку, подивився в очі і промовив:

— Гришуня, пробач мені ті слова, що я тобі сказав в «Аїсті» в 70-му році.

— Віталій, а ти мені нічого такого не казав, щоб варто було так довго пам'ятати.

Завершити цей епізод, на жаль, змушений теж сумною інформацією. Вони обоє, Галина Микитівна раніше, а Віталій Васильо-

вич пізніше, пішли в кращий світ від серцевої хвороби. Аеліта тримала їх довго, але так і не відпустила. Забрала до себе. На похоронах Віталія з його колег нікого не було. Були рідні, я, та ще старша лаборантка Валя Крапив'янська.

Вибачай, шановний читачу, за сумне відхилення від основної теми. А вона була такою: я, який у своєму червоному дипломі за вищу освіту мав «відмінно» з діалектичного та історичного матеріалізму, а також історії філософії, тричі отримував «двійки» на іспиті кандидатського мінімуму з марксистсько-ленінської філософії. Приймали іспит професор Авенір Іванович Уйомов та Ірина Марківна Попова. Він залетів до Одеси з Іваново, а вона з Ленінграда. Обоє – великі світила, обоє важко сприймали Юрженка, хоч саме ректор запросив Уйомова до ОДУ. Останній був навіть у лічильній комісії, здається, головою на партзібранні, на якому экс-ректору оголосили сувору догану і заборонили працювати в університеті.

Стало ясніше ясного: нове керівництво університету взяло курс позбавити мене можливості захисту дисертації ще до самого захисту. Не визнати дисертацію з партійної проблематики ризиковано. Уже є відгуки трьох офіційних опонентів. До того ж сам фоліант легко прорецензувати, наприклад, Міністерству у будь-якому науковому закладі аж до Інституту марксизму-ленізму при ЦК КПРС. Тоді, скажімо, московська комісія може поставити все на свої місця, викрити нечисті дії керівництва ректорату. А нескладання іспиту з філософії – справа, яку можна коментувати як завгодно. Чи то розумовою нездібністю, чи поганою підготовкою дисертанта. Вдало підібрали й екзаменаційну комісію. Уйомов – заступник голови спеціалізованої вченої ради із захисту дисертацій. Мовляв, комісія авторитетна, відповідальна, знає суть кандидатського мінімуму. Після таких міркувань в голові думка-блискавка: ва-банк – все або нічого! Пишу дві заяви на ім'я виконуючого обов'язки ректора університету Олексія

Всеволодовича Богатського. Перша – заявка у Міністерство, на відрядження в Київ. Друга – такого змісту: «за два тижні захист кандидатської дисертації: вже майже місяць не можу скласти іспит кандидатського мінімуму з філософії; заангажованість комісії зашкалює; два з половиною роки тому отримав червоний диплом, у якому були всі три оцінки «відмінно» з діалектичного, історичного матеріалізму та історії філософії». В кінці заяви прохання: «прошу терміново дозволити мені скласти іспит з марксистсько-ленінської філософії в Київському або Львівському державних університетах».

З паперами зайшов до завідувача кафедри. Він ретельно слідкує за ходом розправи зі мною. Брови насупив. Мовчить, а документи візує. Він боягуз. Боїться сам загальмувати мені поїздку до Києва. Йду в канцелярію, реєструю заяву і прошу завідувачку негайно віднести до ректора. А сам я пішов на свої зайняття. Десь за годину викликає мене з аудиторії в коридор лаборантка.

— Григорію Івановичу, після пари – до проректора з наукової роботи Федосеєва.

Приходжу. У нього сидить мій завідувач і той самий Уйомов, теж завідувач, але кафедри філософії. Проректор зразу до мене:

— Григорію Івановичу, Авенір Іванович заявляє, що ви, окрім поганих відповідей, ще й нагрубмили комісії. А що ви скажете?

— Прошу передати Авеніру Івановичу, що я з набожної сім'ї. У нас в сім'ї навіть слово «чорт» було заборонено. Що ж до відповідей, то прошу тут, у вашому кабінеті, під магнітофонний запис негайно організувати іспит за затвердженими комісією білетами. Хочу вас повідомити, що всі три рази моїх спроб скласти іспит, я у Авеніра Івановича, не те що підписаних комісією, – жодного білета не бачив. Всі питання «зі стелі». Дійшло до того, що він мене, історика, питає, яка форма політичного правління була в стародавній Греції, хоч сам не може відрізнити буржуазну демократію від демократії у рабовласницькому суспільстві. Я твер-

до налаштувався на Київ. Тут правди не буде. Прошу дозволити мені сьогодні від'їхати до Києва. Якщо цього не станеться, завтра я телеграмою Міністру викличу міністерську комісію.

— Професор Уйомов каже, що ви не визнаєте марксистсько-ленінських філософів, – звернувся до мене проректор.

— Філософ – це мислитель, творець своєї філософії. Я знаю двох творців марксистсько-ленінської філософії – Маркса і Леніна. А одеські так звані філософи – це фахівці, люди, що досліджують вже створену іншими авторами філософію. Я відвідував семінари учнів школи професора Уйомова і навів професору жарти студентів, які, на питання «чим відрізняються історики від філософів?» кажуть: «Історики про невідоме розповідають зрозумілою мовою, а філософи про відоме незрозумілою мовою». Оце всі мої ображення, що я сказав комісії. Але то був жарт. Якщо філософи не розуміють одеського жарту – то це їх проблеми.

Проректор просив мене зайти до нього за годину. Вийшов на вулицю. Студенти й викладачі після занять спішили хто куди. Одні – додому, переважно одесити. Інші в їдальню, що поруч на вулиці Пастера, хтось в гуртожиток. Мені не хотілось на кафедру. Там майже не залишилось не тільки прихильників, а просто колег, схильних до нормальних стосунків. Оголошене завідувачем цькування підлягало виконанню всіма, і ніхто не збирався в ім'я якогось вискочки Гончарука потрапляти в немилість до керівництва. Скоріше навпаки. Чимало, якщо не всі, намагались продемонструвати своїм багатоліким негативним ставленням до мене відданість керівнику. Бувало, заходиш на кафедру, а лаборант питає:

— Григорію Івановичу, а чому ви сюди ходите? Кажуть, що ви знайшли собі роботу в іншому закладі.

Доценти, старші викладачі, асистенти, аспіранти вмить всі кудись спішили, дехто так поспішав, що навіть не встигав руку подати, вже не кажучи про те, як колись було, щоб перекинутися

анекдотом, якоюсь новиною. Зустрів свого керівника дипломної роботи, миргородського козака Пантелеймона Григоровича Чухрія. Він був добре обізнаний про кампанію тотального цькування мене. Каже:

— Гришо, не так живеш: як ідеш в рай, то треба давати не тільки сторожам, а й собакам. А ти роздражнив всіх. Кругом тільки й чуєш, що твої дні в університеті закінчились.

— І що ж я такого злочинного, аморального натворив, що став предметом ненависті всіх, очевидно і вас?

— По-перше, ти в авантюрно короткий термін написав дисертацію. Вона – виклик всім вченим університету, тому що нехарактерна. А кому сподобається вчений краще за нього самого? Нікому. По-друге, ти служив віддано Юрженку, який є для одеситів викликом не тільки своєю фігурою, а основне – розумом і українською мовою. Ніхто не чув, щоб він розмовляв російською. Тільки українською. А українська в Одесі – це як червона ганчірка для іспанського бика. Його слабкостями скористались кар’єристи. Бачиш, вже є новий ректор. Скоро будуть нові проєктори, декани, можливо завідувачі кафедр. Я навіть не уявляю, чим закінчиться твоє перебування в університеті. Поки що ти не можеш скласти іспит з філософії, потім провалять твою кандидатську, потім підуть комісії на семінарські заняття і доведуть твою профнепридатність. Потім – пошуки місця в інших закладах, ректори, яких перед тим як тебе взяти, питають нашого, чи варто це робити. Що скаже наш новий ректор, сам знаєш.

Він говорив ще довго. Я мовчав. Чухрій помітив, що його проєцтва мене не дістають. Питає:

— Гриша, а ти про що думаєш?

— Згадав вашу смачну заливну рибу, якою ви мене частували в зв’язку зі вступом вашого сина Юри на хімічний факультет. А потім запропонували мене відвезти додому. Було пізно і темно. Коли я сідав у вашу «Победу» і ще не встиг прибрати праву руку

з одвірка, а ви з силою закрили дверці і на шматки порвали мені пальці. Хірурги ледве врятували їх. На другий день Юрженко звернув увагу на забинтовану руку, спитав, що з нею. Я відповів, що це хабар Чухрія за прийом його сина до університету і розповів йому, як все було. Він розсміявся від душі. А ще пам'ятаю ваше пророкування мого вдалого майбутнього. Воно було іншим, кращим, ніж ваш сьогоднішній монолог. Що ж ви, Пантелеймоне Григоровичу, пройшли всю війну, мали три жінки, трьох славних синів і заживо мене хороните. Ви навіть не допускаєте, що у мене можуть бути власні захисні функції. А часто власні сили, пошук захисту буває не менш ефективніший, ніж лукава, невідверта, зрадницька підтримка друзів. Ще не вечір. Мені колись подобалась пісня з кінофільму, де є такі слова: «Пока я ходить умею, пока глядеть я умею, пока дышать я умею, я буду идти вперед». А це все я поки що вмю. Якщо провалять захист дисертації в Одесі, положення Вищої атестаційної комісії СРСР дозволяє захищатися в іншому місці.

— А іспит по філософії? Теж дозволяє?

— Не забороняє. А що не заборонено, те дозволено. В пісні про кубинського Фіделя співається: «мужество знает цель». Так що, шановний наставнику, «главные мачты не сыграны».

З цими словами я подивився на годинник. Стрілки показували, що на мене чекає проректор. Так воно і сталося. Він попросив присісти і каже:

— Ректор мав розмову з Уйомовим. Дійшли компромісу. Комісія вам поставила «задовільно». Більш того, Уйомов пообіцяв, що сам особисто проголосує на захисті за вашу дисертацію. Ви задоволені?

— Ви самі сказали, що оцінка «задовільно». Тож не може бути незадовільною. Що стосується захисту, то дочекаємося оголошення лічильної комісії. Тоді можна стверджувати щось конкретне.

Перед тим як попрощатися, я подякував проректору за грамотне вирішення конфлікту і залишив його кабінет.

Ва-банк спрацював. Тепер можливо вести розмову з напарником по захисту – Гришою Портновим. Вчена рада призначила захист нам обом в один день. Потрібно було вирішити питання приїзду членів ради на засідання, домовитись про банкет, який на той час вже був заборонений ВАКом. Однак ми вирішили не вчитуватись в цей пункт положення і забронювали ресторан в готелі «Одеса», який раніше й тепер називається «Лондонський» і знаходиться на Приморському бульварі. У нас було розстикування щодо кількості запрошених. Гриша запропонував, крім членів ради, запросити по 50 осіб. У мене не було стільки бажаних кандидатур. Він одесит. У нього багато рідні, друзів, знайомих. Однак мені нічого не залишилось, як прийняти його умови. Слід сказати, що Портнов – аспірант Уйомова, який, захоплюючись категорією «системи», широко залучав до аспірантури математиків, називаючи їх найкращими логіками, на що декан механіко-математичного факультету Гаврилов казав: «Всі мої погані математики стають в Уйомова вченими».

Сам захист відбувся у штатному режимі. Без особливостей. Гриша захищався першим. Після виступу вченого секретаря по моїй дисертації, який зачитав «об'єктивку», надали мені слово. Питання були легкі і тільки одне з підвохом: «Так хто насправді був ініціатором стаханівського руху?». Я знав хто, – Сталін. Але цього сказати тоді не міг і відповів: «Чиїм іменем названий масовий Рух». Опоненти виступили красиво. Лопата Петро Петрович запропонував перейти до нього на посаду доцента. Головою лічильної комісії обрали Петряєва Константина Дмитровича. Хто був в залі, той почув обурення Уйомова. Він керував радою при моєму захисті. І раптом вигукнув: «Скільки можна? Один просить голосувати за Гончарука, а другий просить голосувати проти. Я що дитина, що ви мене вчите?» Всі подивились в сторону

президії. Зліва від Уйомова стояв професор Ганевич, а праворуч професор Мельник. Коли лічильна комісія підраховувала голоси і готувала протокол, Петряєв вийшов в коридор, знайшов мене і каже: «Першину, Раковського і Ганевича на бенкет не запрошуй. Вони голосували проти. Я навмисно підійшов з урночкою до них останнім. Їхні бюлетені лежали зверху на інших і всі три проти тебе. Дякуй Богу, що проскочив. Якби ще один голос проти, то ти б згорів».

Запрошуючи членів ради і гостей на бенкет, я підійшов до професора Єлькіна, завідувача кафедри психології. Він подякував і каже: «Григорію Івановичу, я за свій вік наївся і напився. А ти, я знаю, щоб розрахуватись за бенкет, продав найкращі штани. Краще відвези мене додому».

Пафос захисту був дивним. Тут і радість успіху від захисту і задоволення від доброго ставлення більшості членів ради до мене, які працювали в інших університетах, і уявлення перекошених фізіономій відвертих ворогів і позірних друзів. Коли їхали додому, дружина питає: «Чому ти так довго мовчиш?» Відповідаю: «Коли виступали опоненти, у мене народилась чудова тема докторської дисертації».

А вдома на нас чекали дві променисті радісні посмішки. Перша – крихітного чоловічка Тарасика. Йому було одинадцять місяців, але він ще не спав. Звик очікувати батька з роботи. І не тільки тому, що любив батька, а ще й тому, що батько неодмінно щось принесе: чи якусь іграшку, чи якийсь пряник, чи просто живу квіточку, чи ще щось. Тут спрацювало народне спостереження: не дорогий подарунок – дорога увага. Одного разу такий стомлений, радикулітом перекошений, ледве піднявся на п'ятий поверх до квартири. Було пізно. Дзвоню. Відкриває дружина, як завжди з синулькою на руках. А у мене в кишені пусто. Нічого не приніс. Забув. Тарасик нахмурился брівки. Скривився. Сльози потекли з оченят. Я до жінки: «Швиденько принеси що-небудь

з кухні». Вона приносить шкурки хліба, кладе в кишеню. Я роблю вигляд, що все в порядку. Довго шукаю подарунок в кишені. Знайшов! Дістаю. У дитини личко просвітлішало. Він радісно посміхнувся і потягнувся своїми рученьками батькові на шию.

Але цього разу, незважаючи на напружений день, батько задалегідь прихопив кукурікаючого півника. Тарасик зрадів. Подув. Півник закукурікав. Стало веселіше.

Теща, Валентина Анатоліївна, великий психолог, по наших з Ніною посмішках зрозуміла, що захист відбувся успішно, і сама посміхнулася широкою посмішкою. Було від чого: в її сім'ї з'явився кандидат наук. Наша маленька квартира в той вечір вся наповнилась радісними посмішками.

Мене чомусь не цікавила реакція колег на мій захист. Більше того, вирішив не заходити на кафедру. Одразу на семінарські заняття. Що не кажіть, а студентська молодь своїми знаннями, коментарями, спостереженнями, дискусіями здатна захопити увагу керівника і принести йому задоволення.

Під час шаленого цькування здивувало таке: редактор газети «За наукові кадри» попросив автора цієї книги сфотографуватися з доцентом Іваном Григоровичем Леоновим в день його ювілею. Це було наполегливе прохання самого Леонова.

У мене була своя методика ведення семінарських занять. Колиш, пізніше, про це розповім, а зараз тільки скажу: активність кожного студента заохочую відповідними оціночними балами, і в підсумку молодь має заслужений бал під час семестру. А якщо реферат, то обов'язково з двома офіційними опонентами і необмеженою кількістю неофіційних. Кращі реферати з урахуванням зауважень рекомендувались на конкурс наукових студентських робіт. Тематика рефератів була різноманітна. Найчастіше студенти охоче вибирали щось з історії свого краю.

Якось після третьої пари біля виходу з головного корпусу у скупченні студентів і викладачів мене стали вітати з успішним

захистом знайомі колеги з різних факультетів. Вони були щирішими, ніж колеги з кафедри. Тому і приємні. Тут підійшов і Олександр Іванович Юрженко: простягнув свою величезну руку, і каже: «Чув, шановний, чув. Ви здійснили подвиг наукової працьовитості. Я пишаюсь вами і задоволений собою, що тоді, у 1967 році, залишив вас в університеті. У мене нема сумніву, що ви будете доктором. У вашій науці для докторів діє таємний віковий ценз. Раніше 45 років майже нікому не вдавалося захистити докторську. Нас з вами ненавидять перші особи університету не за те, що ми краще і більше робимо, ніж вони. А ще за те, що ми щирі українці». Я подякував Юрженкові. Здивувався його знаннями наукової кухні з історії партії і вибачився, що не запросив його на захист.

— Ви дуже правильно зробили, що не запросили. А якби запросили, то я однаково б не прийшов. Моя поява на захисті спрацювала б не на вашу користь.

Наближалось 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна. Партком нагадував якийсь кип'ячий котел. Сюди захо-

*Іван Леонов серед своїх колишніх і тогочасних студентів.
Ліворуч від нього – автор*

дили і виходили секретарі партійних бюро факультетів. Кудись бігли і прибігали заступники секретаря парткому. Когось викликали, когось відправляли. Двері не зачинялись.

Лідером у цих стаєрських змаганнях, безумовно, був Калуст'ян. Його умовний спідометр накрутив найбільше кілометрів за рахунок і того, що він бігав на довгі дистанції: партком–райком – міськком-обком. Складали, уточнювали, переробляли списки осіб для нагородження ювілейною медаллю «100-летие со дня рождення Владимира Ильича Ленина!». Тільки й було чути:

«В основу беріть конкретні трудові результати!» З кафедри отримали нагороди ті колишні і не захищені аспіранти, які працювали заступниками секретаря парткому. Вони «зі шпильками» мені казали:

— Тебе в списках поки що немає, але це не остаточно. Ще будуть додаткові списки.

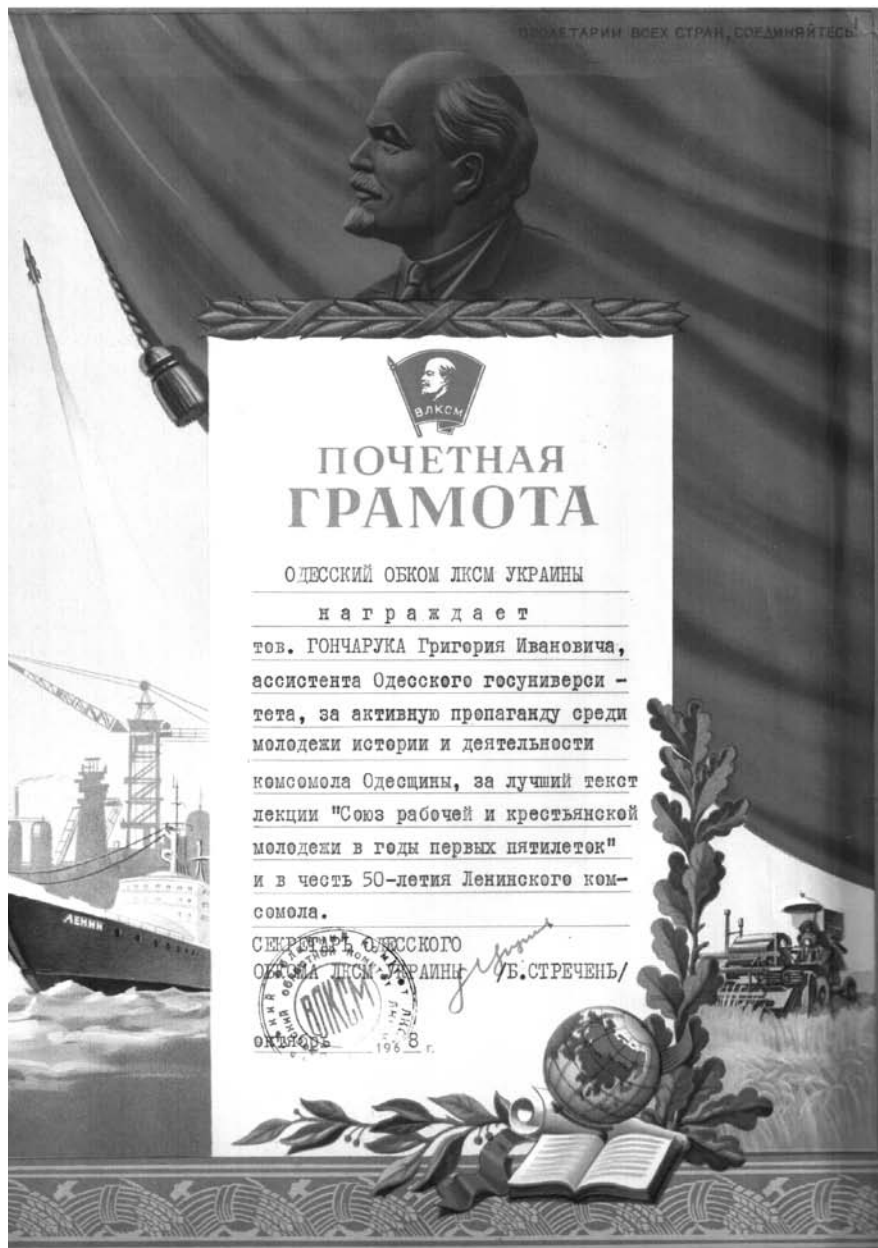
На що я відповідав:

— Ви ж не забудьте ці списки узгодити з Леніним. Він був працюючим, поважав працюючих.

Натяк зрозуміли. І більше не піддражнювали мене медаллю, якою і не наважились нагородити. Та для мене найкращою нагородою року була швидко затверджена в Москві кандидатська дисертація. Якщо асистентом я отримував без 15 копійок 90 карбованців, то тепер додалось 20 відсотків від названої суми. Сім'ї стало трохи ліпше жити. Непрацююча дружина могла дозволити собі більше і, звичайно, дитині.

Травневі свята, день Перемоги змішались з ленінським ювілеєм. Вся Одеса, неначе макове поле, була в червоних кольорах. Навіть вхід в оперний театр весь закрили гігантськими полотнищами з відповідним написом. Невдовзі після свят зустрів на вулиці мене Калуст'ян і каже:

— Гриша, на середу засідання парткому з порядком денним «Про стан викладання історії КППС». Запрошую тебе особисто. Приходь.

Пролетарі всіх країн, єднайтеся!

Почесна ГРАМОТА

ЦК ВЛКСМ УКРАЇНИ НАГОРОДЖУЄ

ГОНЧАРУКА

Григорія Івановича -

асистента Одеського державного університету ім. І. Мечнікова - за активну роботу по комуністичному вихованню молоді та у зв'язку з 50-річчям ВЛКСМ.

.. 22 .. **ЖОВТНЯ** 1968 р.

Я спитав:

— А чому ви, а не секретар парткому запрошує?

— Мені партком доручив підготувати це питання.

Тут я мушу пояснити читачу наступну річ. Леон Хачикович Калуст'ян в цей час фактично був відсторонений від посади секретаря парткому відповідно до постанови ЦК КПРС, у якій заборонялось переобирати секретарів парткомів на третій строк. Тому секретарем парткому університету став професор Олексій Васильович Сурілов, доктор юридичних наук, професор. Він прибув до Одеси з Кишинєва, але зберіг там за собою частину ставки і нерідко навідувався до столиці Молдавії. Тоді він здавався мені розумною людиною. І своє секретарство отримав як повинність й працював без зацікавленості, як казали – «без огонька». Зате Калуст'ян весь горів партійною роботою. Він заявляв: «Я хоч і не секретар, але без парткому не можу жити, тому дозвольте мені ходити до парткому кожного дня».

В партійних інструкціях не передбачалася заборона члену комітету щодня відвідувати партком. Тому йому ніхто не зміг цього заборонити. Він знав це добре і був впевнений у безпрограшності своєї заяви.

Я прийшов на засідання парткому зі спокійною душею. Ніяких порушень дисципліни з мого боку не було. Ні запізньєнь на заняття, ні пропусків. На засіданні була вся наша кафедра. І ще дехто. Коротку інформацію про навчальну роботу кафедри зробив завідувач. Потім виступи. Несподівано для мене висловився про мій семінар доцент кафедри нової та новітньої історії Семен Осипович Аппатов. Він чомусь ще до свят відвідав мій семінар. Схвально відгукнувся, а тепер у своєму аналізованні тягне на негативну оцінку. Я не втримався і спитав:

— Семене Осиповичу, скажіть, хто вас послав на моє заняття?

Він очевидно не очікував мого питання і відповів:

— Леон Хачикович.

Я подякував йому. І слухав наступного рецензента, доцента нашої кафедри Марка Самойловича Галицького. Він зразу висловився і намагався підтвердити фактами своє негативне ставлення до мого семінару. Дивно. Більше рецензентів не було, – начебто я один викладаю цей предмет. Рецензенти хоч би для порядку могли відвідати ще когось, скажімо, викладача-відмінника.

Секретар спитав, чи хоче хтось виступити. Я взяв слово:

— Мені не зрозуміла організація реалізації порядку денного. Історія КПРС такий незначний предмет, що про нього не слід казати на парткомі позитивно? Чи кафедра з тридцяти викладачів не має достатнього педагогічного досвіду? А тепер питання до вас, Семене Осиповичу. Скажіть, яке ви мали право, не знаючи історії партії в обсязі сучасного підручника, йти до мене на семінар, якими я керую вже третій рік? До того ж, ви після семінару наговорили мені стільки компліментів, що мені навіть незручно було вас слухати. А зараз вас просто не впізнати. Неначе доцент – хамелеон.

Декілька слів про відвідування семінару доцентом Галицьким. По-перше, під час занять вів себе не тактовно. Ставив мені, керівникові, питання, як кажуть студенти, «на засипку». Більше того, після закінчення занять виступав перед академічною групою і дав високу оцінку семінару і їх керівникові. У мене 30 студентів тому свідки.

Тепер стосовно моєї роботи зі студентами. Подивіться програми наукових студентських конференцій. Ви побачите, що моїх студентів там більше, ніж Аппатова, Галицького, Калустьяна разом узятих. Подивіться на списки учасників конкурсів районних, міських, обласних, республіканських. Зверніть увагу на переможців цих конкурсів. Моїх студентів ви там знайдете, а студентів названих мною доцентів «шукай вітра в полі». А тепер, Леоне Хачиковичу, запитання до вас: а чому б вам не розповісти про те, як ви, не маючи наукового ступеня, отримали педагогічне вчене

звання доцента? Кажуть, що колишній ректор, принижуючи себе, декілька разів їздив до ВАК, поки не вибив вам це звання. Думаю, що засідання яскраво показало, як не слід готувати обговорення такого важливого питання, як викладання історії партії. А сталося це тому, що готував його великий педагог в лапках, яловий доцент Калуст'ян.

Я сів. Ректор Богатський різко встав і покинув засідання. Сурілов неначе очікував і такого ходу засідання, спокійно запропонував нейтральне рішення з трьох пунктів. Члени парткому проголосували одностайно.

Навчальний рік 1970-го завершувався. Ми з дружиною планували підкріпити здоров'я. Її з Тарасиком відправити до бабусі Валі у Котовськ. Там приватний будинок, дворик, невеличкий городик, фрукти, дерева, чудове повітря. Мені випало їхати в санаторій «Куяльник» лікуватися грязями. Моє завдання: покінчити з радикулітом раз і назавжди. Та не сталося, як гадалося. Одесу відвідала біда, епідемічна хвороба – холера. Піднявся переполох. Хто міг, тікав з Одеси якнайдалі. Ті, хто залишався в Одесі, перелаштовувались на антихолерний режим як в гастрономічному, так і в санітарному напрямку. Хто направлявся у відрядження, мусив взяти довідку у санітарному центрі після попереднього посіву. Пам'ятаю, як мені влітку треба було негайно відправитись в Москву, здається по лінії організації «Знання». Сидів поруч з Георгієм Віталійовичем Ангеловим. Людиною цікавою у розмові, красивою ззовні, особливо з ладно укладеною зачіскою. На шляху з аеропорту Внуково, здається, на проспекті Вернадського, побачили довжелезну чергу. Попросили таксиста під'їхати, дізнатися, за чим стоять москвичі. З'ясувалося: побачити картину Леонардо да Вінчі «Мона Ліза» («Джоконда»).

Віталій Георгійович мене питає: «Підемо, подивимось?» Кажу: «Дуже хочу, але у черзі треба простояти декілька годин. А з іншого боку, такої можливості може і не бути все життя». Він кивнув

мені, мовляв, ходімо. Я за ним до початку черги. Читач не повірить, які здібності проявив Ангелов. Підійшов до жінок, розповів про нас, попросив піти назустріч одеситам. Безумовно, у його успіху на першому місці була не інформація про нас, а його невідпорна чарівність, яка привабливо впливала на жінок. Вони нас пропустили попереду себе. Так ми своїми поглядами торкнулись світового шедедру.

Після повернення мене викликали на кафедру. Там лежав наказ ректора про моє призначення комісаром в гуртожиток, що на вулиці Довженка. Тут розмістився антихолерний обсерватор. Міркую. Намагаюсь зрозуміти мотиви ректора. Перше, якщо він дійсно намагається співпрацювати зі мною на здоровій основі, то такому призначенню мусила б передувати бесіда зі мною. Цього не сталося. Знехтував. Вважав нижче своєї гідності чи посади. Друге, якщо, можливо, це помста за невиконання його прохання, що зазначалось у записці до мене як секретаря приймальної комісії, тоді схоже на крилату фразу: «Пора власть употребить!». У думках я більше схилився до другої версії й вирішив: так не буде.

Йду в партком. Там сидить секретар Сурілов. Кажу: «Шановний Олексію Васильовичу, тут поруч сидить Леон Хачикович Калуст'ян, він не дасть збрехати. У 1967 році мене відкликали з відпустки для організації Всесоюзної конференції. Відпустка і літо пропали.

У 1968 році я заступник відповідального секретаря приймальної комісії. Літо пропало. 1969 року – відповідальний секретар приймальної комісії. Літо пропало. Зате ніяк не може пропасти радикуліт. Він тісно пов'язаний з нервовим навантаженням. Вже замовлена путівка в санаторій «Куяльник», а тут знову наказ: «даєш комісаром в обсерватор». Переконливо прошу, допоможіть!»

Сурілов взяв папірець з наказом і пішов до ректора. Його не було хвилин 20. За цей час я згадав сон цієї ночі, який ніяк не міг

Олексій Богатський

прочитати. Начебто я розмовляю з ректором Богатським. Він ловить мій погляд на тому, що я дивлюсь на його зачіску. Вона притягує погляд. З того волосся, що над лівим виском і вухом скручений морський канат, який лягає у западинку посередині великого черепа, дістає недовге волосся біля правого виска й вуха і чіпляється там ледве помітно заколюю. Богатський мене питає:

— Чому ви так ретельно розглядаєте мою зачіску?

— Думаю, чи не викохати й мені таку.

— Пізно, Григорію Івановичу. Її треба відрощувати декілька років. Ви запізнились. Не мати вам такої зачіски, хоч ви і лисий. До того ж у вас поперек черепа якийсь пруг, нема за що зачісці триматись.

Прийшов Сурилов і каже:

— Ректор сказав, що всі санаторії закриті. Вам доведеться негайно відправитись за місцем призначення.

Кажу:

— Передайте ректору, санаторії хоч закриті, але мою хворобу ніхто не заборонив лікувати. Візьму лікарняний.

— Тоді йдіть й самі йому кажіть.

— Христом-Богом молю вас, Олексію Васильовичу, доведіть справу до завершення.

— А ви чому не хочете самі підійти?

Мені чомусь нічого кращого не прийшло в голову, як сказати:

— Мені не зрозуміла його зачіска.

Сурілов, завжди підкреслено стриманий, на цей раз розреготався. Повернувся й пішов до ректора. Калустьян, що все чув, сказав мені:

— Гришо, ти сам підписав собі вирок.

— Краще сам, ніж хтось мені це зробить.

Незабаром приходить Сурілов тисне мені руку й каже:

— Лікуйтесь, відпочивайте на здоров'я. І з гумором.

КАТУВАННЯ ЛЕЖАЧОГО

У газеті Одеського державного університету імені І.І. Мечникова «За наукові кадри» 12 червня 1970 року з'явився матеріал під назвою «З партійною пристрасстю (із зборів комуністів університету)». У ньому йшлося про закриті партійні збори з порядком денним «Обсуждение статьи «Издержки доверчивости»», опублікованій в газеті «Правда» 17 травня 1970 р.

Перед аналізом змісту зборів слід задуматись над заголовком зборів, що мусить, як назва кожної публікації, дати квінтесенцію, тобто найголовніше, найважливіше, найсуттєвіше. Дивлюся у виданні С.І. Ожегова «Словарь русского языка», що вийшов у Москві 1961 року і був настільною книгою всіх видань. У парткомі був час подивитись у словник. Читачу, зверни увагу: збори відбулися 30 травня, а газета вийшла 12 червня. 13 днів редагували, фальсифікували і придумали заголовок, якій відповідає організаторам зборів, а точніше, їхньому світогляду, моралі і стилю керівництва. Отже, поняття «пристрасність»: «предвзятое отношение к чему-либо, необъективное предпочтение чего-нибудь. Допрашивать с пристрастием (разг.) придирчиво расспрашивать о чем-нибудь (в старину – допрашивать, применяя пытки)».

Ну, що, читачу? А ще уяви собі, що в залі були присутні 589 членів КПРС і 21 кандидат в члени КПРС. А ще, читачу, щоб ти краще дізнався про зміст поняття «пристрасність», помнож на поняття партійність, не на сучасне, а комуністичне, на рахунок

якого мільйони загублених життів, і вже потрохи можеш передбачити хід судилища під назвою партійні збори.

До зборів готувались ретельно. Партком нагадував розбурханий мурашник. Хтось прибігав, хтось вибігав, хтось затримувався. Інколи з відчинених дверей доносились гучні розмови. Переважав голос Леона Калустьяна, який перебрав на себе підготовку зборів при нерозворотливому секретареві парткому Олексію Сурілову. Розподілялись ролі на зборах. Кому, коли і за ким виступати. Кому працювати і доопрацювати, чи переопрацювати проект рішення, хто буде його зачитувати, кого в редакційну комісію, кого в лічильну. Бігали, неначе їм під хвостом натерли гірким червоним перцем. Кожен думав не так про Юрженка, а як на ньому заробити очки для подальшої кар'єри. Дехто вже отримав шмат, зірвав куш, як кажуть, під зав'язку. Це – професор Іван Дузь, що став деканом філологічного факультету, виперши з допомогою парткому і нового ректора з деканства Анатолія Жаборяка, на мій погляд, суто інтелігентного і не здатного на якісь образливі для людини учинки. Також одразу, за наполяганням парткому, новий ректор призначив Миколу Оленовича деканом, що зняв з хімічного факультету Сергія Іванчова, учня Юрженка.

Такі партійні збори, де розглядається персональна справа комуніста, мали низку аспектів та можливостей. Для чимось ображених і нездатних пробачати дрібниці злих людей, це момент звести рахунки і заспокоїти своє серце свіжою кров'ю образника (кривдника). Для кар'єристів – чудова змога обплывуванням «персональщика» довести свою відданість новій владі. А для тих, хто мав нормальні стосунки з «іменинником», є нагода поклястись перед парткомом і новим ректором у беззастережній відданості їм. А якщо врахувати присутність на таких зборах, скажімо, секретаря райкому, секретаря обкому партії, то кращої нагоди показати свою відданість Комуністичній партії годі шукати. Треба спішити скористатися рідкісним випадком для покращення долі.

Саме виступаючи з трибуни університетських партійних зборів були помічені партійними керівниками, – історики Анатолій Нізов, Сергій Бойченко та інші. Потім вони увійшли в керівництво міськкому та обкому партії. Були й такі, що хотіли попередити нових керівників рахуватись з думкою інших, хоч мали на увазі передусім свою думку.

Пам'ятаю, викликав мене до себе в партком Леон Хачикович, який вже був переконаний у наступному обранні його знову секретарем парткому і розпочав:

— Гриша, я теж був не правий, коли послав до тебе на семінар доцента Семена Аппатова, якій зовсім не знає історії партії. Ти йому дав по зубах. Правильно зробив. Пробач мені. А я пробачаю тобі за зауваження на засіданні парткому на мою адресу, що я без кандидатського ступеня отримав вчене звання доцента. А зараз ситуація змінилась. Йдуть переоцінки цінностей. Люди обирають нові орієнтири. Тобі теж пора це зробити. Ти людина університетська, у недалекому майбутньому – доктор. Тобі слід дружити з парткомом, ректором, і тобі будуть забезпечені всі умови для наукової, громадської і, якщо побажаєш, партійної роботи. Партком просить тебе виступити на партійних зборах у світлі статті в газеті «Правда». Ти добре знаєш Юрженка. Працював з ним. Маєш, що сказати. Якщо згоден, то ми тобі підкажемо, як і за ким будеш виступати.

Мені стало не по собі. Мене принизили. Хочуть відібрати у мене право на свою думку. Мене позбавляють перспективи у разі невиконання їхніх умов. То був завуальований ультиматум парткому. Або ти робиш те, що нам треба, або у тебе немає майбутнього в університеті. По тому, як я подивився на Калустяна, він зрозумів, що я його ненавиджу після почутого. Я мовчки встав і вийшов на вулицю. Заняць у мене не було і я пішов в погребок «Белый аист» випити бокал сухого вина. Можливо, вино заглушить сором за таку партійну, а по суті принизливу, проти-

вну розмову. Калустьян став для мене на все життя гидкою, бридкою натурою. Ото була на практиці комуністична демократія.

Мені і, забігаючи вперед, не тільки мені, а судячи по реакції залу зборів, багатьом був незрозумілим сам факт появи статті в газеті ЦК КПРС «Правда» її кореспондентів А. Богми та Т. Матвеевої. Здавалось: що вам, новий ректор Олексій Богатський, экс-секретар парткому, він же постійний за власним бажанням черговий в парткомі і майбутній секретар парткому Леон Калустьян потрібно від Олександра Юрженка? У лютому він сам відвіз до Києва заяву про звільнення за власним бажанням з посади ректора університету. У тривалій бесіді з Міністром вищої і середньої освіти і в Центральному комітеті Компартії України аргументовано довів причини своєї заяви: 1) на схилі літ хочеться віддати залишки своїх сил науці, улюбленому заняттю, має значні плани щодо досліджень полімерів; 2) не має наміру стояти на шляху молодому Богатському, який рветься в ректори і має всебічну підтримку Калустьяна, найважливішої особи в парткомі.

Міністр зрозумів Юрженка, в ЦК КПУ теж поставилися схвально до його прохання. Міністр видав наказ про його звільнення з посади ректора, призначив виконуючим обов'язки ректора Богатського й прислав заступника міністра до Одеси. Заступник з'явився на активі, який зібрав Юрженко, зачитав обидва накази. Питань ніяких не було. Були пропозиції подякувати Олександрові Івановичу на рівні Міністерства за результативну десятирічну роботу на посаді ректора і 35-річну плідну наукову діяльність. Заступник пообіцяв виконати прохання активу університету.

Що сталося потім, як вийшли на «правдинського» кореспондента в Одесі і спровокували статтю. Про що й можемо дізнатися з відредагованої і фальсифікованої стенограми зборів, у якій не вдалося університетським «умникам» приховати істинні причи-

ни розправи над працьовитою людиною й талановитим ректором. Виявляється, головна причина для знуцання над колишнім беззахисним ректором в іншому: смертельний страх нового ректора перед колишнім. Про це можна дізнатися з протоколу №13 засідання партійного комітету ОДУ від 29 травня 1970 року, тобто за день до ганьби історичних зборів.

«Тов. Полищук Д.И. – У бывшего ректора было много недостатков, не только как у ректора, в стиле его работы, но и как у человека... К сожалению, тов. Юрженко А.И. не прислушивался к критическим замечаниям. Примеры вашего поведения на ученом совете химического факультета и Ваши реплики на большом Совете (май 1970 года) на юбилейном вечере – примеры отношения к новому руководству. Последняя ваша поездка показывает ваше отношение к новому ректору. Сейчас тов. Юрженко создает оппозицию против нового ректора тов. Богатского А.В., следовательно, не сделал необходимого вывода из статьи».

Читачу, нехай Юрженко не зробив необхідного висновку, а ми можемо. Він дуже простий: Богатський у ранзі ректора боїться пристаркуватого екс-ректора.

Читаємо далі «Выписку из протокола № 13 заседания парткома»:

«Тов. Юрженко А.И. – У меня нет противопоставлений новому ректору. Я его рекомендовал на должность проректора, я его рекомендовал на должность ректора в Министерстве и ЦК КПУ».

«Тов. Чередниченко А.П. – Поступила информация о том, что были противодействия против Богатского А.В. как ректора университета. Ваше выступление показывает, что Вы не сделали необходимых выводов».

А що ж переляканий ректор Богатський міг сказати? Читаємо:

«Тов. Богатский. – Я полагал, что сегодня на заседании парткома товарищи коммунисты услышат самокритичное выступление тов. Юрженко А.И. Однако, у тов. Юрженко А.И. нет правильного отношения к статье, не сделаны выводы из ста-

ть, и если тов. Юрженко хочет работать в университете, он должен пересмотреть свое отношение к работе».

І всі, хто виступив, неначе зачаровані: Юрженко не зробив належних висновків із статті в «Правде». А екс-ректор, враховуючи, що виступити проти центрального органу ЦК КПРС смерті подібно, а погодитись з брехнею, то себе не поважати, обрав серединну дипломатію. Каже: «Статья в «Правде», в основном, правильная, но отдельные вопросы освещены неточно» Далі партійні керівники не наважилися привести неточність статті, що навів Юрженко і записали в «Протоколі» так: «Далее тов. Юрженко А.И. возражает по ряду основных вопросов».

Дозволь, читачу, і автору цих рядків ознайомитись з названою статтею. Відкидаю партійну мішуру. Шукаю гідні уваги факти. Знайшов: 1) «...Новый ректор распорядился без всякой на то необходимости переоборудовать с большими затратами часть студенческих аудиторий под собственный кабинет». Вище я наводив докази Юрженка стосовно цього кабінету: йому було соромно, що найстаріший на Півдні України університет не мав нормального кабінету керівника. Італійську делегацію з п'ятнадцяти осіб приймав в обшарпаному актовому залі на 500 осіб. Ніхто з ректорів, що були після нього, у тому числі і Богатський, й думки не допустив, щоб віддати кабінет під аудиторії. Виходить, Юрженко не стільки собі робив, а університету – на багато років; 2) «... Распахнул двери для своих земляков». Свій перехід зі Львова до Одеси Юрженко обумовив перед Міністерством взяттям з собою своїх талановитих учнів-вчених, які славно працювали на наукове благо ОДУ і додавали йому наукового авторитету; 3) «Нередкими стали случаи, когда жены профессоров и доцентов под руководством мужей писали диссертации на своих кафедрах и успешно их защищали».

Кафедра не є останньою інстанцією в прийомі дисертації. Попереду спеціалізована вчена рада, Вища атестаційна комісія

СРСР, яка не регулювала особисті зв'язки керівника та дисертанта, і Юрженко не мав права й не міг комусь з родичів-вчених заборонити захищати дисертації; 4) «по успеваемости университет до недавнего времени занимал последнее место среди пятнадцати вузов Одессы». За рішенням наступних партійних зборів комуністи не стали авангардом у навчанні, – це недолік роботи парткому. Дивно також, що новим ректором за рекомендацією парткому стала людина, яка тривалий час була проректором з навчальної роботи й несла пряму відповідальність за успішність студентів.

І все інше – партійні чвари, плітки і недостойні інтриги.

До актового залу університету заходили комуністи з різними обличчями. Хто з відвертою посмішкою, із задоволенням. Хто з обережним проявом емоцій. Хто, переважно ті, що уже позбулися посади, сумні. Неначе боялись розгулу реакції, подальших переслідувань. Я сів у задньому ряду біля проходу з таким розрахунком, щоб у разі надання мені слова, швидко, без затримок, вийти до трибуни. В президії зборів – О.В. Сурілов, Л.В. Гладка, А.П. Чередніченко, О.І. Юрженко, що сів, як завжди, справа, майже на торці столу, закинувши величезну ногу на ногу тому, що під столом вони не вмщувались. З доповіддю «з партійною пристрасстю» виступив секретар парткому О.В. Сурілов. Він в основному, тільки з якоюсь конкретизацією фактів, переказав статтю в «Правде». Після доповіді я написав і передав до президії записку з проханням надати слово. Записка дійшла до голови. Він прочитав, показав іншим членам президії, поперешіптувався і заховав у свою папку. Я почав писати другу записку.

Розпочались дебати. Першим вийшов на трибуну Іван Михайлович Дузь. Він був, так би мовити, при всіх регаліях. І доктор філологічних наук, професор, щойно партком і новий ректор вивели його в декани. Але стаття в газеті «Правда» була йому, як бальзам на душу, ще і в політичному відношенні. Він кандидат-

ську захистив на тему «Газета «Правда» в боротьбі за ідейність і художню досконалість української літератури (1929-1941)». Читачу, поясніть будь-ласка що це таке, та ще в період розгулу боротьби з українським націоналізмом, репресій, переважно українських письменників. Тому роль «забійника» на зборах належала по праву відмінно підготовленому партійцю. Коментувати людину з художнім мисленням важко. Його образи, порівняння більше говорять про нього самого, ніж про об'єкт критики. Читачу, не наведу його виступ повністю. Не хочу забруднювати свою книгу. Тільки не вірте Дузю, що він про Юрженка нічого не знав, бо сам він був секретарем парткому в середині шістдесятих років і співпрацював з Юрженком. Чув, що Дузь ще досліджував творчість Остапа Вишні. Жаль, що останнього нема серед живих, щоб він посміявся над вченим-хохлом, та й ми з ним. Отже, «Тов. Дузь И.М. ... Давно, дуже давно ми не чули на наших партійних зборах такої відвертої, прямої та чесної доповіді, яку сьогодні обнародував наш партійний комітет. Волосся стає дибом. Яке в ній відкрито багно, який в ній розвінчано антипартійний маразм, як перед нами постали всі провокації, волонтаристські та кар'єристські злодіяння, порушення партійних і громадських норм співжиття халіфа на час, властолюбця, шукача чинів і звань, безславного в своїй сутності колишнього ректора Юрженка ...

Та завдання партійних зборів полягає в тому, щоб допомогти парткоміві, щоб поставити питання про виведення Юрженка із складу обкому, відкликання як депутата, звільнення його з посади завідуючого кафедрою університету, трудовлаштування його за межами Одеси».

Партійні збори виконали в повній мірі завдання, яке поставив перед ними Дузь, бо він запропонував те, що йому сказали організатори зборів. А виступаючих було чимало. Не дали виступити не тільки мені. А, судячи з записок, які надходили до президії і їх не оголошували, бажаючих було теж чимало.

Мій завідувач кафедри Ганевич Іван Васильович зірвав оплески завершенням свого виступу: «Мы должны критиковать прошлое, но не забывать нынешнее руководство». Ці оплески свідчили про значне незадоволення частини комуністів новим ректором. Та Ганевич переконався в іншому: новий ректор його не забув і незабаром прогнав з університету.

Як на мене, достойно поводить себе Юрженко. По-перше, він не здригнувся перед статтею в «Правде». Для заперечення органу Центрального комітету КПРС потрібна була справжня мужність. Якщо хочете, то й героїзм. Бо незгода з ЦК була смерті подібна. По-друге, звинувачення за звинуваченнями Юрженко відбив конкретними фактами.

Годі було й думати, що хтось виступить на його захист. Всі, хто виступав, були підготовлені і наділені правом виступу парткомом, іншим, хто хотів виступити, не надали слова, не пустили за трибуну.

Але і після зборів Олександр Іванович не схилив голову перед цькуванням «Правды», парткому і рішенням зборів. Він звернувся до вищої партійної інстанції розібратись у сфабрикованій проти нього справі. Я інколи думаю, навіщо було звертатися? Хіба можна уявити, що партійні комітети заперечать органу Центрального комітету? Ні. Але він звернувся. Мабуть, для того, щоб показати, що його цькування не зломить, а партком – це тільки ланцюги на руках у ректора, у всій системі освіти.

В ПАРТИЙНУЮ КОМИССИЮ
ЦЕНТРАЛЬНОГО РАЙОННОГО КОМИТЕТА КПУ
КОММУНИСТА БРЖЕНКО А.И. (партбилет 0579417)

ЗАЯВЛЕНИЕ

Прошу пересмотреть решение о партийном взыскании, вынесенном мне, партийным собранием одесского университета 30.V.70 г.

Это собрание было посвящено обсуждению статьи в «Правде» от 17 мая с.г. Доклад секретаря парткома т. Сурилова А.В и обстановка на собрании не способствовали объективному рассмотрению дела.

Вынесенный мне строгий выговор с занесением в личное дело «за на рушение коллегиальности в руководстве» и другие ошибки считаю незаслуженно суровым наказанием, учитывая 10 лет жизни и усилий, отданных мною на развитие университета.

Мотивы для моей просьбы следующие:

1. В 1960 г я был назначен ректором Одесского университета. Я приехал сюда из Львова, где проработал 15 лет профессором, а затем проректором Львовского университета, и где заслужил только положительную оценку партийных органов.

Одесский университет в то время был в очень тяжелом положении: слабая материальная база, никакого строительства на протяжении многих лет, на ряде факультетов не было ни одного доктора наук, а некоторые факультеты были вообще утеряны.

Мною, как руководителем университета, совместно с парторганизацией, делалось все возможное по развитию университета. При наличии непрерывной заботы и помощи Райкома, Горкома и Обкома партии, а также вышестоящих органов, удалось положительно решить вопросы строительства новых лабораторных корпусов, общежитий, жилых домов для преподавателей. В настоящее время строится большой учебный корпус, завершение которого откроет перед университетом путь для оптимального развития на многие годы.

За это же время восстановлены 3 факультета (иностранных языков, юридический, геологический), открыты около 30 новых кафедр, увеличено более чем втрое число докторов наук и т.д.

Университет достойно встретил свое 100-летие в 1965 г. и за успехи в подготовке кадров он был награжден орденом Трудового Красного Знамени.

В докладе т. Сурилова А.В. на указанном выше партийном собрании ничего не сказано о моей положительной деятельности в университете. Для характеристики моей работы выбирались только черные краски, что безусловно и определяло меру партийного наказания. А между тем, как мне кажется, главным в объективной оценке деятельности руководителя является развитие того объекта, которым он руководит.

2. Основным моментом в формулировке партийного взыскания было нарушение коллегиальности в руководстве (главным образом в подборе и расстановке кадров).

Конечно, за 10 лет работы ректором я допускал отдельные ошибки, но как система все кадровые и другие вопросы решались коллегиально, совместно с парткомом, секретарем парткома. Приведу лишь следующие факты: а ни один зав. кафедрой, декан, зам. декана не избирались, не назначались приказом без моего представления и обсуждения на парткоме, предварительном собеседовании с секретарем парткома т. Калустьяном Л.Х.

Особенно это касалось приглашаемых со стороны.

а) Секретарь парткома — член конкурсной комиссии и все заседания её делались в его присутствии.

б) Прием на I курс, в аспирантуру, распределение выпускников, аспирантов — делались в присутствии секретаря парткома с последующим обсуждением на заседании парткома.

в) Систематически, примерно раз в две недели, состоялось заседание ректората (ректор, секретарь парткома, председатель профкома, часто секретарь комитета комсомола, проректоры), на которых рассматривались все главные текущие и проблемные вопросы работы в университете. Вопросы деятельности университета рассматривали также систематически на совещании деканов, ученом совете университета в присутствии и при участии секретаря парткома.

Я часто выступал с докладами по важным вопросам работы университета на партийных собраниях университета.

Почему же это все не является доказательством коллегиальности в руководстве?

— Я прошу парткомиссию учесть также при рассмотрении моего вопроса ту большую общественную работу, которую я совмещал с деятельностью ректора, вел её как коммунист.

10 лет я возглавлял областную организацию общества «Знание».

За эти 10 лет значительно улучшилась его работа и в октябре 1969 г. Бюро РК КПУ одобрило работу этой организации.

И поныне я являюсь представителем Одесской организации общества «Знание» в правлениях Республиканского и Всесоюзного обществ.

Очевидно, учитывая не только мою деятельность как ректора, но и мою общественную работу Одесская парторганизация избрала меня делегатом XXIII съезда КПСС.

За свою педагогическую, научную и общественную работу за эти 10 лет я был награжден двумя орденами и юбилейной Ленинской медалью.

— Я прошу парткомиссию учесть и то, что я больно наказан уже как ученый. Согласно решения того же собрания (хотя по положению Высшей Школы я избран по конкурсу на 5 лет — до 1971г.) я вынужден был оставить кафедру, своих учеников, сотрудников. Фактически разрушен научный центр в области полимеров, известный широко в научных кругах в нашей стране.

Что может быть тяжелее для ученого, чем лишение его возможности творчески работать?

Я это получил к своему 60-летию (29.VIII.1970г.), 35-летию научной деятельности. За это время я подготовил 3 докторов наук, 18 кандидатов, выполнил 160 научных работ, получил звание Заслуженного деятеля науки.

Наши работы (с моими учениками) с успехом докладывались на Республиканских, Всесоюзных и Международных конференциях, некоторые из них находятся в состоянии внедрения (на закрытых объектах). Наши работы неоднократно удостоивались Большими Золотыми и Серебряными медалями на ВДНХ.

В чем смысл того, что это надо было дезорганизовать? Не слишком ли это жестоко не только для меня, но и моих учеников, сотрудников! Не наносится ли этим вред делу научно-технического прогресса?

Считаю, что я также не заслужил тех писем, которые мне были направлены специальным посыльным домой (гг. Суриловым А.В., Богатским А.В.) в то время, как я лежал больной в постели с сердечным приступом (о моей болезни, больничном листе, авторы писем знали).

В этих письмах «предлагалось незамедлительно, в письменной форме», «совершенно определенно» сообщить, что я делаю для того, чтобы оставить университет, бесчеловечность требования, думаю, комментировать не нужно.

Я прошу парткомиссию взвесить все изложенное

выше и отменить решение о наложении на меня строгого выговора с занесением в личное дело как не заслуженного мною.

г. Одесса, 28.VI.70 г.

Як і належало очікувати, бюро Центрального райкому партії м. Одеси від 28 серпня 1979 року у присутності тов. Юрженка постановило: «Утвердить решение партийного собрания Одесского государственного университета от 30 мая 1970 г. за жажим критики и расправу за критику, нарушение партийных принципов подбора и расстановки кадров, коллегиальности руководства коллективом и игнорирование решений партийной организации, объявить Юрженко Александру Ивановичу строгий выговор с занесением в учетную карточку».

Що ж до інших пунктів рішення зборів, то як писалося вище, Юрженко в своїй заяві не просив про їх скасування і вони залишились такими, як пропонував Дузь.

Висновки до розділу робити не стану. Їх зробило життя: поховало комуністичну систему як ганебне явище в історії України, джерело мільйонів загиблих, понівечених доль, життів українців.

ЕПІЛОГ

Цією книгою автор вирвав зі свого минулого ще три роки. Пишались ними особливі підстави відсутні, хіба що я став батьком, у нас з дружиною з'явився синок. Безрадісне перебування на кафедрі та в колективі університету – то воля Божа, то доля. Я далекий від думки, що все там було зле, чи всі люди погані. Ні. Чимало було чудових. Передусім це студенти. Про них, чи взагалі про молодь слід думати тільки приємне, добре. Ця категорія відповідає своєму замріяному віку, налаштована вперед, думає про майбутнє, про своє місце в ньому, готується до корисних справ, до святого. Молодь об'єктивно приречена бути прекрасним поколінням. Мені доводилось зустрічатись з безліччю людей багато років поспіль. І це було завжди радісно. Наташа Мірошніченко, моя студентка, що стала доцентом юридичного факультету, пам'ятає мене. Вася Струтинський став доцентом нашої кафедри в політехнічному університеті, Анатолій Крижановський – зараз ректор Міжнародного гуманітарного університету, доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України.

Довгий час підтримував зв'язки з доцентом Пантелеймоном Григоровичем Чухрієм, його останньою дружиною, старшим лаборантом кафедри Валентиною Федорівною Головченко, яка незабаром покинула кафедру, доктором історичних наук, професором Степаном Кириловичем Мельником тощо.

Одного разу я побачив Олександра Івановича Юрженка в троллейбусі, а він мене не бачив. Очевидно, він зі своєю красивою,

високою, йому під стать дружиною направлявся із залізничного вокзалу на свою дачу. Це було декілька років згодом, як він залишив Одесу. Казали що його погодився взяти до себе ректор політехнічного інституту. Олександр Іванович навіть пишався тим, що буде працювати на найкращому проспекті в Одесі – Тараса Шевченка. Але це його висловлювання дійшло до обкому партії, і його направили до технологічного інституту. Йому там не сподобалось.

З 1971 по 1975 рік він завідував кафедрою Київського технологічного інституту легкої промисловості. Він і там досяг значних успіхів в організації роботи кафедри. Але газета «Правда» не могла йому забути фактичного невизнання ним статті «Издержки доверчивости». І разом з «одеськими друзями» Юрженка опублікувала нову статтю про нього.

Цього разу газета досягла свого. Юрженка зняли з посади і виключили з партії. Пізніше його взяли на посаду професора в Київському інституті харчової промисловості, де він працював до 1989 року.

Ним підготовлено три доктори та 23 кандидати наук. Мав близько 200 наукових праць. Його адміністративна діяльність на посту ректора пов'язана з відкриттям трьох нових факультетів (юридичного, романо-германської філології й загальнонаукового), зі збільшенням кількості кафедр та появою нових спеціальностей (наприклад, правознавство, загальна геологія, морська геологія, біохімія, фізіологічно-активні речовини, англійська, німецька, французька мови та ін.). Кількість студентів досягає 12 тисяч. В університеті було вперше відкрито 11 проблемних та науково-дослідних лабораторій, створено електронно-обчислювальний центр.

Олексій Всеволодович Богатський очолював університет близько п'яти років. Яюсь мене запросили до правління обласної організації «Знання», головою якої був Богатський. При

Пролетарі всіх країн, єднайтеся!

ГРАМОТА

Правління Одеської
обласної організації
товариства „Знання“
Української РСР

нагороджує ГОНЧАРУКА
Григорія Івановича

ректора народного університету громадських
професій Одеського політехнічного Інституту
за активну участь в роботі народного
університету і досягнуті успіхи у Всесоюз-
ному громадському огляді.

Голова правління
член-кореспондент АН УРСР
професор

О. БОГАТСЬКИЙ

27- червня 1975 р.

врученні мені грамоти він спитав: «А чи не пора вам повернутись до університету? Чув, що ви вже написали докторську». На що я відповів: «Мені більше подобається мій ректор Костянтин Іванович Заблонський!» Богатський почервонів. Мабуть на мить порівняв свою зовнішність з стрункою, високою фігурою мого ректора. Потім Богатський перейшов на вакантну посаду голови Південного наукового-дослідного центру Академії наук України. Казали, що його привабила посада академіка. Прожив він мало. Всього 54 роки. Суттєвих матеріальних, структурних зрушень за його п'ятирічного ректорства університет не зазнав.

Іван Васильович Ганевич, який чи то від незнання нюансів російської мови, чи то піддався спокусі розмірковувати у своєму виступі на згаданих партійних зборах, визнав колосальні досягнення університету за 10 років ректорства Юрженко, але відніс ці досягнення на рахунок радянської влади та ще й радив новому ректору більше слухатися порад таких, як він. Уже через два роки його в університеті не було. Він опинився у Вищій морехідці. Якось я його зустрів в тролейбусі. Він був у кітелі і при погонах. Сам помітно постарів, схуд, зовсім посивів. Китель тримався на ньому, як на вішалці. Побачивши мене, він чомусь різко встав. Я сказав, що йому форма адміральська до лиця. Таких, мовляв, жінки люблять. Ганевич виправдовувався переді мною. Казав, що його Леон і Богатський примусили організувати цькування Гончарука, що мовляв, я славний чоловік, неодмінно буду доктором освіченим, а не таким, як інші. Я зрозумів, що він натякав на Якупова, який зайняв його місце завідувача кафедри історії КПРС.

Про Леона не варто було б й писати. Людина він геніальна у плані хитрого використання партійного патріотизму у корисних цілях. Він так і не захистив кандидатської дисертації. Доцента отримав завдяки суттєвій підтримці Юрженка, проти якого потім очолив гігантську травлю. Зате отримав дві квартири.

Остання – в елітному будинку обкому партії, на вул. Тінистій. Ми з ним інколи зустрічались на зупинці тролейбуса маршрутів №5 і №9. Після драми з Юрженком він ще обирався секретарем парткому, потім до самої своєї смерті очолював комітет профспілки університету. Він був співавтором невеличких книжок «Времена и годы» і разом зі своїм співавтором Михайлом Раковським наполегливо просили мене виступити на презентації. Я поступився.

Жив Леон Хачикович довгенько. Кажуть люди, що Бог декому додає віку, тобто можливості покаятися. Чи трапилося таке з Калустьяном, не знаю. Про його справи, життя в Інтернеті майже не згадується. Зате про його партійного ворога Юрженка говориться в Інтернеті чимало і тільки добре.

Що ж до моєї подальшої долі, то читачу здогадатись не складно. Так, я вирішив тікати з університету імені І.І. Мечникова, точніше, від Богатського, Калустьяна, Дузя та їхніх прихильників. Мені там стало душно. Перед відпусткою зайшов до секретаря парткому Олексія Васильовича Сурілова і сказав:

«Три роки я чесно відпрацював в університеті. Доган не маю. У трудовій книжці одні подяки за бездоганну роботу. Захистив дисертацію. Пробну відкриту лекцію я прочитав. Оцінка колег позитивна. Прошу з 1 вересня 1970 року перевести мене на посаду старшого викладача. Якщо надумаете продовжити мене цькувати, ні до райкому, ні до міськкому, ні до обкому, ні до ЦК КП України не підю. Даю одразу телеграму в ЦК КПРС. Не виключаю, що восени залишу університет».

Сурілов обіцяв посприяти виконанню мого прохання. Свого слова він дотримався. В університеті імені І.І. Мечникова я отримав не тільки освіту і науковий ступінь, але, висловлюючись мовою спортсменів, ще чудовий тренінг до наступних битв, бо парткоми були всюди.

Григорій Гончарук

Гончарук Григорій Іванович народився 9 серпня 1937 року в козацькому селі Новогеоргіївка Ананьївського району Одеської області. Закінчив Васильківське військово-авіаційно-технічне училище, служив у Качинському вищому авіаційному училищі льотчиків. Капітан. З відзнакою закінчив історичний факультет Одеського державного університету імені І.І. Мечникова. 46 років працює в Одеському національному політехнічному університеті, з них 34 роки – завідувачем кафедри історії та етнографії України. У 1987-1988 роках

працював радником ректора Кабульського університету, радником-консультантом Інституту суспільних наук ЦК Народно-демократичної партії Афганістану. Оpubлікував 26 монографій, підготував понад два десятки кандидатів наук, з яких четверо стали докторами наук.

Має двох синів, докторів наук, професорів. Дружина – вчитель математики.

Обирався головою Одеського обласного відділення Конгресу української інтелігенції, членом Президії Національної ради КУІну, співголовою Асоціації істориків вищої школи України. Відмінник освіти України. Заслужений працівник освіти України. Нагороджений вищою відзнакою Народного Руху України «За заслуги перед українським народом» II ступеня, медалями Маршала Жукова, «10 років Саурської революції» Президента Афганістану, «Слава», «За доблесну працю», «За мужність» Демократичної організації молоді Афганістану, а також Почесним знаком «Об'єднання вищих офіцерів м. Одеси» та відзнакою історичного факультету Одеського національного університету імені І. І. Мечникова.

Літературне видання

ГОНЧАРУК Григорій Іванович

МЕМУАРИ ПРОФЕСОРА

Книга друга

Сутички з університетською елітою

Видано в авторській редакції
Верстка та обкладинка К.М. Терзі

Підписано до друку __.01.16. Формат 60*84/16. Ум. друк. арк. 8,86.
Обл.-вид. арк. 6,88 Наклад 150 пр. Зам. № 1977.

Видавець та виготовлювач ТОВ БАХВА
(свідоцтво суб'єкта видавничої справи серія ДК № 4277 від 06.03.2012)
65044, Україна, м. Одеса, просп. Шевченка, 1, корп.5
тел./факс (048) 777-43-50, e-mail: mail@bahva.com
www.bahva.com, www.vuzkniga.ua

ISBN 978-966-8783-66-1

9 789668 783661